

Frank Dénes Dániel

Nyelv, beszéd, írás, költészet. A
szerzőség kérdése napjainktól az ókori
Keletig

शब्दों का अर्थ

Budapest

2019

Jordan Euro-Atlanti Kiadó

Jordan Kiadó

Felelős kiadó: Jordán Eszter

1015 Budapest Batthyany u. 65.

frank.denish@yahoo.com

szaklektor: Grünwald Manó

ISBN 978-615-81398-0-9

Szerző: Frank Dénes Dániel

Tartalom

I. Bevezetés

II. Nyelv

III. irodalom, költészet

IV. Összesített bibliográfia

Bevezetés

Frege és Russell. Austin és Wittgenstein. Saussure és Labov. Jakobson és Strawson... Szemiotika, szemantika, hermeneutika, szövegértelmezés, kommentár-irodalom, Biblia és Talmud; nyelvészet, szociolingvisztika, nyelvfilozófia, fordítások, igazság és módszer. Feliratok, Qumrán, Védák, Yasnák, Awesta, Bundahisn, legendák, mítoszok és mitológémák, a Kelet szent könyvei, Grihya Sutras, Atharva-Véda, RigVéda, himnuszok, születés és halál.

A könyv első fejezetében megpróbálom bemutatni a huszadik század nagy nyelvészeti, nyelvfilozófiai, nyelvpszichológiai, pszicholingvisztikai, filológiai elméleteit, hogy miként értelmezzük és magyarázzuk nem csupán a klasszikus szövegeket és azok üzeneteit jelentéstartalmával együtt, hanem a nyelvet, annak használatát és változásait, az írást és a beszédet egyaránt, mikor azokat történeti és kulturális horizontjainak megfelelően kutatjuk, vagy csak szórakoztatás illetve nyelvjáték céljából valljuk.

Vagy egyszerűen a saját történelmi helyzetünkből következően, olykor felül emelkedve hol univerzalitásban, hol nominalizmusban dekódoljuk, vagy recode-oljuk, majd transzformáljuk, illetve compute-oljuk.

Mindezeket a nagy huszadik századi nyelvészethez kapcsolódó irányzatokat illetve kulturális antropológiai elméleteket úgy mutatom be, ahogy én azt annak idején az egyetemen tanáraimtól: Chomsky¹-tól, Pléh Csabától², Kelemen Jánostól³, Wessely Annától, Csepeli Györgytől, Bognár Sándortól, Puskás Ildikótól, Fröhlich Idától, Komoróczy Gézától, és s Sambhala központtól tanultam, és gyakran idézek tőlük, előadásaikból, írásaikból. De az ismeretterjesztő bemutató jelleg miatt az első fejezethez nem készítettem lábjegyzeteket, hanem a könyv első gondolati egysége végén (A nyelv) egy összesített bibliográfiát hozok.

Bebízonyítom, hogy a tizenkilencedik illetve a huszadik század szellemi vívmányai sem

---

¹ (Jan 1955). "[Logical Syntax and Semantics: Their Linguistic Relevance](#)" (PDF). *Language*. **31** (1): 36–45. doi:[10.2307/410891](#). Archived from [the original](#) (PDF) on 2015-01-31.; (1955). *Logical Structure of Linguistic Theory*. (A typescript Chomsky wrote in preparation for his PhD thesis, including hand-written notes made in preparation for the 1975 book, is available as a 149 [MiB, 919 page PDF](#).); (1956). "[Three models for the description of language](#)" (PDF). *IRE Transactions on Information Theory (PGIT)*. **2**: 113–124. doi:[10.1109/tit.1956.1056813](#). Archived from [the original](#) (PDF) on 2010-09-19.; (1962). "The Logical Basis for Linguistic Theory". *Proc. 9th Int. Cong. Linguists Cambridge/MA.*;

² Pléh, Csaba and Ágnes Lukács Ágnes, eds. 2001. *A magyar morfológia pszicholingvisztikája*. [The Psycholinguistics of the Hungarian Morphology.] Budapest: Osiris.

³ *Mi a strukturális nyelvészet?* (Kossuth Könyvkiadó, 1969); *A nyelvfilozófia kérdései – Descartes-től Rousseau-ig* (Kossuth Könyvkiadó, 1977); *A tudat és a megismerés* (Kossuth Könyvkiadó, 1978).

újdomsültek a nap alatt a nyelvészet területén, vagyis már megvolt (déja vu). Olyan tizenhetedik századi szerző életút analízise alapján mint Postellus Barentonius⁴, vagy még régebbre nyúlva a Néró császár alatt élt idősebb Plinius-ig (olyan klasszikus auktorokról is szót ejtve mint Arisztotelész).

Az első fejezet legfontosabb megállapítása az, hogy néhány, legújabban felfedezett nyelvi jelenség egyenesen szerves része volt már a legrégebbi időknek. Ennek egyik legfényesebb bizonyítéka a Rig Véda. A több mint négyezer éves indo-európai kollekció, a himnuszok (Mauss, imádság), a ráolvasások (a sámánok praxisa Tibetben, Oroszországban, és Mongóliában), a mitológikus és a mágikus rítus a hétköznapi rutin cselekvésekkel, a politika-politológia és társadalmi-társas interakciók fejlődése és alakulása a Rig Véda 1028 himnuszában. Már a Rig Véda megkülönbözteti körülbelül 4000 éve a langue-ot és a parole-t, és megtörténik benne a szent és a profán nyelv szétválása (10.71 The Origins of Sacred Speech; 10.125 Speech). Az a jelenség, melyet Durkheim leír az ausztrál benszülött őslakos törzsek kapcsán A vallási élet elemi formái című könyvében (az elsődleges karakterisztikus jegy a szent és a profán szétválása). Sőt, Lévy Strauss kutatásait is megelőzi a Rig Véda. A könyv első egységét lezárva –az összesített bibliográfia előtt- egy fordítást is közlök a Rig Védából, saját tolmácsolásomban.

Könyvem második nagy gondolati egysége az irodalom és a költészet kialakulásával foglalkozik az Ókortól kezdve, és ami elsősorban érdekel, az az alkotás mechanizmusa, és a mestersége. A műfaj társadalmi szerepe (Sitz im Leben), és az eltérő kultúrkörök azonos hagyományai Mezopotámiában, Egyiptomban, és a Közel-Keleten.

Amivel szembesítem az olvasót, hogy a könyv első gondolati egységében ismertetett nagyobb elméletek (A nyelv) hogyan működnek a sémi nyelveknél, illetve még nagyobb egységre villantok, az afro-ázsiai nyelvek csoportjánál? Vagyis, ezek a nyelvészeti elemzések, megoldások, interpretációk, korunk neves elméletei megállják-e a helyüket az afro-ázsiai, azon belül is a semi filológia kapcsán? El lehet-e velük egy vizsgált szöveg vagy nyelvi parafrázis igazságtartalmát dönteni?

Külön felcsigáz a buddhizmus és Dareiosz, illetve a Qumráni közösség⁵ kapcsolata. A Biszithuni trilingvis feliratot is vizsgálom, pontosabban annak negyedik nyelvét, mely arámiul íródott, a qumráni közösség nyelvén. Sajnos ebből csak töredékek maradtak fenn, mert az alexandriai

---

⁴ Postellus Barentonius, De Foenicum literis, seu de prisco Latinae et Graecae linguae caractere, ejusque antiquissima origine...

⁵ [2000](#). – A qumráni szövegek magyarul. – 2. jav. és bőv. kiad. – [Budapest](#) ; [Piliscsaba](#) : PPKE BTK ; Szt. István Társ., [2000](#). – 590 p. – (*Studia Orientalia*, ISSN 1418-2831 ; 1.)

könyvtár leégett. A qumráni szöveg, amely izgat, és amit a függelékben saját fordításomban közlök, a fény fiainak harca a sötétség fiai ellen, és ennek viszonya Ahura Mazdához (Dareiosz, Biszhutun), az Awestához, a yasnákhoz, és a Bundahisn-hez. A gonosz születése a tibeti buddhizmusban, illetve a teremtés. Ahura Mazda papjai, a perzsa és a méd mágusok, tibeti és mongol sámánok, jézusok akik démonűzők, füvekkel gyógyítók, mágiázók, ráolvasók (Vermeš Géza Jézus trilógiája), Awesta papok, tűzzel végzett szertartások, tűzön járás, tibeti halott koponyák és arccsontok, himnuszok. A qumráni közösség szabályzata és egy buddhista közösség szabályzata. A Kelet extrakt szent könyvei alapján, a rituális könyvekkel és kommentárjaikkal együtt, ahogyan Max Müller fogalmazta meg.

Remélem sikerült kedvet csinálnom a nyájas olvasónak, az alábbi könyvecske elolvasásához.

I. Fejezet

A nyelv

„A gondviselésnek az embert úgy tetszett megkülönböztetni a többi lélekkel bíró élőlénytől, hogy őt értelemmel is ellátta: így azt vallhatjuk, hogy az ember egyszersmind a nyelv és a beszéd használatával is eltér ezektől. S a nyelv és a beszéd természetét mind szorgosabb kutatással is- merhetjük meg; úgy-hogy az embert nemcsak értelemmel bíró élőlénynek, hanem egyszersmind beszélő – beszédre képes – lénynek is nevezhetjük – ahogyan a görög λογικον kifejezés mindkét jelentést együttesen tartalmazza.”

(Postellus Barentonius 1536)

A nyelv

Austin⁶ nyelvfilozófiai gondolatai hívták fel a figyelmünket arra, hogy a nyelv nemcsak a leírás-megnevezés, hanem a tényekre vonatkozó közlés eszköze. Már az értéktartalmú közlések esetében is világos, hogy a megértéshez nyelven kívüli eszközök igénybevétele szükséges, s még inkább így van, ha a nyelvre mint a cselekvés eszközére gondolunk. Austin beszédaktusnak nevezi azokat a nyelvtanilag értelmes hangsorokat, melyek kimondása egyben cselekvés is. Esküdni, elítélni, ígérni, bókolni csak bizonyos szavak kimondásával lehet. Az ilyen cselekvés értékű beszédegységeket illokúciónak nevezzük (lokúció=beszéd). Az illokúciók éppen úgy szabályoknak vannak alávetve, mint a lokúciók, de ezek a szabályok grammatikailag értelmes társadalmilag értelmetlen megnyilvánulásokat eredményeznek.

Hymes⁷ az illokúciók érvényesülését a beszélők közösségéhez köti, melynek tagjai a szóban forgó beszédaktusok létrehozására és értelmezésére szolgáló szabályokra vonatkozó tudás tekintetében nem különböznek egymástól. Nem feltétlenül jelenti a beszélt nyelv közösségét, mint például az Osztrák-Magyar Monarchia köszönési szokásai. A beszélőközösségben uralkodó

---

⁶ **Experimental Ordinary Language Philosophy: A Cross-Linguistic Study of Defeasible Default Inferences.**; Rehabilitating Austin, Reassessing Grice: The Case of Cancellability; "The Meaning of Words," in Austin 1979.; *Philosophical Papers*, 1961, 1970, 1979, (eds. J. O. Urmson and G. J. Warnock), Oxford: [Oxford University Press](#). ISBN 0-19-824627-7 (= Austin 1979); *How to Do Things with Words: The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955*, 1962 (eds. J. O. Urmson and Marina Sbisa), Oxford: Clarendon Press. ISBN 0-674-41152-8; *Sense and Sensibilia*, 1962 (ed. G. J. Warnock), Oxford: [Clarendon Press](#). ISBN 0-19-824579-3; *Philosophy of Language: The Central Topics* by Susana Nuccetelli, Gary Seay, J. L. Austin and Anthony Brueckner.

⁷ Hymes, D.H. (Ed.). (1974). *Studies in the history of linguistics: Traditions and paradigms*. Bloomington: Indiana University Press.; Cazden, C.B., John, V.P., & Hymes, D.H. (Eds.). (1972). *Functions of language in the classroom*. New York: Teachers College Press.; Gumperz, J. J., & Hymes, D. (Eds.). (1964). *The Ethnography of Communication*. Special issue of *American Anthropologist*, 66 (6), Part II: 137-54.; Gumperz, J. J., & Hymes, D. (1972). *Directions in sociolinguistics: The ethnography of communication*. New York: Holt, Rinehart, & Winston.; Hymes, D.H. (1961). Functions of speech: An evolutionary approach. In F. Gruber (Ed.), *Anthropology and education*. Philadelphia: University of Pennsylvania.; Hymes, D. (1962). *The Ethnography of Speaking*. In T. Gladwin & W. C. Sturtevant (Eds.), *Anthropology and Human Behavior* (pp. 13–53). Washington, DC: Anthropology Society of Washington.; Hymes, D.H. (1963) (Eds.), *Sociolinguistics* (pp. 269–293). London: Penguin.; Hymes, D.H. (1972). Editorial introduction. *Language in Society*, 1, 1-14.; Hymes, D. (Ed.). (1972). *Reinventing Anthropology*. New York: Pantheon.; Hymes, D.H. (1972). Toward ethnographies of communication. In P.P. Giglioli (Ed.), *Language and social context* (pp. 21–44). Harmondsworth: Penguin.; Hymes, D.H. (1973). Toward linguistic competence. *Working Papers in Sociolinguistics*, No. 16.; Hymes, D.H. (1974). Ways of speaking. In R. Bauman & J. Sherzer (Eds.), *Explorations in the ethnography of speaking* (pp. 433–452). Cambridge: Cambridge University Press.

szabályok meghatározzák, hogy mikor, milyen szerepen belül, hogyan történik illetve alakul a beszédhelyzet értelmezése, mely rendkívül fontos.

Grice⁸ felhívja a figyelmünket arra, hogy a hatékony kommunikáció csak akkor lehetséges, ha a közlő az együttműködés alapelveiből indul ki. Mind a két félnek –aki kommunikál- bíznia kell lennie abban, hogy a közlésnek az adott kontextusban jóváhagyott és elfogadott információs funkciója van. Grice szerint a hatékony kommunikáció maximái a következők. A mennyiségről: legyél a kívánt mértékben informatív, ne adj se több se kevesebb információt! A minőségről: ne mondj olyasmit, amiről azt hiszed, hogy hamis, bizonytalan illetve bizonyíthatatlan! A relevanciáról: csak olyat mondj, ami az adott helyzetben helyénvaló, odaillik! A modorról: kerülöd a homályos kétértelmű kifejezéseket! Ide tartozik a tömörségre és a koherenciára való felszólítás is.

Hocket szerint a nyelv néhány olyan alaptulajdonsággal jellemezhető, mint a leválasztottság. Vagyis közvetlenül jelen nem lévő dolgokra képes utalni. A másik a nyitottság, vagyis az a képesség, hogy új jelentéseket alkosson és kommunikáljon. A hagyományozás is rendkívül fontos, ami a képesség az új szimbólumok és üzenetek tanulására és kibocsátására. A nyelvet kettős mintázottság jellemzi, vagyis az a képesség, hogy véges számú szavakból szimbólumokból vagy összetevőkből végtelen számú lehetséges üzenet hozható létre. Sok kommunikációs rendszer rendelkezik ezen tulajdonságok valamelyikével, de a nyelv mindegyikkel. Hogyan tanuljuk meg a nyelvet?

Brunner⁹ elmélete a nativista illetve a tanuláselmélettel ellenkező. A csecsemők életük első

---

⁸ Tanulmányok a szavak életéről; Gondolat, Bp., 2011 (*Társadalomelmélet – kommunikációtudomány. A kommunikációkutatás klasszikusai*).

⁹ Bruner, J. S. (1975/76). "From communication to language: A psychological perspective". *Cognition*, 3, 255–287.; Bruner, J. S. (1976). "Prelinguistic prerequisites of speech". In R. Campbell and P. Smith (Eds.), *Recent Advances in the Psychology of Language*, 4a, 199–214. New York: Plenum Press.; Bruner, J. S., and Sherwood, V. (1976). "Early rule structure: The case of peekaboo". In J. S. Bruner, A. Jolly, and K. Sylva (Eds.), *Play: Its Role in Evolution and Development*. London: Penguin Books.; Wood, D., Bruner, J., & Ross, G. (1976). "[The role of tutoring in problem solving](#)". *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 17, 89–100.; Bruner, J. S. (1977). "Early social interaction and language acquisition". In H. R. Schaffer (Ed.), *Studies in Mother-infant Interaction* (pp. 271–289). London: Academic Press.; Bruner, J. S., Caudill, E. and Ninio, A. (1977). "Language and experience". In R. S. Peters (Ed.), *John Dewey Reconsidered*. Routledge & Kegan Paul.; Ninio, A. and Bruner, J. S. (1978). "The achievement and antecedents of labelling". *Journal of Child Language*, 5, 1–15. Reprinted in M. B. Franklin and S. S. Barten (eds.), "Child Language: A Reader" (pp. 36–49). New York: Oxford University Press (1988).; Ratner, N. and Bruner, J. S. (1978). "Games, social exchange and the acquisition of language". *Journal of Child Language*, 5, 391–401.; Bruner, J. S. (1978). "On prelinguistic prerequisites of speech". In R. N. Campbell and P. T. Smith, (eds.), *Recent Advances in the Psychology of Language* (Vol. 4a. pp. 194–214). New York: Plenum Press.; Bruner, J. S. (1978). "Learning how to do things with words". In J. S. Bruner and R. A. Garton, (eds), *Human Growth and Development* (pp. 62–84). Oxford: Clarendon Press.; Bruner, J. S. (1978). "The role of dialogue in language

napjától kezdve aktívan fedezik fel fizikai és társas környezetüket. Sokkal hamarabb képesek társas üzenetekre reagálni, mint ahogyan azt gondoltuk. Ez a fajta előzetes szociális tudás segít a nyelv biztos és gyors elsajátításában. Azért vagyunk képesek megtanulni, mert megtanultuk, hogy hogyan kell interakciót folytatni. Miből áll a nyelv? A szintaxis szabályozza, hogy hogyan kell a szavakat egymáshoz illeszteni. A fonológia a hangok mintáit és szabályszerűségeit vizsgálja a beszélt nyelvben. A nyelv jelentéseit a szemantika vizsgálja. A szociálpszichológia szempontjából talán legfontosabb szintje a nyelvi elemzésnek az, amit C. Morris¹⁰ pragmatikának nevezett el, és amely a nyelvhasználatról foglalkozik (a szociolingvisztika tudománya erre épül). A nyelv és a hatalom kapcsolata Orwell 1984 című regényében figyelhető meg leginkább (a nyelvhasználat ellenőrzése).

Sapir és Whorf¹¹ a nyelv és a gondolkodás közötti kölcsönös függéssel foglalkozik. A nyelvi relativitás elmélete azt állítja, hogy a nyelv meghatározza a gondolkodást. Ennek enyhébb változata azt mondja, hogy a nyelvi különbségek hajlamossá tehetik az embereket, hogy különbözőképpen lássák a világot. Bernstein partikuláris és univerzális kódokról beszél.

A jelentés és jelölés kapcsán Frege¹² felteszi a kérdését: Reláció-e az azonosság? Tárgyak, vagy pedig a tárgyak nevei, illetőleg jelei közti reláció-e? A Fogalomírásban pedig az utóbbit verziót fogadja el.

a = a: a priori érvényes; analitikusnak tekinthető.

---

acquisition". In A. Sinclair, R. J. Jarvella, and W. J. M. Levelt (Eds.), *The Child's Conception of Language* (pp. 241–256). New York: Springer-Verlag.

¹⁰ Charles W. Morris (1977). *Pragmatische Semiotik und Handlungstheorie*. Mit einer Einleitung hg. und übers. v. A. Eschbach. Frankfurt: Suhrkamp.

¹¹ Buda Béla: *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*, Budapest, Animula, 1994, ISBN 963-333-043-2; Mannhardt András: Lélektani lelemények - A nyelv formálja a gondolkodást? In: *Élet és tudomány* 57. (2002) 10., p. 319.; Bernáth László-Révész György: *A pszichológia alapjai*, Tertia Kiadó, 1995, 269-271. p.

¹² 'Boole's Logical Formula Language and my Concept Script', unpublished; translation by Long and White in *Hermes et al.* [1979] (pp. 47–52); [1882d?] (17 Kernsätze zur Logik), unpublished; reproduced in *Hermes et al.* [1969] (pp. 189–190). [Note: This piece was thought to have been written in 1876, but research by G. Gabriel suggests the date of 1882.]; (17 Key Sentences on Logic), unpublished; translation by Long and White in *Hermes et al.* [1979] (pp. 174–175).; Black, M. (trans.), 1948, 'Sense and Reference', *The Philosophical Review* 57: 207–230; G. Frege: *Jelentés és jelölés; Függvény és fogalom; Fogalom és tárgy* in: Máté András, G. Frege – *Logikai vizsgálódások*, Osiris, 2000. ISBN 963-379-630-X; Farkas K. – Kelemen J.: *Nyelvfilozófia*, Áron Kiadó, 2002.

$a = b$: ismereteink kibővítését tartalmazzák, és nem alapozhatóak meg a priori.

Ha a reláció dolgok közt állna fenn, akkor $a=b$ és $a=a$ közt nem lehetne különbség. Mivel az azonosság az önmagához való viszonyt fejezné ki, nem azt a relációt, melyben egy dolog egy másikkal áll. Úgy tűnik, $a=b$ azt fejezi ki, hogy az „a” és „b” név/jel ugyanazt jelöli. Jelek közti reláció.

Ha az $a=b$ alakú mondat nem magára a dologra, hanem a jelentésmódunkra vonatkozik, akkor nem fejezünk ki vele új ismeretet. Ha az „a” jel a „b” jeltől csak mint tárgy különbözik, s nem pedig mint jel, akkor $a=b$ és $a=a$ ismeretértéke lényegében azonos.

Új ismeret csak akkor fejeződik ki, ha a jel különbözősége a megjelölt tárgy megadási módjában lévő különbségnek felel meg.

Tehát egy jellel ne csak azt kapcsoljuk össze, amit megjelöl, s amit a jel jelöletének hívunk, hanem ezen kívül azt is, amit a jel jelentésének neveznénk, és amely a meghatározás módját foglalja magában. Az Alkonycsillag jelölete ugyanaz, mint a Hajnalcsillagé, de jelentésük nem ugyanaz. Szabályszerű kapcsolatról akkor beszélünk, ha a jelnek megfelel egy meghatározott jelentés, ennek pedig egy meghatározott jelöllet. Viszont a jelölthez (tárgyhoz) nemcsak egy jel tartozik.

[Ugyan a természetes nyelv nem elégíti ki azt az igényt, hogy minden kifejezésnek egy jelentés feleljen meg, de azt föltehetjük, hogy egy nyelvtanilag helyesen képzett tulajdonnévként szereplő kifejezésnek mindig van jelentése. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a jelentésnek egy jelöllet is megfelel.] Szokásos módon szavaink jelölete azzal egyenlő, amiről beszélünk. Ha idézünk, akkor a jel jelével van dolgunk. Függő beszédben a szavak jelölete azzal egyenlő, ami szokás szerint a jelentésük. Tehát közvetett értelemben használjuk.

A kép jelölletétől és jelentésétől meg kell különböztetni a hozzá kapcsolódó képzetet. Érzékileg észlelhető tárgy esetén létrejön egy belső kép. [De a képzet szubjektív.] Míg a jelentésről lehet általánosságban beszélni, a képzethez hozzá kell kapcsolni a személyt, hogy kihez tartozik és az időt, hogy mikor. De a különbség csak a kapcsolás módjában lehetséges. Nem gátolja, hogy mindketten ugyanazt a jelentést fogják fel.

A szavak, kifejezések és mondatok különbözőségének három fokozata van. Az elsőnél csak képzetekre vonatkozik a különbség. Ezt nem lépheti át a fordítás és eredeti szöveg különbsége. Ide tartoznak a szubjektív árnyalatok. A második fokozatnál a jelentésre is, de a jelölletre nem, míg a harmadik fokozatnál a jelölletre is kiterjed. Egy tulajdonnév kifejezi a jelentését, és jelöli vagy megnevezi a jelölletét. Egy jellel annak jelentését fejezzük ki, és a jelölletét jelöljük. A teljes kijelentő mondat gondolatot tartalmaz. Itt objektív tartalomról van szó. Vajon a gondolat a mondat jelentése vagy jelölete? Tegyük föl, van a mondatnak jelölete. Ha a szót azonos jelölletű,

de más jelentésű szóval helyettesíthetjük, az nem lehet hatással a mondat jelöletére. Azonban a gondolat ilyenkor megváltozik. A gondolat tehát nem lehet a mondat jelölete, viszont felfoghatjuk a mondat jelentéseként. Akkor mi a helyzet a jelöléssel? Van olyan mondat, aminek van jelentése, de nincs jelölete. Aki nem ismeri el a jelölet létezését, az se nem állíthatja, se nem tagadhatja róla az állítmányt. Annyiban érdekel minket a mondat jelölete, amennyiben az igazságértékét akarjuk megismerni. Az igazságra való törekvés a lényeg. A mondat jelölete egyenlő annak igazságértékével, ami az a körülmény, hogy a mondat igaz vagy hamis. Két tárgy: Igaz – Hamis. Az igazságérték nem lehet a gondolat része. Míg az alany és az állítmány a gondolat része. A mondat jelöletében minden egyedi elmosódik, mert minden igaz mondatnak ugyanaz a jelölete és minden hamis mondatnak is ugyanaz. Ezért érdeklődésünk tárgya nem pusztán a mondat jelöletével egyenlő. Az ítéletnek megfelel a gondolattól az igazságértékhez való továbbhaladás. Az ítélet egyenlő a gondolat megragadásával és az igazságának elismerésével. Úgy találtuk, hogy a mondat igazságértéke változatlan marad, ha benne egy kifejezést azonos jelöléssel helyettesítünk.

Mi van, ha a helyettesítendő kifejezés maga is mondat? Akkor is változatlanoknak kell maradnia, de lehetnek kivételek, mert különbség van egyenes és függő beszéd esetén (Egy mondat egyenes beszédben egy másik mondatot jelent, függő beszédben viszont egy gondolatot.). A mellékmondatok jelölete is igazságértékük? A függő beszéd esetében biztosan nem. A grammatikusok szerint: a mellékmondatok mondatrészek képviselői: alanyi-; jelzői-; határozói-. Olyan mondatrészek jelölete, amelynek jelentése nem gondolat, hanem csupán része a gondolatnak. A mellékmondat jelentése nem önálló gondolat. A szavak közvetett jelölésükkel szerepelnek, így a mellékmondat jelölete is közvetett, tehát nem igazságérték, hanem gondolat, kérdés, parancs vagy kérdés. A „hogy” kötőszóval bevezetett alanyi mellékmondatok körébe tartozik a függő beszéd is. A mellékmondat a gondolatot, nem pedig az igazságértéket jelöli; jelentése: nem önálló gondolat, hanem az „az a gondolat, hogy ...” szavak jelentése, ez pedig csak része az összetett mondat kifejezte gondolatnak. [„mondta”, „hallotta”, „véli”, „meg van győződve”, „arra következtetett” és hasonló szavak után]. Az összetett mondat szempontjából közömbös, hogy igaz-e vagy hamis a gondolat. „Kopernikusz úgy vélte, hogy a bolygók körpályán mozognak” a főmondatnak a mellékmondattal együtt egyetlen gondolat a jelentése és az egésznek az igazsága nem kötődik a mellékmondatnak sem az igazságához, sem a hamisságához. Itt a mellékmondat egy kifejezését csak olyan kifejezéssel helyettesíthetjük, melynek szokásos jelentése is megegyezik a helyettesített kifejezésével. Csak arra lehet következtetni, hogy a mondat jelölete nem mindig igazságértéke, és hogy a „Hajnalcsillag” név nem mindig a Vénusz bolygót jelöli, nevezetesen akkor, ha a szó közvetett jelölésével szerepel. Ahogy a meggyőződés vagy hit alapja lehet egy érzésnek, ugyanígy alapja lehet egy másik meggyőződésnek, következtetés révén. Az ilyen mondat igazságának szempontjából közömbös, hogy valóban meg

lehet-e tenni a két tagmondatban szereplő tetteket, a lényeg, hogy az ember az egyik és a másik tagmondatban szereplőről is meg van győződve, és az egyik meggyőződését a másikra alapozza. [„számomra úgy látszik, hogy ...”, „úgy vélem, hogy ...”] Az olyan mondatnak, amely egyenes beszédben felszólító módban szerepelne, nincs jelölete, csak jelentése. A parancs vagy kérés nem gondolat, de ugyanahhoz a szinthez tartozik. A „parancsolja”, „kéri” igétől függő mellékmondatokban is közvetett jelentésükkel szerepelnek a szavak; az ilyen mondat jelölete nem igazságérték, hanem kérés, parancs, stb. Függő kérdés, ezek az igemódban különböznek. Kötőmód: a szavak indirekt jelölésével van dolgunk. Ekkor a tulajdonnév nem helyettesíthető korlátlanul ugyanannak a tárgynak egy másik nevével. Olyan mellékmondatok, amelyekben a szavak szokásos jelölésükkel szerepelnek, de a mellékmondat jelentése mégsem gondolat, jelölete nem igazságérték. „Aki a bolygópályák elliptikus alakját fölfedezte, nyomorban halt meg.” Az „aki” grammatikai alanynak nincs jelentése, hanem a főmondatra való vonatkozást közvetíti. A mellékmondat jelentése nem teljes gondolat, nem igazságértéket jelöl, hanem Keplert. A „Kepler nyomorban halt meg” mondat nem tartalmazza azt a gondolatot, hogy a „Kepler” név jelöl valamit. Az hogy a „Kepler” név jelöl valamit olyan előfeltevés, mely éppúgy hozzátartozik a mondat állításához, mint a tagadásához. Óvakodni kell a jelölet nélküli, látszólagos tulajdonnevektől. A szavakkal való visszaélés ezen alapszik, és nem a többértelműségen. Határozói és jelzői mellékmondatok is logikailag rokonságban állnak az alanyi mellékmondatokkal. Jelzői mellékmondatnak nem igazságérték a jelölete és nem gondolat a jelentése, hanem jelentése a gondolatnak csak része. Jelzői mellékmondat esetén is hiányzik az önálló alany és nem lehet a mellékmondat jelentését önálló mondatban visszaadni. Logikai szempontból a helyek, időpontok, időtartamok is tárgyak; így ezek nyelvi kifejezését is tulajdonnévként kell felfogni. A mellékmondatok jelentése nem adható vissza önálló mondatban, mert hiányzik a hely- vagy időmeghatározás. Feltételes mellékmondatokban is szerepel egy határozatlanul utaló rész, melynek párja a főmondatban van. A meghatározatlanság kölcsönöz neki általánosságot. De éppen ezért a mellékmondat jelentése önmagában nem befejezett gondolat. A főmondat jelentésével együtt alkot gondolatot, melynek részei nem gondolatok. Az „aki”, „ami”, „ahol”, „amikor”, „bárhol”, „bármikor” kötőszavakkal fellépő alanyi, illetve határozói mellékmondatokat gyakran feltételes mondatokként kell értelmezni. Jelzői mellékmondatok is helyettesíthetnek feltételes mondatokat. A fő és mellékmondat közös alkotórészét tulajdonnév jelöli. „Napóleon, aki felismerte, hogy jobb szárnya veszélyben van személyesen vezette gárdáját az ellenséges állások ellen.” Ez két gondolatot fejez ki. Ha az egészet állítjuk, a részmondatokat is állítjuk. Ha valamelyik részmondat hamis, akkor az egész hamis. A mellékmondatnak önmagában is teljes gondolat a jelentése, ha kiegészítjük hely- és időadatokkal. A mellékmondat jelölete ezek szerint igazságérték. A mellékmondat felcserélhető egy azonos igazságértékű mondattal, ha annak alanya szintén Napóleon. De, ha megengedjük az „és”-sel való mellérendelést, akkor ez a korlátozás elesik. A „habár”, „de”, „azonban” kötőszóval bevezetett mellékmondatok is teljes

gondolatot fejeznek ki. Ezek csak színezik a mondatot. Így a megengedő mellékmondat helyettesíthető egy ugyanolyan igazságértékűvel, de a mondat árnyalata oda nem illővé válhat. A feltételes mellékmondat teljes gondolatot fejez ki, a határozatlanul utaló rész helyén tulajdonnév van. „Ha jelenleg már fölkelt a Nap, akkor az ég erősen felhős.” Itt a feltételt és a következményt kifejező mondatok igazságértékei között állítunk egy összefüggést. Bármelyik tagmondat helyettesíthető azonos igazságértékűvel, mert itt csak az igazságértékek számítanak. De a jelentésárnyalat így esetleg oda nem illővé válhat. Vannak olyan mellékmondatok, melyek nem illenek be az eddigi típusokba. Úgy tűnik, a kimondott főgondolathoz majdnem mindig tartozik egy mellékgondolat is. „Bebel abban a tévhitben van, hogy Elzász-Lotharingia visszaadásával Franciaország bosszúvágyát le lehet csillapítani.” Ez két gondolatot fejez ki, de nem úgy, hogy az egyik a fő- a másik a mellékmondathoz tartozik. Bebel azt hiszi, hogy... Franciaország bosszúvágyát nem lehet lecsillapítani... Az első gondolat kifejezésében a mellékmondat szavai közvetett jelölletükkel szerepelnek, a második gondolatban a szokásos jelölletükkel. Azért nem lehet az összetett mondat igazságának sérelme nélkül kicserélni a mellékmondatokat egy ugyanolyan igazságértékű mondattal, mert a mellékmondat jelölete nem igazságérték, mivel nem teljes gondolatot, hanem csak egy gondolatrészt fejez ki. Mert szavak közvetett jelölletükkel szerepelnek, úgyhogy a mellékmondatnak a jelölete, nem pedig a jelentése a gondolat. Mert a mellékmondat a benne előforduló határozatlanul utaló rész miatt nem teljes, hanem csak a főmondattal együtt fejez ki gondolatot. A mellékmondat igazságértéket jelöl, de nem korlátozódik erre, amennyiben jelentése egy gondolaton kívül egy másik gondolat egy részét is felöleli. Mindezek tehát nem mondanak ellent annak a feltételezésnek, hogy ha egy mondat jelentése egy gondolat, akkor jelölete igazságértéke. Russell eképpen nyilatkozik a denotálásról: egy kifejezés pusztán formája alapján denotáló jellegű. Lehet denotáló, bár nem denotál semmit. Denotálhat egy meghatározott objektumot. Denotálhat meghatározatlanul. Az ismeret és a valamiről való tudás különbözik. Mások gondolatairól amit tudunk, mindig denotálás révén tudjuk. Minden gondolkodásnak ismeretből kell kiindulnia, de sok olyan dologról lehet gondolkodni, amelyet nem ismerünk.

Kijelentésfüggvény: „C(x)”

C (minden egyes) = C(x) mindig igaz [végső definiálhatatlan fogalom]

C (egyetlen sem) = mindig igaz, hogy C(x) hamis

C (valamely) = hamis, hogy mindig igaz, hogy C(x) hamis

Az első segítségével definiáljuk az összes többi. A denotáló kifejezéseknek önmagukban soha sincs jelentésük, de minden olyan kijelentésnek, amelynek nyelvi kifejezésében előfordulnak van jelentése. A denotálással kapcsolatos nehézségek mind azoknak a kijelentéseknek a hibás elemzéséből fakadnak, amelyeknek a nyelvi kifejezésében denotáló kifejezések fordulnak elő.

Ha azt mondom, találkoztam egy emberrel, ezt állítom: „'Találkoztam x-szel, és x emberi lény' nem mindig hamis."

„C (egy ember)" jelentése: „'C(x) és x emberi lény' nem mindig hamis."

Az „egy ember" kifejezésnek önmagában továbbra sincs jelentése, de minden olyan kijelentésnek, amelynek nyelvi kifejezésében az „egy ember" előfordul, van jelentése. {„minden ember halandó" – hipotetikus kijelentés} A legérdekesebbek és legbonyolultabbak az a, az szót tartalmazó denotáló kifejezések. Úgy tekintjük, hogy az a, az unicitásra utal. II. Károlynak az apját kivégezték" – „Nem mindig hamis x-re, hogy x nemzette II. Károlyt, és x-et kivégezték, és hogy 'ha y nemzette II. Károlyt, akkor y azonos x-szel' y-ra mindig igaz." II. Károlynak az apja" – „Nem mindig hamis x-re, hogy 'ha y nemzette. Károlyt, akkor y azonos x-szel' mindig igaz y-ra". Ennek köznyelvi kifejezése: „II. Károlynak egy apja volt é nem több." Ha ez a feltétel hiányzik, akkor minden „C(II. Károlynak az apja)" formájú kijelentés.} A fentiekben megadott redukciós eljárással minden olyan kijelentés, amelyben denotáló kifejezések fordulnak elő, visszavezethető olyanokra, amelyekben ilyenek nem fordulnak elő. Elkerülhetetlennek látszó nehézség: ha a denotáló kifejezéseket azoknak a kijelentéseknek a tényleges alkotórészeként fogjuk fel, amelyeknek a nyelvi kifejezésében előfordulnak. Innen a fenti elmélet bizonyítéka.

Meinong¹³ szerint minden nyelvtanilag szabatos denotáló kifejezés objektumot jelöl. {pl.: kör alakú négyzet} Habár elismeri, hogy ez az objektum nem létezik, mégis feltételez, hogy valódi objektumok. De ezzel megsérti az ellentmondás törvényét.

Frege elkerüli az ellentmondás törvényének megsértését: a denotáló kifejezésben két elemet különböztet meg: jelentés, denotáció. Előnye, hogy megmutatja, miért érdemes megállapítani az azonosságot. Különböző jelentésű kifejezések denotációjának azonosságát állíthatjuk. A denotáló kifejezések kifejeznek egy jelentést, és denotálnak egy denotációt. Ha ezt elfogadjuk, akkor ott lesz probléma, ahol úgy tűnik hiányzik a denotáció. „Franciaország királya kopasz" – nincs denotációja, legalábbis megszokott értelemben véve. Világos, hogy az ilyen kijelentések nem válnak értelmetlenné, mert a bennük szereplő feltevés hamis. Vagy meg kell adnunk egy denotációt olyan esetekben is, amikor első pillantásra nem találunk, vagy fel kell adnunk azt a nézetet, hogy a denotáló kifejezéseket tartalmazó kijelentésekben denotáció szerepel. Az utóbbi megoldást kell választani. Meinong és Frege az előbbit választotta, de más-más módon. Egy logikai elmélet ellenőrizhető, ha megvizsgáljuk, hogy mennyire képes rejtvényeket megoldani, a

---

¹³ Dölling, E. (2005). "Eine semiotische Sicht auf Meinongs Annahmenlehre". In [Schramm, 2005], pages 129–158.

denotáláselméletnek a következő háromnak a megoldására kell képesnek lennie. Ha a azonos b-vel, akkor bármi, ami igaz az egyikről, igaz a másikról is, és bármely kijelentésben helyettesíthető az egyik a másikkal anélkül, hogy az igazságértéke megváltozna. A kizárt harmadik törvény alapján „A – B”, vagy „A nem B” szükségképpen igaz. „A különbözik B-től” – ha ez igaz, akkor „A és B között különbség létezik.” De ha hamis, akkor „A és B között különbség nem létezik.” De hogy lehet a nemlét egy kijelentés alanya? Ki kell kötni, hogy a „vagyok” kifejezéssel szubszisztenciát vagy létezését tételezünk, nem egzisztenciát. Meinong elméletében néha a létezés megengedése is ellentmondáshoz vezet: Ha A és B nem különbözik, akkor értelmetlen olyan objektumot tételezni, hogy A és B közti különbség. Amikor denotáló kifejezés jelentéséről akarunk beszélni, ennek természetes módja idézőjelek használata. C – „C” Amikor C előfordul, akkor a denotáció az, amiről beszélünk, de amikor „C” fordul elő, akkor a jelentésről van szó. De a jelentés és denotáció viszonya a kifejezésben nem pusztán lingvisztikai: logikai viszonyt is foglal magában; ezt így fejezzük ki: a jelentés denotálja a denotációt. A nehézség:, hogy képtelenek vagyunk a jelentés és a denotáció közti különbséget megőrizni, és ugyanakkor megakadályozni azt, hogy a kettő egy és ugyanaz legyen. A jelentés csak denotáló kifejezések segítségével közelíthető meg. Egy C kifejezésnek lehet jelentése és denotációja is. – Ha azonban „C-nek a jelentéséről” beszélünk, akkor ez a denotáció jelentését adja meg.

Abban a pillanatban, amikor egy az egységet behelyezzük egy kijelentésbe, a kijelentés a denotációról szól. Ha olyan kijelentést teszünk, melyben az alany „C-nek a jelentése”, akkor az alany a denotáció jelentése, ezt viszont nem akartuk. Tehát amikor jelentést és denotációt különböztetünk meg, akkor kénytelenek vagyunk a jelentéssel foglalkozni. A jelentésnek van denotációja, a jelentés egység; erről az egységről mondjuk, hogy van jelentése és denotációja is. Helyesen szólva egyes jelentéseknek van denotációja. A denotáció és a jelentés közötti megkülönböztetést hibásan tárták fel. Ez a kuszaság oka.

Russel¹⁴ elmélete szerint a denotáló kifejezés lényegében egy mondat része és nincs saját külön jelentése. Egy és csakis egy ember írta a Waverleyt, és ez az entitás ember volt. És Scott azonos volt ezzel az entitással. Az x entitás „C” kifejezés denotációja. A kifejezés pedig nem nevezhető jelentésnek. Denotáló kifejezések elsődleges és másodlagos előfordulása: Azt hittem, hogy a

¹⁴ Howard Wettstein, "[Frege-Russell Semantics?](#)", *Dialectica* 44(1–2), 1990, pp. 113–135, esp. 115: "Russell maintains that when one is acquainted with something, say, a present sense datum or oneself, one can refer to it without the mediation of anything like a Fregean sense. One can refer to it, as we might say, *directly*."; Robert F. Barsky (1998). *Noam Chomsky: A Life of Dissent*. MIT Press. p. 32. [ISBN 978-0-262-52255-7](#); Douglas Patterson (2012). *Alfred Tarski: Philosophy of Language and Logic*. Palgrave Macmillan. [ISBN 978-0-230-36722-7](#); Nicholas Griffin; Dale Jacquette, eds. (2008). *Russell vs. Meinong: The Legacy of "On Denoting"*. Taylor & Francis. p. 4. [ISBN 978-0-203-88802-5](#).

jachtja mérete nagyobb. Másodlagos előfordulás: ahol a kifejezés egy olyan p kijelentésben fordul elő, amely csak alkotórésze a szóban forgó kijelentésnek, és ahol a denotáló kifejezés helyettesítése csak p-re hat, de a kijelentés egészére nem. „Franciaország királya nem kopasz” hamis, ha „Franciaország királya” elsődlegesen, és igaz, ha másodlagosan fordul elő. Ha A és B különbözik egymástól, akkor van olyan és csakis egy olyan x entitás, hogy „x a különbség A és B között” igaz kijelentés. Ha viszont A és B nem különböznek egymástól, akkor nincs ilyen x entitás. Bármely kijelentésből képezhetünk olyan denotáló kifejezést, mely egy entitást denotál, ha a kijelentés igaz, de nem denotál semmit, ha a kijelentés hamis. Ha Apollón elsődlegesen fordul elő, akkor az őt tartalmazó kijelentés hamis, ha másodlagosan, akkor a kijelentés lehet igaz. El kell vetni MacColl és Meinong elméletét. Nincsenek nem valóságos individuumok. A denotáló kifejezéseknek önmagukban nincs jelentésük. Az azonosság hasznossága vitathatatlan. Az eredmény, ha van valami, amiről nincs közvetlen ismeretünk, hanem csak denotáló kifejezésekre épülő definíciónk, akkor az a kijelentés, amelyben ezt a dolgot denotáló kifejezés segítségével bevezetjük, valójában nem tartalmazza ezt a dolgot alkotórészként, hanem helyette a denotáló kifejezés egyes szavaival kifejezett alkotórészeket tartalmaz. Így minden számunkra fölfogható kijelentésben az összes alkotórészek olyan valóságos entitások, amelyekről közvetlen ismeretünk van. Nem ismerjük őket, hanem tudjuk róluk, hogy ilyen és ilyen tulajdonságokkal rendelkeznek. Strawson e képpen ír a referálásról: egyedileg referáló a használat. Így a használt kifejezések egyes számú mutató névmások. Egyes számú személyes és személytelen névmások. Olyan kifejezések, amelyeknek az elején határozott névelő, utána pedig egy egyes számú, jelzős vagy jelző nélküli főnév áll. Bármely ezekbe az osztályokba tartozó kifejezés előfordulhat alany-állítmány szerkezetűnek tekintett mondat alanyaként. Ezekbe az osztályokba tartozó kifejezéseknek lehet másféle használatuk is. Russel elméletének van néhány hibája. „Az ez és ez” formájú kifejezésekkel kapcsolatban mely kérdés vagy kérdések megválaszolása a leíráselmélet célja? Russel azért tartotta fontosnak a kérdés helyes megválaszolását, mert fontosnak tartotta kimutatni egy másik elképzelhető válaszról, hogy helytelen. Az általa helytelennek tartott válasz, amelyik helyett másik megoldást igyekszik adni, bemutatható két hibás érvelés következményeként. {„A francia király bölcs” (S értelmes mondat.)} Ha ez a mondat értelmes, akkor S a francia királyról szól. Ha viszont a francia király nem létezik, akkor a mondat nem szól semmiről. Mivel értelmes a mondat, ezért a francia király valamilyen értelemben szubsztált. Ha S értelmes, akkor vagy igaz vagy hamis. S igaz, ha a francia király bölcs és hamis, ha nem bölcs. De csak akkor lehet hamis vagy igaz, ha a francia király valamilyen értelemben szubsztált. Mivel értelmes a mondat, ezért a francia király valamilyen értelemben szubsztált. Ezeket Russell el is veti. „A francia király” (D kifejezés). A hiba Russell szerint abból ered, hogy D amely kétségkívül S nyelvtani alanya, S logikai alanya is. D azonban nem logikai alanya S-nek. Valójában S nem alany-állítmány szerkezetű mondat. Hanem összetett egzisztenciális kijelentés, melynek egyik része egyedileg egzisztenciális. A logikai tulajdonnevek – határozott leírásokról (D). Logikai tulajdonnevek: csak ezek fordulhatnak elő olyan mondatok alanyaként, melyek valóban alany-

állítmány formájúak. Jelentés nélküli, nincs olyan objektum, amely helyett áll, mivel egy ilyen kifejezés jelentése éppen az az egyedi objektum, amelyet a kifejezés jelöl.

Russell kétféle módját ismeri el annak, hogy értelmesek legyenek az olyan mondatok, melyek nyelvtani szerkezetük révén látszólag valamilyen sajátos személyről vagy egyedi objektumról, vagy eseményről szólnak. Nyelvtani formájuk félrevezető legyen logikai formájukat tekintve, és úgy, mint S, az egzisztenciális mondatok különös fajtájaként elemezhetőek legyenek. Nyelvtani alanyuk logikai tulajdonnév legyen, amelynek a jelentése az általa jelölt egyedi dolog. De Russell téved és az egyedileg referáló kifejezések sem logikai tulajdonnevek, sem pedig leírások. Strawson különbséget tesz az egy mondat – egy mondat használata – egy mondat állítása (kimondása) között. Egy kifejezés – egy kifejezés használata – egy kifejezés állítása (kimondása) között. A mondat használata, hogy különböző emberek, különböző időben használhatják. Nincs szó a mondat igaz vagy hamis voltáról, és arról sem, hogy egy mondat egy bizonyos személyről szól. Csak a mondat olyan használatáról beszélhetünk, amely egy bizonyos személyről szól. A Kifejezések használata úgy történik, hogy nem lehet igaz vagy hamis kijelentés kifejezésére használni, mert csak mondatokat lehet igaz vagy hamis módon használni. A kifejezést arra használjuk, hogy bizonyos személyről referáljunk annak a mondatnak a használatára során, amelyben róla beszélünk. Nem mondhatjuk, hogy a kifejezés referál, éppúgy, ahogy egy mondatot sem mondunk igaznak vagy hamisnak. Az említést vagy referálást nem egy kifejezés teszi, hanem egy kifejezést használunk a megtételére. Egy egyedileg referáló kifejezés: „én”. Számtalan ember használhatja helyesen, mikor magáról referál. Értelmetlen dolog azonban azt mondani, hogy bizonyos személyről referál. Russell is ezt teszi: azt képzei, hogy mondatokról és kifejezésekről beszél, amikor mondatok és kifejezések használatáról beszél. A jelentést összetévesztette a referálással. Annak a kérdésnek tehát, hogy egy mondat vagy kifejezés értelmes-e vagy sem, semmi köze ahhoz, hogy egy bizonyos alkalomból állított mondatot igaz vagy hamis állítás megtételére használjuk-e az adott alkalomból. Helyes referálás használatát irányító szabályokról, konvenciókról beszélünk. Egy kifejezés jelentése tehát nem azoknak a dolgoknak a halmaza, vagy egy dolog, amelyről helyesen referálhatunk a használatával; a jelentés a kifejezés referáló használatára vonatkozó szabályok, szokások, konvenciók halmaza. Ugyanez a helyzet a mondatokkal is: a jelentés ismeretének semmi köze ahhoz, hogy ismerjük a mondat egy bizonyos használatát, amikor valamiről beszélünk. Hozzá kell tenni: csak akkor eredményezhet a mondat használata igaz vagy hamis állítást, ha a használó személy ténylegesen beszél valamiről. Ha a mondat állításakor nem beszél semmiről, akkor ez a használat nem valódi, hanem pseudo-használat. Az illető nem tesz sem igaz, sem hamis állítást. „A francia király bölcs.” Russell két igaz dolgot mondana róla. Ha valaki ezt mondaná, akkor ez egy értelmes mondat. Ha mondaná, csak akkor tenne igaz állítást, ha jelenleg létezne csakis egy bölcs francia király. Russell két hamis dolgot is mondana: ha valaki most állítaná a mondatot, akkor igaz vagy hamis állítást tenne. Abban, amit állít, benne volna az, hogy létezik csakis egy francia király. A

mondatot bizonyos körülmények közt lehetne használni valamilyen igaz vagy hamis közlés megtételére, illetve a kifejezést bizonyos körülmények közt lehetne használni egy bizonyos személy említésére. Jelentésüket ismerni = ismerni, milyenek azok a bizonyos körülmények. Az álhasználat ismerős, erre épül a műköltészet és a széppróza. Eltekintve a nyíltan fiktív használattól, ha a mondat elején olyan kifejezést használunk, mint „A francia király”, ezzel azt implikáljuk, hogy van francia király. Amikor valaki ilyen kifejezést használ, nem állít, s amit mond, nem is von maga után egyedi egzisztenciális kijelentést. {„Az asztalt könyvek borítják.”} Russell a névelő „szigorú” használata: „az ez és ez” kifejezés szigorúan csak akkor alkalmazható, ha „csak egy ez és ez van és nem több. Egészen nyilvánvaló, hogy ez hamis. Az valóban tautologikusan igaz, hogy ily módon használva a kifejezés csak abban az esetben alkalmazható, ha egy és nem több „asztal” van, amelyről referálunk, és csak akkor értelmezzük úgy, hogy alkalmazható, ha egy és nem több olyan „asztal” van, amelyről való referálásra a kifejezést használni akarjuk. A mondatot használva nem állítjuk, hanem implikáljuk, hogy csak egy olyan dolog van, amelyről egyszerre elmondható, hogy meghatározott fajtához tartozik, s ugyanakkor referál róla a beszélő. Arra jutottunk, hogy egy bizonyos dologról való referálás vagy a dolog említése nem oldható fel semmiféle állításban. A referálás nem állítás. Különbséget kell tenni, hogy ha egy kifejezést egyedi referálásra használunk (olyan kifejezést tartalmazó mondat, amelyeket egy bizonyos személyre vagy dologra való rámutatásra vagy referálásra használunk.) Azt állítjuk, hogy egy olyan egyed van, mely bizonyos jellegzetességekkel rendelkezik (egyedi egzisztenciális mondat.) Russell azt teszi, hogy egyre több 1. osztályba tartozó mondatot sorol át a 2. osztály mondatai közé. A probléma két mulasztásból adódik: nem tesz különbséget a kifejezés és kifejezés használata közt. Továbbá a kifejezések egyedi referáló használata értelmetlen, szükséges, és a kifejezések predikatív, askriptív használatától különbözik, de ki is egészíti azt. Azok a kifejezések, melyek előfordulnak logikai alanyként: mutató névmás, főnévi kifejezések, tulajdonnevek, névmások. Ezeket használjuk a kontextussal együtt egyedi referálásra. Ezek használatát szabályzó konvenciók arra irányulnak, hogy az állítás körülményeivel együtt biztosítsák a referálás egyediségét. A referálás során soha nem lehet elérni a teljes kifejezettséget. Egy egyedi referálás, az adott kontextusban való adott használat kérdése. Meg kell különböztetni kétfajta nyelvi konvenciót: a referálás szabályait. és az attribúció és askripció szabályait. Nyelv használatának célja tényeket állítani. „Miről/Kiről beszélsz?” kérdésnek a referáció veszi elejét. „Mit mondasz arról/róla?” A kérdést pedig az attribúcióval előzhetjük meg. E két feladat teljesítése többé-kevésbé elkülöníthető kifejezéseknek tulajdonítható. Ha az első feladat elvégzésére külön kifejezést használunk, akkor a kifejezést egyedileg referáló módon használjuk. Az egyedi referáláshoz általában szükség van valamilyen eszközre, amely kifejezi mind azt, hogy ez szándékos egyedi referálás, mind azt, hogy milyen egyedi referálás. Fontos a kontextus. A kontextuson kívül van nyelvi konvenció is. Ebben az értelemben ugyanez áll a helyes askriptív használati módokra is: annak a követelménynek kell teljesülnie, hogy a dolog egy bizonyos fajtájú legyen, rendelkezze bizonyos jellegzetességekkel.

A helyes referáláshoz szükséges követelmény a dolog egy bizonyos viszonyban legyen a beszélővel és az állítás kontextusával. Egy kifejezés helyes askriptív használatára vonatkozó feltételek teljesítése része annak, amit az ilyen használattal megállapítunk, ellenben egy kifejezés helyes referáló használatára vonatkozó feltételek teljesítése sohasem része annak, amit megállapítunk, noha implikálja ez a használat. A referálásra vonatkozó konvenciók elhanyagolásának okai: a legtöbb logikus elfogult a definíciók javára, illetve ez egyes logikusok elfogultak a formális rendszerek javára. A definíciók nem vesznek figyelembe kontextuális követelményeket. Nem vették észre, hogy a használat problémái szélesebb körűek, mint az analízisé és a jelentésé. Leibnitz¹⁵ kétségbeesetten iparkodik szűkebb értelemben vett logikai kérdéssé tenni az egyedi referenciák egyediségét. Russell ugyanezzel próbálkozik, mind az egyediség, mind az egzisztencia implikációjával kapcsolatban. Azok a kifejezések, amelyeknek lehet egyedileg referáló használatuk, egymástól is különböznek: az egyik a referencia kontextusfüggősége. (A legnagyobb függés határán: „én”, „az”). Másik végpont: „a Waverley szerzője”, „Franciaország 18. királya”. „Leíró jelentésük” mértékének megfelelően a skála egyik végén a leggyakrabban használt tulajdonnevek (A tiszta névnek nincs leíró jelentése.) A legnagyobb leíró jelentés: pl.: „a kerek asztal” (Közbülső helyet foglal el: „A Kerekasztal”). Végül, két osztályra oszthatóak: amelyeknek helyes referáló használatát valamilyen általános referáló-cum-askriptív konvenciók szabályozzák (névmások, főnévi kifejezések), illetve amelyeknek használatát nem általános, hanem minden egyes alkalomra szóló ad hoc konvenciók szabályozzák (a tulajdonnevek legismertebb fajtája). Közbülső hely: „Az Idősebb Trónkövetelő”. A, határozatlan referenciáknál az egyes számú kifejezések nem minden referáló használatuk között ki eleve a kérdést: „Miről/Kiről beszélsz?” („egy ember”, „valaki”) Russell szerint ezek egzisztenciális, de nem egyedi egzisztenciális mondatok. A határozott és határozatlannévelő használatuk közti különbség: vagy akkor használjuk az „a, az” névelőt, ha már előzőleg történt referálás; vagy akkor, amikor nincs ugyan előzetes referálás, de a kontextus alapján eldönthető, hogy milyen referálás történik; vagy akkor használjuk az „egy” határozatlan névelőt, ha ezek a feltételek nem teljesülnek; vagy, ha elehetne határozott referálást tenni, de homályban akarjuk hagyni annak az embernek a személyét, akiről vagy akinek referálunk. Azonosító állítások: ez az az ember, aki egy nap alatt kétszer úszta át a La Manche-csatornát. Napóleon volt az az ember, aki elrendelte d’Enghien herceg kivégzését. Ezekben látszólag nem olyan askriptív módon

¹⁵ *Értekezések*; ford. Bauer Simon, Vida Sándor, bev., jegyz. Vida Sándor; Franklin, Bp., 1907 (*Filozófiai írók tára*); *Újabb vizsgálódások az emberi értelemről*; ford., jegyz. Rácz Lajos; Akadémia, Bp., 1930 (*Az Akadémia filozófiai könyvtára*); *Gottfried Wilhelm Leibniz válogatott filozófiai írásai*; vál. Márkus György, utószó Horváth Miklós, jegyz. Fehér Márta, Keszthelyi András, ford. Endreffy Zoltán, Nyíri Tamás; Európa, Bp., 1986; *A Leibniz-Clarke levelezés*; ford. Bálint Péter; L'Harmattan–SZTE Filozófia Tanszék, Bp.–Szeged, 2005 (*Rezonőr*); *Újabb értekezések az emberi értelemről*; ford. Boros Gábor et al.; L'Harmattan–SZTE Filozófia Tanszék, Bp.–Szeged, 2005 (*Rezonőr*)

használjuk a nyelvtani állítmányt, mit a következőkben:

b, 1. Ez az ember egy nap alatt kétszer úszta át a La Manche-csatornát.

b, 2. Napóleon elrendelte d'Enghien herceg kivégzését.

Meg kell vizsgálni „a” és „b” használat különbségét: „a”-t annak mondjuk, akiről feltesszük, hogy bizonyos dolgokat tud, míg annak, akit e dolgokat illetően tudatlannak tartunk, „b”-t mondjuk.

Az alanyok és állítmányok logikájáról nagyrészt annyit tudunk mondani, hogy nagy része a kifejezések egyedileg referáló használatáról mondottaknak kiterjeszthető a nem egyedileg referáló használatra is. A matematikai logikára támaszkodó ortodox modern kritika (mely a hagyományos tanok ellen irányul, pl: „logikai négyyszög”), nem ismerte fel, hogy a kifejezések referáló használata implikálhat egzisztenciális állításokat. Ha a táblázat kijelentéseit sem pozitív, sem negatív, sem pozitív és negatív egzisztenciális kijelentésként nem értelmezzük, hanem olyan mondatként, amelynél az a kérdés, hogy éppen igaz vagy hamis állítások megtételére használjuk-e, abban az esetben merül fel, ha az alany terminusra nézve teljesül az egzisztenciális feltétel, akkor az összes hagyományos törvények együttesen érvényesek maradnak.

W. Labov¹⁶ a nyelvet vizsgálta társadalmi összefüggésben. A nyelv a társas viselkedés egyik formája: a társas helyzetben lévő emberek szükségleteinek, gondolatainak kifejezésére szolgál. A szociolingvisztika elnevezés redundáns. A szociolingvisztika egyik kutatási területének a nyelvészociológia elnevezést javasolja. Ez a terület átfogó társadalmi tényezőket vizsgál, illetve azok kölcsönhatását a nyelvekkel és nyelvjárással. Egy további terület, melyet a szociolingvisztikába tartozónak vélnek, a beszélés néprajza (Hymes)¹⁷: ezt a nyelvhasználat részletei érdeklik. A tanulmány a nyelv szerkezetének és fejlődésének a beszélőközösség

---

¹⁶ Trask, R.L. (1997). *A Student's Dictionary of Language and Linguistics*. London: Arnold. p. 124. [ISBN 0-340-65266-7](#); Meyerhoff, Miriam; Nagy, Naomi, eds. (2008). *Social Lives in Language*. John Benjamins. p. 21. [ISBN 90-272-1863-3](#); Labov, W., & Waletzky, J. (1997). "Narrative analysis: Oral versions of personal experience."

¹⁷ Gumperz, J. J., & Hymes, D. (Eds.). (1964). The Ethnography of Communication. Special issue of *American Anthropologist*, 66 (6), Part II: 137-54.; Gumperz, J. J., & Hymes, D. (1972). *Directions in sociolinguistics: The ethnography of communication*. New York: Holt, Rinehart, & Winston.; Hymes, D.H. (1961). Functions of speech: An evolutionary approach. In F. Gruber (Ed.), *Anthropology and education*. Philadelphia: University of Pennsylvania.; Hymes, D. (1962). The Ethnography of Speaking. In T. Gladwin & W. C. Sturtevant (Eds.), *Anthropology and Human Behavior* (pp. 13–53). Washington, DC: Anthropology Society of Washington.

szociális összefüggésében történő vizsgálatával foglalkozik. Az általános nyelvészethez tartozóként elkönyvelt kérdéseket vizsgálja: a nyelvi szabályok formáját, rendszerré történő szerveződésüket, a különböző rendszerek együttes fennállását, a szabályok és rendszerek időbeli változását - mindezt a nyelv társadalmi környezetében.

Saussure¹⁸ fogalmai: langue (nyelv): a nyelv szociális része, homogén, csak a közösség tagjai közti sajátos szerződés révén létezik; parole (beszéd); langage (nyelvezet): a nyelv egésze, heterogén. A Saussure-i paradoxon: a nyelv társadalmi aspektusa bármely személy egyedi megfigyelésével vizsgálható (hiszen mindenki birtokában van a nyelvi struktúra ismeretének), ugyanakkor a nyelv egyéni vonatkozása (parole) csak a nyelvhasználói viselkedés társadalmi kontextusban történő megfigyelésével végezhető el. A parole kutatása sosem fejlődött ki. Az absztrakt nyelv kutatása új lendületet kapott Chomsky-tól, aki újfogalmazta Saussure dichotómiáját. Egymással szembeállított fogalmai: a kompetencia, mely nyelvi szabályok absztrakt ismerete és a nyelvészet célja ennek tanulmányozása. Performancia: szabályok közti választás és azok kivitelezése. Chomsky szerint a nyelvészeti kutatás tárgya egy elvont, homogén beszélőközösség lehet, melyben mindenki hasonlóan beszél, s nyelvet egy csapásra sajátítja el. A nyelvészet számára nem a vizsgált személy által kimondott mondatok az adatok, hanem a nyelvre vonatkozó intuíciói - elsősorban arra vonatkozó ítéletei, hogy mely mondatok helyesek nyelvtanilag, s milyen kapcsolatok vannak a mondatok között. Ez a fejlemény két feltevésre alapoz: A nyelvészeti elméletnek nincs szüksége a nyelv gyakorlati alkalmazására vonatkozó adatokra. A beszélők be tudnak számolni a langue-ra vagy kompetenciájukra vonatkozó intuícióikról. A nyelvészet meghatározása kizárta a társas viselkedés vagy a beszéd kutatását. De a nyelvészet végső tárgya a beszélőközösség által használt kommunikációs eszköz kell legyen. Mégis, a nyelvészet erre koncentrált a legkevésbé. Labov ennek okait keresi. A problémák a beszéd vizsgálatában: A beszéd grammatikussága. A beszéd tele van nyelvtanilag helytelen formákkal: a performancia nehézségei megakadályozzák, hogy a beszélő teljesen kibontakoztassa kompetenciáját.

(Változatok a beszédben és a beszélőközösségben.) Több alternatíva van ugyanannak elmondására. Minden esetben el kell döntenünk, hol a helye a változatnak a nyelvi rendszerben, melyik stilisztikai változatról beszélünk. A hallás és rögzítés nehézségének problémái fontosak. A terepen a különböző zajok csökkentik az adatok fonetikai értékét. Ha ideális körülményeket sikerül megteremteni a beszéd felvételére, éppen az elkerülni vágyott formális helyzetbe kerül a beszélő. A szintaktikai formák ritkák. A szintaktikai szabályok keresése magába foglal olyan formákat, melyek megjelenése nemigen várható korlátozott kutatásokban. A fenti nehézségek miatt fordult el a nyelvészet a beszélőközösségtől. De a nyelv absztrakt kutatásának is vannak

---

¹⁸ Bevezetés az általános nyelvészetbe. Egyetemi tankönyv; utószó Herman József, ford. B. Lőrinczy Éva, bev., jegyz. ford. Balogh Péter; Corvina, Bp., 1997.

nehézségei. Ugyanakkor problémák vannak intuícióval. Amikor Chomsky az anyanyelvi beszélők intuitív ítéleteire korlátozta a nyelvészet tárgyát, azt remélte, kevés kétes határeset okoz majd problémát, és azok nyelvtani státuszát a tiszta esetekből levont szabályok alapján el lehet dönteni. A kétes esetek azonban éppen jelentős pontokon helyezkednek el. Mi legyen a nyelvi leírás tárgya? „Dialektus” és „idiolektus”. A homogén tárgy keresése közben a nyelvészek a nyelvnek egyre kisebb metszetére koncentráltak.

Bloch¹⁹ „idiolektus” fogalma egy személynek egy témáról, egyetlen, azonos másik személynek szóló, rövid ideig tartó beszéde. A fogalom mint a nyelvi leírás tárgya a saussure-i langue fogalom vereségét jelenti. A kutatók azt remélték, hogy ha az anyanyelvi beszélő ítéleteire koncentrálnak annak tényleges beszéde helyett, a variabilitás jó része elkerülhető. A beszélőközösség tagjainak valóban vannak közös normatív mintáik. Az intuitív megítélés egyöntetűsége csak azokra a kifejtett szociolingvisztikai változókra jellemző, melyekre nyílt szociális korrekció vonatkozik. A legtöbb nyelvi szabályhoz azonban nem kapcsolódik szociális norma. Az intuitív megítélés egységességének keresése reménytelen. Az elmélet és az adatok illesztésének problémája. A generatív nyelvtan a legjobb rendelkezésünkre álló feltáró eljárás. Megkonstruálásának elve az volt, hogy képes legyen létrehozni a nyelv össze elfogadható mondatát s ne hozzon létre elfogadhatatlan mondatokat. De nem tudjuk megítélni, a modell mennyire illeszkedik az adatokhoz, a beszélők által elmondottakhoz. Ha valaki olyan mondatszerkezetet használ, amit a nyelvtan nem generál, félretehetjük: a beszélő hibázott, vagy más dialektusnak minősítjük. Ha soha senki nem használ egy olyan mondatszerkezetet, melyet a nyelvtan megenged, ezt sem vesszük figyelembe: a legtöbb bonyolult mondattani forma ritka. A nyelvi adatok közvetlen kutatása a feladat. A nyelvnek a szociális kontextusban történő vizsgálata megnöveli az adatok mennyiségét. Lehetőséget nyújt annak eldöntésére, hogy a sok lehetséges elemzés közül melyik a helyes. A mindennapi nyelv kutatási nehézségeinek feloldása: a mindennapi beszéd nyelvtani helytelensége mítosz. A megnyilatkozások nagy többsége jól alkotott mondat. A beszélőközösségekben valóban vannak változatok és heterogén szerkezetek. De a variabilitás mögött álló mintázat áttekinthető: a beszélőközösségben szabályos szociális és stilisztikai különbségek fedezhetők fel. A beszéd rögzítése természetes helyzetben technikailag megoldható (mágneses hangrögzítés). De az alapvető jelentőségű nyelvtani formák ritkák.

---

¹⁹ Linguistic Atlas of the United States and Canada: Section I. Linguistic Atlas of New England, Vol.1, Maps (with Hans Kurath, Miles L. Hanley, Marcus L. Hansen, Guy S. Lowman, Jr.), Brown University, Providence, 1939; "Postvocalic r in New England speech, a study in American dialect geography." In Readings in American Dialectology, eds. Harold Byron Allen and Gary N. Underwood. New York: Appleton-Century-Crofts., 1939; Handbook of the Linguistic Geography of New England (with Hans Kurath, Marcus L. Hansen, Julia Bloch), Brown University, Providence, 1939; Linguistic Atlas of New England, Vol.2, Maps (with Hans Kurath, etc.), Brown University, Providence, 1943; Phonology "The Syllabic Phonemes of English" ~ "Language 17" (with G. L. Trager), 1941; "Phonemic Overlapping" ~ "American Speech 16", 1941; "A Set of Postulates for Phonemic Analysis" ~ "Language 24", 1948> Syntax Outline of Linguistic Analysis (with G. L. Trager), Waverly Press, Baltimore, 1942

Ennek megoldása, hogy a nyelvész egy adott forma természetes használatát úgy váltja ki, hogy közben maga nem használja azt. A nyelv szociális környezetben folyó tanulmányozásának fő kérdései, hogy milyen a nyelvi szabályok formája? Milyen megkötések tehetők ezzel kapcsolatban? Milyen mögöttes alapformákkal dolgoznak a szabályok, s hogyan lehet ezeket pontosan feltárni? Hogyan kombinálódnak a szabályok rendszerekbe? Hogyan rendeződnek a rendszerekben belül? Milyen kapcsolat van a rendszerek közt kétnyelvű s többszisztémás helyzetekben? Hogyan változnak a szabályok és szabályrendszerek? Mi a nyelvelsajátítás alapvető mechanizmusa s hogyan változnak a szabályok a nyelvi változás tágabb összefüggéseiben? Öt módszertani axióma különíthető el. Stílusváltás: nincs olyan beszélő, aki csak egyetlen stílusban beszél. Figyelem: stílusok egyetlen dimenzió alapján elrendezhetők. Ez a beszédre irányuló figyelem mennyisége. Legfontosabb megnyilvánulási formája a saját beszéd hallással követése. Laza beszéd közben és izgatott beszédnél a beszélő minimális figyelmet szentel beszédének követésére. A „Népnyelv” az a stílus, ahol a legkevesebb figyelmet fordítunk a beszéd ellenőrzésére. A formalitás a beszélő rendszeres megfigyelése mindig ad egy olyan formális kontextust, melyben a minimálisnál nagyobb figyelmet szentel a beszédnek (feltételezzük, hogy van egy pongyolább beszédstílusa). A kellően jó minőségű adatszerzés egyetlen módja az egyéni, magnetofonos interjú. A megfigyelő paradoxona hogy a beszélők között végzett nyelvészeti kutatás célja annak feltárása, hogyan beszélnek az emberek, mikor nem figyelik őket. Ez azonban csak rendszeres megfigyeléssel tárható fel. A terepmunka alapkérdése e paradoxon feloldása. Ennek két fő módja van: a formális interjút más adatokkal kell kiegészíteni. A csoporttársak közötti rendes interakció megfigyelése szisztematikus, jó ellenőrzési forma. Az interjúhelyzet szerkezetét kell megváltoztatni, elterelve a beszédre a figyelmet, lehetővé téve a „népnyelv” felbukkanását. Felvethetők olyan témák, melyek érzelmileg érintik a személyt, újra átélthetik vele korábbi erős érzelmeit (pl. életveszély). Vagyis gyors, névtelen interjúk. A fenti lehetőségek mellett rendszeres megfigyelések végezhetők névtelen, kvázi-interjú helyzetekben. Labov²⁰ New York három, szociálisan jól elkülönülő áruházában végzett ilyen kísérleteket az alkalmazottakkal (a „fourth floor” szóban kiejtik-e az r-t vagy sem), azok tudta nélkül. Rendszertelen megfigyelések a beszéd rendszertelen, rejtett megfigyelése nyomán megtudható, valóban a nyelv „népnyelvi” formáiról szólnak-e az adatok. A beszéd számos vonása rögzíthető nyilvános helyeken, ha a beszélőközösség elég sok tagja gyűlt össze ahhoz, hogy beszédük hallható legyen. Továbbá a tömegközlelési eszközökből is kaphatók adatok. A stilisztikai skála formális vége elérkezett. Számos kérdéssel gondosabb beszéd váltható ki. Például Labov gazdag stilisztikai repertoárt ért el különböző típusú olvasandó szövegekkel. Az összefüggő szövegbe egymástól egyetlen hangtani jegyben különböző szavakat (pl. guard - God) illesztett be, és azt vizsgálta, az alanyok

---

²⁰ Thomas, L. et al., (2004). *Language, Society and Power: An Introduction*. London: Routledge.
Labov, W., (1966). *The Social Stratification of English in New York City*. Washington: Center for Applied Linguistics.

hogyan ejtik ki ezeket szöveg olvasása esetén, illetve amikor csak elszigetelt szópárokat (minimális párt) kellett olvasniuk. Ismétlési próbák is alkalmazhatók. A néger dialektus beszélői hosszú mondatokat saját rendszerükben pontosan visszaadtak, a sztenderd mondatokat azonban saját változatukra lefordítva ismételték meg. Sok próba létezik a nyelv iránti szociális attitűdök s a dialektus formák által hordozott szociális információk feltárására. Sztenderd nyelvet használó beszélőtől készült hangfelvétel hallgattattak meg az alanyokkal. Ebből megtudható, képesek-e azonosítani nemzetiségi, faji és osztály-hovatartozását, de az nem, hol vivődik át ez az információ (nyelvtan, hanglejtés vagy hangszín). A szubjektív reakciós próbák lehetővé teszik a nyelvi változók s a személyes tényező elkülönítését. Labov szubjektív reakciós próbája során ugyanazokat a személyeket hallani, amint különböző mondatokat olvasnak fel, ahol a mondatok fő eltérése a vizsgált nyelvi változó megvalósulása. Azt, hogy a személyek hogyan értékelik e változó szociális jelentőségét, eltérő reakciókkal mérték az egymással párosított mondatokra, ilyen skálákon: „Mi lehet a személy legmagasabb állása annak alapján, ahogy beszél?” A beszélők attitűdje a jól körülhatárolható nyelvi változók irányába megjelenik az önértékelési próbákban is. Ha azt kérdezték tőlük, hogy a különböző formák közül melyik jellemző saját beszédükre, válaszuk azt tükrözi, hogy szerintük melyiknek van presztízse vagy melyik helyes, s nem azt, amelyiket ténylegesen használják. A beszélők stigmatizált szociális változatokkal kapcsolatos tudatossága az „osztálytermi javítási tesztekkel” is vizsgálható. Ekkor azt kérik a személyektől, javítsanak ki olyan mondatokat, melyek eltérnek az iskolai mintáktól. Ennek ellentéte, a „népnyelvire igazítási próba” esetén a személyt arra kérik, a tekintélyes formákat igazítsa ki nem bevett, pongyola formákra. Utóbbi eredménytelen volt. A formális vizsgálati helyzet befolyása akkora, hogy a személy nem tudja helyesen észlelni a nem-sztenderd szabályokat. A „népnyelvi váltás” axiómája: ha egy alárendelt dialektus kapcsolatban áll egy fölérendelt dialektussal, formális vizsgálati helyzetekben a válaszok rendszertelen módon a fölérendelt változatra váltanak át az alárendeltről. Minden közösségben vannak olyanok, akik másoknál jobban tudatában vannak a beszéd presztízsz sztenderdjeinek, s akiknek viselkedését jobban befolyásolják a külső kiemelkedés sztenderdjei. Az ilyeneknél nagyobb lesz a stílusváltás. Ez egy nyelvi bizonytalansági próbával ellenőrizhető. Szociálisan jelölt változatok listájáról megkérdezik, hogy az egyes párok mely tagja helyes, majd, hogy melyiket használja az egyén. A nyelvi bizonytalanság mutatója azoknak a pároknak a száma, ahol a két választ eltér egymástól. Ez annak a mértéke, mennyire ismer el a beszélő a saját beszédétől eltérő külső helyességi sztenderdet. Labov a szociális szempont szerepét hangsúlyozza a nyelvészetben. Rámutat, hogy a néger beszédének stigmatizált részei szabályszerűek, a sztenderd angoltól való eltérésük kevés nyelvtani szabály különbségével leírható. A nyelvi szabályok variabilitását feltételezve sok egyedinek s hibásnak tűnő nyelvi forma világos nyelvtani értelmezést kaphat. A nyelvi variabilitás összefüggésbe hozható a társadalom rétegződésével és az egyes rétegek mobilitásával. A szövegelemzésnek van néhány invariáns szabálya. A nyelvi szabályok nagy része invariáns: olyan kategoriális szabályok, amelyek megfelelő bemenő adatok esetén mindig

érvényesülnek. A szövegelemzésben az alapvető invariáns szabályok feltárásához figyelembe kell vennünk a beszédesemény szociális kontextusát. A szövegelemzés alapproblémája: hogyan követi az egyik megnyilatkozás a másikat ésszerű, szabály-irányította módon, tehát hogyan értjük meg az összefüggő szöveget. Az összefüggő és az összefüggéstelen beszéd megkülönböztetésekor intuíciónkra támaszkodunk. A cselekvések és a megnyilatkozások között nincsen teljes megfelelés. Az értelmezési szabályok bonyolultak, a cselekvések több egymásra épülő szintjét kapcsolják egybe és a megnyilatkozásokhoz. Például „A: Na és mikor akarsz hazajönni? B: Miért?” A két kérdés között nincs szintaktikai kapcsolat. A beszélők és a helyzet részletes ismerete nélkül nem tudunk megfelelő intuitív megítéléssel hozzákezdeni az elemzéshez. A megnyilatkozás nem biztos, hogy információkérés: lehet cselekvés kérése (vagy utasítás) - ez jogokat és kötelezettségeket, tehát szociális fogalmakat tartalmaz. Az egyik terület, ahol változó szabályok vannak, a tompítás és a súlyosbítás mértéke a kéréseknél. Gyakran tompítani kell a kérést, különben súlyos társas kötelelem sérülne (pl. a gyermek nem mondhatja anyjának, hogy azonnal jöjjön haza). A tompítás mértékét és a kérés teljesítésének módját számos tényező határozza meg: életkor, gazdasági és társadalmi helyzet, a beszélő és a hallgató egymáshoz viszonyított státusa, az előző megnyilatkozás formája. Ezek a változó megkötések szociális kategóriákat tartalmazó variábilis szabályokat eredményeznek. Az ilyen vizsgálatokban a kvantitatív kutatás nem biztos, hogy célravezető. Az érvelés és a diskurzus kapcsolata a nyelvvel sokkal absztraktabb. Először azt kell megmondani, milyen cselekvés végzésére alkalmas egy mondat.

Jakobson²¹ szerint a poétika azzal foglalkozik, hogy mi tesz egy nyelvi közleményt műalkotássá. A verbális struktúra problémáival foglalkozik. Ez a nyelvészet szerves része. Ami a nyelvi szerkezet és a szóbeliség szerkezete. Beszél arról, hogy az irodalomtudomány és a kritika terminológiái keverednek egymással, és ez arra csábítja az irodalom tanulmányozóját, hogy a

---

²¹ Jakobson R., *Remarques sur l'evolution phonologique du russe comparée à celle des autres langues slaves*. Prague, 1929 (Annotated English translation by Ronald F. Feldstein: *Remarks on the Phonological Evolution of Russian in Comparison with the Other Slavic Languages*. MIT Press: Cambridge, MA and London, 2018.) [13] Jakobson R., *K karakteristike evrazijskogo jazykovogo sojuza*. Prague, 1930; Jakobson R., *Child Language, Aphasia and Phonological Universals*, 1941; Jakobson R., *On Linguistic Aspects of Translation*, essay, 1959; Jakobson R., "Closing Statement: Linguistics and Poetics," in *Style in Language* (ed. Thomas Sebeok), 1960; Jakobson R., *Selected Writings* (ed. Stephen Rudy). The Hague, Paris, Mouton, in six volumes (1971–1985): I. *Phonological Studies*, 1962 II. *Word and Language*, 1971 III. *The Poetry of Grammar and the Grammar of Poetry*, 1980 IV. *Slavic Epic Studies*, 1966; V. *On Verse, Its Masters and Explores*, 1978; VI. *Early Slavic Paths and Crossroads*, 1985; Jakobson R., *Questions de poetique*, 1973; Jakobson R., *Six Lectures of Sound and Meaning*, 1978; Jakobson R., *The Framework of Language*, 1980; Jakobson R., Halle M., *Fundamentals of Language*, 1956; Jakobson R., Waugh L., *The Sound Shape of Language*, 1979; Jakobson R., Pomorska K., *Dialogues*, 1983; Jakobson R., *Verbal Art, Verbal Sign, Verbal Time* (ed. Krystyna Pomorska and Stephen Rudy), 1985; Jakobson R., *Language in Literature*, (ed. Krystyna Pomorska and Stephen Rudy), 1987; Jakobson R. "Shifters and Verbal Categories." *On Language*. (ed. Linda R. Waugh and Monique Monville-Burstion). 1990. 386-392.

mű belső értékeinek a leírását szubjektív ítélettel cserélje fel.. Ez egyrészt még nem baj, de nem pótolja a verbális művészet objektív, tudományos elemzését. (tehát nincs olyan éles határvonal az irodalomtudomány és kritika között, mint pl. a nyelvészet és alkalmazott nyelvészet illetve a fonetika és a helyes kiejtés elmélete esetében. Irodalomtudomány, melynek ugye központ része a poétika két problémacsoportot foglal magába (mint a nyelvészet is): szinkrónia, diakrónia. A szinkrónikus leírás nemcsak egy adott korszak irodalmi termésének leírásával foglalkozik, hanem az irodalmi hagyomány azon részével is, amely az adott korszakban még elevenen hat, vagy újjáéled. Történeti megközelítés, mely nem csak a változásokkal, hanem a folyamatos, statikus tényezőkkel is számol. A poétikának és a nyelvtörténetnek is egymást követő szinkrón leírások sorozatára kellene épülnie. A nyelv egységes hipotézisének a felülbíráásával egyetért, hiszen a nyelv egységes egész, de ezen átfogó kód egy egymással összekapcsolt alkórendszer képvisel, különböző modelleket tartalmaz... A nyelvet funkcióinak sokféleségében kell tanulmányozni. A következőkben valóban ezzel foglalkozik. A nyelvi kommunikáció modellje. A feladó küld egy üzenetet a címzettnek. Ez egy kontextust kíván, amire utal, ami a címzett által megragadható és ami verbális vagy verbalizálható. Kell egy közös kód és végül egy kontaktus: fizikai csatorna, pszichikai kapcsolat a 2 fél között. A feladóra irányul az érzelmi, emotív funkció (a beszélő, hogy viszonyul ahhoz, amit mond. ld. Pl. indulatszók), a címzetre a konatív funkció. Ez megszólítások, felszólítások nyelvtani kategóriája. Jellemzőjük, hogy nem vethetik őket alá igazságérték vizsgálatoknak, mint a kijelentő mondatokat. A kontextushoz a referenciális funkció kapcsolódik. A nyelv hagyományos modellje csak e három funkcióval számol: emotív, referenciális (kontextusra irányulás), konatív. Beszél még további háromról, melyek a maradék három tényezőhöz kapcsolódnak. Kontaktusra irányulás vagyis fatikus funkció: létrehozza, meghosszabbítja, megszakítja, ellenőrzi a kommunikációt, azt, hogy a csatorna működik e. A modern logika különbséget tesz a tárgynyelv és a metanyelv között. Ez a különbségtevés a mindennapi nyelvünkben is szerepet játszik. Ha az adó és a címzett beszéde a kódra irányul, azaz azt akarják megállapítani, hogy azonos kódot használnak e: ez a metanyelvi, magyarázó funkció. pl. Nem tudom követni Önt, mit mondott? Magára a közleményre, üzenetre a pedig a poétikai funkció vonatkozik. Ez a funkció a jelek érzékelhetőségének az elősegítése által elmélyíti a jelek és tárgyak alapvető kettéválását. Mi ennek az empirikus nyelvészeti kritériuma, azaz az az elengedhetetlen jegy, amely benne rejlik a költészet minden megnyilvánulásában? A nyelvi viselkedésben két alapvető elrendezési módot használunk: szelekció, és a kombináció. A szelekció az egyenértékűség, hasonlóság, különbözőség alapján történik, azaz ha jól értem kiválogatja a megfelelő szavakat. például a rokon-értelmű szavak közül. A kombináció az egymásutániságon (szekvencián), érintkezésen alapul, azaz megint csak remélem, hogy jól értem. Vagyis azon, hogy milyen szavakat rakunk egymás után. A poétikai funkció az egyenértékűség elvét a szelekció tengelyéről a kombináció tengelyére vetíti. A poétika a nyelvészet azon része, amely a poétikai funkcióval foglalkozik. Saussure bírálja azt az elképzelést miszerint a nyelv olyan elnevezések jegyzéke, melyek velük azonos számú dolognak felelnek

meg. Az Okok, hogy kész fogalmakat feltételez, melyek már a szavak előtt léteztek. Nem tudjuk meg, hogy a név hangbeli vagy pszichikai természetű-e? Egy egyszerű köteléket feltételez csak a név és a dolog között. A jel két összetevője, hogy nem dolgot és nevet, hanem fogalmat és hangképet egyesíti. Nem a fizikai hangot jelenti, hanem ennek a pszichikai lenyomatát, érzéki jelenséget. pl. beszélhetünk magunkban is, fizikai hangok nélkül. A jel tehát tehát szoros kapcsolat.

Fogalom = jelölt, hangkép= jelölő.

Két elvet fogalmaz meg Saussure a nyelv kapcsán. Az első a jel önkényes volta. A szemiotológiába beletartoznak a természetes jeleken alapuló kifejezési módok. Minden olyan kifejező eszköz, amelyet egy társadalom elfogadott, kollektív szokásokon, konvención alapulnak. A jelölő megnevezésére szokták használni a szimbólumot is. Az elv miatt azonban ennek akadályai vannak, hiszen a szimbólum, sohasem teljesen önkényes. Az önkényesség elve nem azt jelenti, hogy a jelölő a beszélő szabad választásától függ (nem változtathat egy kialakult jelen) csak azt, hogy a beszélő motiválatlan erre. Két lehetséges ellenvetés ezzel az elvvel kapcsolatban: hangutánzó, hangfestő szavak és a felkiáltások. Az előbbiekről azt mondja Saussure, hogy ezek sohasem szerves elemei egy nyelvi rendszernek, jelenlegi hangjaik minősége a hangfejlődés véletlen eredménye illetve, hogy nem mások mint bizonyos zajoknak a megközelítő és félig már konvencionális utánzásai. A felkiáltásokkal kapcsolatban azzal érvel, hogy két nyelvet összevetve láthatjuk, hogy mások a felkiáltások kifejezései egyikben és másokban. Illetve példákat hoz arra, hogy számos felkiáltás kezdetben meghatározott jelentésű szó volt. A jelölő lineáris jellege is fontos. A jelölő időben létezik: kiterjedése van és ez csak egy dimenzióban mérhető. A nyelv változtathatatlansága és változandósága? A nyelvi közösség nem választhatja meg szabadon a jelölőket, ezek adva vannak. A nyelv olyan törvény, amelynek az ember aláveti magát, nem szabadon vállalt szabály. A nyelv a megelőző kor öröksége. A nyelvtudomány tárgya a kész nyelv normális, szakszerű élete. A nyelvi változások nem az egymásutáni nemzedékekhez kötődnek, hanem keverednek egymással, mindegyikük, mindenféle korból való egyedeket hordoz magában. Bizonyítékai, hogy a nyelvi jel önkényes volta óvja meg a nyelvet a változtatási kísérletektől. Még hozzá azzal érvel, hogy ahhoz, hogy valami vita tárgya lehessen kell lenni egy ésszerű normájának. Az önkényesség miatt a nyelvről nem lehet racionálisan vitázni. Egy nyelv megalkotásához jelek végtelen számú sokaságára van szükség. A rendszer túlságosan bonyolult volta és a kollektíva passzív ellenállása az újításokkal szemben, hiszen a nyelv egy olyan rendszer, amelyik nem mindenki minden pillanatban a részese, szüntelenül hat ránk... A nyelv társadalmi erők produktuma, ezek időtől függően működnek: a múlttal való szolidaritás leszereli a változtatás szabadságát. Mivel a nyelv önkényes, a hagyományon kívül nem ismer más törvényt. A nyelv változandó? A második elv, a nyelv változandóságáról látszólag ellentmond az előzőnek. A kettőről egyszerre beszél Saussure. A változás a folytonosságon alapszik, azért tud a nyelv változni, mert folyamatosan létezik. A változás is az önkényesség következménye. A jelölt

és a jelölő közti viszony eltolódását jelenti az időben. A szerkesztők segítségével mindennek az értelmezéséhez egy lábjegyzetben. A nyelv tehát megváltozik anélkül, hogy a beszélők képesek lennének azt megváltoztatni. Tehát a nyelvezet a beszéd levonása után a nyelvi szokások összessége. A nyelv, hogy létezhesen beszélő tömeg kell neki, társadalmi realitás. A nyelv történeti tény. idő hatása. A nyelv nem szabad, mert az idő lehetővé teszi, hogy társadalmi erők hassanak rá (folytonosság elve), ugyanakkor szükségszerűen magába foglalja a változást is. J. R. Searle²² Austin lokúciós és illokúciós aktusok közötti megkülönböztetésével szemben a lokúciós és a propozicionális aktusok közötti különbségtételt vezeti be. Austin fogalompárja: bizonyos jelentéssel bíró megnyilatkozás a lokúciós aktus Bizonyos erővel bíró megnyilatkozás az illokúciós aktus. Jelentés, értelem, referencia. Például „Ezennel megígérem, hogy meg fogom tenni.” Ez egy ígéret, tehát illokúciós aktus. A lokúciós és illokúciós aktus egybeesik, hiszen egy meghatározott erő része a jelentésnek. Sok mondat jelentése meghatározza elmondásának illokúciós erejét. Az illokúciós aktusok osztálya tartalmazza a lokúciós aktusokat. A lokúciós-illokúciós megkülönböztetés nem teljesen általános, mivel némelyik lokúciós aktus illokúciós. Austin eredeti taxanómiája aktusok. Lokúciós három része van (mindegyik elvonatkoztatás): az egyik a fonetikus, mint bizonyos zajok kibocsátása; a másik a fatikus, ami bizonyos szavak kiejtése; a harmadik a retikus ami szavak használata többé-kevésbé meghatározott értelemmel és referenciával Az austini retikus aktusok mondatai minden esetben általános típusú illokúciós ígéret tartalmaznak. A retikus aktusokat Austin figyelmetlenül illokúciós aktusként jellemezte. Egyetlen mondat sem teljesen semleges erő szempontjából. Minden mondatnak van valamilyen illokúciós erőpotenciálja, amely a jelentésbe épült. A retikus aktusok legalább tendenciájukban már illokúciós aktusok. A retikus aktust teljesen el kell hagyni, és vele együtt a lokúciós aktust is. Megmarad a fonetikus, a fatikus és az illokúciós aktus.

Searle nyelvészeti elveket használ Austinnal szembeni ellenvetéseink megvilágításához. Ott van például a kifejezhetőség elve (amit el lehet gondolni, azt el is lehet mondani). Egy mondat

---

²² Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language (1969), Cambridge University Press, ISBN 978-0521096263 [2]; The Campus War: A Sympathetic Look at the University in Agony (political commentary; 1971); Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts (essay collection; 1979) Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind (1983); Minds, Brains and Science: The 1984 Reith Lectures (lecture collection; 1984); Foundations of Illocutionary Logic (John Searle & Daniel Vanderveken 1985); The Rediscovery of the Mind (1992); The Construction of Social Reality (1995); The Mystery of Consciousness (review collection; 1997); Mind, Language and Society: Philosophy in the Real World (summary of earlier work; 1998); Rationality in Action (2001); Consciousness and Language (essay collection; 2002); Freedom and Neurobiology (lecture collection; 2004); Mind: A Brief Introduction (summary of work in philosophy of mind; 2004); Philosophy in a New Century: Selected Essays (2008); Making the Social World: The Structure of Human Civilization (2010); "What Your Computer Can't Know" (review of Luciano Floridi, The Fourth Revolution: How the Infosphere Is Reshaping Human Reality, Oxford University Press, 2014; and Nick Bostrom, Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies, Oxford University Press, 2014), The New York Review of Books, vol. LXI, no. 15 (October 9, 2014), pp. 52–55.; Seeing Things As They Are: A Theory of Perception (2015)

jelentését összes jelentéssel bíró komponensének jelentései határozzák meg. A megnyilatkozások illokúciós erői többé-kevésbé meghatározatlanok lehetnek. Amit az ember gondol, azt legalább elvben el tudja mondani vagy képessé válhat rá. A nyelv lexikai és szintaktikai erőforrásai végesek, de gazdagításának elvi korlátai nincsenek. Valóban meg kell különböztetni a mondat és a kimondásában végrehajtott illokúciós aktus kategóriáit. De a mondat kimondásában realizálható illokúciós aktus(ok) a mondat jelentésének függvényei. Az elv szerint minden szándékolt illokúciós aktus esetében ki lehet mondani egy mondatot, amelynek jelentése biztosítja, hogy e mondat elmondása a megfelelő kontextusban egyet jelent az illető aktus végrehajtásával. Az elv semmibevétele miatt Austin túlbecsülte a jelentés és az erő közti különbségtételt. Pedig ez ugyanaz a vizsgálódás két különböző szempontból. Nemcsak a szavak és a felszíni szórend határozza meg a jelentést. A szintaktikai mélystruktúra, a hangsúly és a hanglejtés (valamint az írott szövegben a központosítás) szintén a jelentés hordozói. „Megkérlek” - lehet kérelem, esedezés, könyörgés. Nem kell tudnom, hogy melyik specifikus lehetőségre gondoltam: saját szándékaim meghatározatlanok lehetnek ezeken a határokon belül. Maguk az aktusok lehetnek többé-kevésbé meghatározatlanok vagy precízek az illokúciós erejük szempontjából. Az illokúciós erő fogalmába a megkülönböztetés elveinek egész sora tartozik, például az aktus iránya vagy célja (egy kérdés és egy kijelentés közti különbség). Vagy a beszélő és a hallgató relatív státusza (egy parancs és egy kérelem közti különbség), a vállalt elkötelezettség foka, ami. egy szándék kinyilvánítása és egy ígéret közti különbség. Az aktus beszédbeni helyzete és szerepe például egy válasz és egy ellenvetés közti különbség.

Austin²³ listát állított össze az illokúciós igékről. De ugyanazt a megnyilatkozást helyesen leírhatja akárhány illokúciós ige, vagy az aktus annyira specifikus és precíz lehet szándékában, hogy a meglévő szavak egyike sem tudja pontosan jellemezni. Legalább három különböző distinkciót lehet Austin illokúciós-illokúciós distinkciójából elvonni. Egy illokúciós aktus végrehajtásának kísérlete (annak bizonyos aspektusa) és sikere közti distinkció. A mondat szó szerinti jelentésének megkülönböztetése attól, amit a beszélő a mondat elmondásával szándékozik (az illokúciós erő révén) - például a kimondott mondat jelentése nem meríti ki teljesen a beszélő illokúciós szándékait. A totális illokúciós aktusban különbség van az aktus típusa és az aktus tartalma között. Meg kell különböztetnünk az illokúciós aktust a proposíció kifejezésének aktusától. A pozicionális aktust nem az egész mondat reprezentálja, hanem a

---

²³ The Foundations of Arithmetic. A logico-mathematical enquiry into the concept of number (Oxford: Basil Blackwell, 1950) by Gottlob Frege, Translation J. L. Austin. UIN: BLL01001320611.; Philosophical Papers, 1961, 1970, 1979, (eds. J. O. Urmson and G. J. Warnock), Oxford: Oxford University Press. ISBN 0-19-824627-7 (= Austin 1979); How to Do Things with Words: The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955, 1962 (eds. J. O. Urmson and Marina Sbisa), Oxford: Clarendon Press. ISBN 0-674-41152-8; Sense and Sensibilia, 1962 (ed. G. J. Warnock), Oxford: Clarendon Press. ISBN 0-19-824579-3; Philosophy of Language: The Central Topics by Susana Nuccetelli, Gary Seay, J. L. Austin and Anthony Brueckner

mondatnak csak azok a részei, amelyek nem foglalják magukban az illokúciós erő indikátorait. A propozicionális aktus helyes elvonatkoztatás a totális illokúciós aktusból, hiszen ebben az értelmezésben pusztán önmagában egyetlen propozicionális aktus sem minősül illokúciós aktusnak. Erre a distinkcióra az eredeti lokúciós-illokúciós distinkció felváltásához van szükségünk. Austin szerint a konstatívak ugyanúgy illokúciós aktusok, mint a performatívak. Az állítások beszédaktusok. Az „állítás” szó strukturálisan többértelmű: vagy az állítás aktusát jelenti (állítás-aktus értelem), vagy azt, amit állítanak (állítás-tárgy értelem). Austin felfedezése (az állítások illokúciós aktusok) az aktus-értelemre vonatkozik, és nem a tárgy-értelemre. Az állítás-aktusok beszédaktusok. Az állítás-tárgyak azok, amelyek igazak vagy hamisak lehetnek (ahogy a propozíciók). Az állítás-aktusoknak nem lehetnek igazak vagy hamisak. (Austin elméletének gyengesége, hogy az állítás-aktusoknak igazságértékük van). Az állítás-aktusok és az állítás-tárgyak közti különbséget meg lehet magyarázni a propozicionális tartalom és az illokúciós erő distinkciójának alapján: az állítás-aktus az állítás illokúciós aktusa; egy propozíció állításának aktusa; egy propozíció kifejezésének aktusa konstatív (állításhoz) illokúciós erővel; egy állítás-tárgy megnevezésének aktusa.

Az állítás-tárgy amit állítanak (állításként előadva); propozíció (állításként előadva).

Austin nem vette észre, hogy az állítások beszédaktusok lehetnek és ugyanakkor igazak vagy hamisak lehetnek, noha aktusoknak nem lehet igazságértékük. Maradtak a fonetikus aktusok, a fatikus aktusok, az illokúciós aktusok, és a propozicionális aktusok. Ez utóbbiak az egyedüliek, melyeket át tudunk menteni a retikus aktus eredeti koncepciójából. Wittgenstein szerint a nyelv szavai tárgyakat neveznek meg. A mondatok a megnevezések összekapcsolásai. Minden szónak van jelentése, mely a szóhoz van rendelve: ő az a tárgy, melyet a szó képvisel. Augustinus nem beszél a szófajok különbségéről. Csak azt magyarázza, hogy a szót hogyan használják, azt nem, hogy mi a jelentése. A Nyelv kocka, oszlop, lap, gerenda. Augustinus a megértés egyfajta rendszerét írja le, csak hogy nem mind ilyen rendszer, amit mi nyelvnek nevezünk. A szójelentés általános fogalma a nyelv működését ködfelhőbe burkolja. Amikor beszélni tanul a gyerek, akkor a nyelv primitív formáit használja. A nyelvtanítás itt idomítás. A szavak rámutató tanítása az idomítás része: asszociatív kapcsolatot hoz létre. A rámutató magatartás elősegítette, hogy a megértés létrejöjjön; ám csak egy bizonyos oktatással együtt. Más oktatással együtt más megértést eredményez. A tanuló megnevezi a tárgyat, nem csak valamiféleképpen cselekszik. „Nyelvjátékok”: a nyelv és azok a tevékenységeket, melyekkel a nyelv összefonódik. A nyelv számnevek (ABC betűi is lehetnek). Ha azt mondjuk, hogy a nyelv minden szava jelöl valamit, úgy ezzel egyelőre semmit sem mondtunk, hacsak pontosan el nem magyarázzuk, hogy milyen megkülönböztetést kívánunk tenni. A jelölni szót a legközvetlenebb módon ott alkalmazzák, ahol a jel rajta áll azon a tárgyon, amit jelöl. A színminták is a nyelv szerszámai. A nyelvben különböző szófajtáink vannak. Ne zavarjon minket, hogy csak parancsokból áll a két nyelv. A nyelv olyan, mint egy város, mely zegzugos és egy csomó új egységes előváros veszi körül. Egy

nyelvet elképzelni annyit tesz, mint egy életformát elképzelni. „Lapot!” kiáltás mondat-e vagy nem. Lehet mondatnak is nevezni. Egy idegen egy mondatot gondolhat egy szónak is, ha nem érti. Mi a különbség az állítás és a parancs között? Hangsúly? Arckifejezés? Bizonyos mondatokat lehet úgy használni, hogy formájukra nézve és jelentésükre nézve másmilyenek legyenek. Minden állításban egy feltételezés rejlik: Azt állítjuk, hogy ennek és ennek az esete forog fenn. Ám ez nem mondat nyelvünkben, nem lépés a nyelvi játékban. Megtehetnénk, hogy minden állítást kérdés formájában írunk le. Hányféle fajtája van a mondatnak? A sokféleség nem szilárd: új és új nyelvjátékok keletkezhetnek, avulhatnak el. Nyelvjáték: egy nyelvet beszélni, ami egy tevékenység vagy egy életforma része. Sokan úgy vélik, hogy a nyelvtanulás a tárgyak megnevezése. Megnevezni kb. annyi, mint névtáblácskát tűzni a dologra. Előkészület egy szó használatára. „Mintha csak egyvalami létezne, amit úgy hívnak: dolgokról beszélni.” Pedig különböző dolgokat csinálunk mondatainkkal. Lehet-e rámutatással definiálni? {Pl.: „kettő”} A rámutató definíciót mindegyik esetben lehet így is, és másképpen is értelmezni. A rámutató definíció akkor magyarázza meg a szó használatát, ha már világos, hogy egyáltalában milyen szerepet játszik a szó a nyelvben. {Pl.: „sakkfigura”}

Valamit már tudni kell, hogy elnevezésére tudjunk kérdezni. Értelmesen csak az kérdezi meg valaminek az elnevezését, aki már tud is vele valamit kezdeni. Aki idegen országba érkezik, rámutató definíciók segítségével tanulja a nyelvet. Sok esetben találgatnia kell. Augustinus úgy írja le az emberi nyelv tanulását, mintha a gyermek idegen országba érkezne. Mintha rendelkeznie nyelvvvel, csak nem ezzel. Mintha tudna gondolkodni, csak beszélni nem. Mi a kapcsolat a név és a megnevezett között? Ha meghalljuk a nevet, a megnevezett dolog képét idézi lelki szemeink elé. Mit nevez meg az „ez” szó? (Volt, aki azt mondta róla, hogy ez a tulajdonképpen név.) Nagyon különböző dolgokat nevezünk névnek. Gyakran előfordul, hogy rámutatunk a megnevezetre és kimondjuk; vagy rámutató definíciónál kimondjuk az „ez” szót, miközben rámutatunk egy dologra. Gyakori az is, hogy az „ez” szó és egy név ugyanazon a helyen áll a mondatösszefüggésen belül. A névre az a jellemző, hogy az „ez N” rámutatással magyarázzák. A megnevezés a szó és a tárgy közötti különös kapcsolatnak tűnik. A filozófiai problémák akkor keletkeznek, amikor a nyelv szabadságra megy. S ekkor azt képzelhetjük, hogy a megnevezés valami furcsa lelki aktus. És az „ez” szót mintegy tárgynak mondhatjuk, megszólíthatjuk vele a tárgyat. Miért akarunk valami olyat névnek nevezni, ami nem az? Ellenvetést teszünk azzal szemben, amit szokásosan névnek hívnak: A névnek tulajdonképpen valami egyszerűt kell jelölnie. {Pl.: Nothung} A jelentés szót a nyelv szabályaival ellentétesen használják, amikor azt a dolgot jelölik vele, amely a szónak megfelel, mert: Ez annyi, mint egy név jelentését összekeverni a név hordozójával. Egy nyelvi játékban akkor is van jelentése egy jelnek, ha hordozója megszűnik létezni. Egy nyelvi játékban a neveket hordozójuk távollétében is lehet használni. Az „ez” soha nem válhat hordozó nélkülivé. De nem válik névvé; a neveket ugyanis nem a rámutató gesztussal használják, hanem csak a segítségükkel magyarázzák.

{Theaitétosz, 201e-202b.} De melyek azok az alkotórészek, melyekből a valóság összeáll? Mit jelent az, hogy egyszerű, és mit jelent az, hogy összetett? A filozófiai kérdésre: „Összetett-e ennek a fának a látképe, és melyek az alkotórészei?” A helyes válasz: „Attól függ, hogy mit értesz összetetten.” (Ez nem a válasz, hanem a kérdés visszautasítása.) A nyelv {P, Z, H és F négyzetek összesen kilenc; egy mondat a kilenc négyzet színeit írja le sorban}. Egyszerűek-e ezek az őselemként definiált színes négyzetek? Mit jelent, hogy ezeket az elemeket nem tudjuk megmagyarázni/leírni, csak megnevezni? Egy jel magában lehet szó, másszor pedig mondat? Azzal, hogy egy dolgot megneveztünk, még semmit sem tettünk.

Frege²⁴ azt mondja, hogy egy szónak a mondaton kívül nincs jelentése. Mit jelent sem létet, sem

---

²⁴ 1879. Begriffsschrift, eine der arithmetischen nachgebildete Formelsprache des reinen Denkens, Halle: L. Niebert; reprinted in Frege 1998a; trans. as "Begriffsschrift, a Formula Language, Modeled upon that of Arithmetic, for Pure Thought" in From Frege to Gödel, edited by J. van Heijenoort, Cambridge, MA: Harvard University Press 1967, and as "Conceptual Notation" in Frege 1972; selections in Frege 1997.; 1879-1891: "Logik", in Frege 1983: 1-8; trans. as "Logic" in Frege 1979: 1-8.; 1880/1: "Booles rechnende Logik und meine Begriffsschrift", in Frege 1983: 9-52; trans. As "Boole's Logical Calculus and the Concept-Script", in Frege 1979: 9-46.; 1882: "Über die wissenschaftliche Berechtigung einer Begriffsschrift", in Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik 81: 48-56; repr. in Frege 1998: 106-14; trans. as "On the Scientific Justification of a Begriffsschrift", in Frege 1972: 83-89.; 1884: Die Grundlagen der Arithmetik, eine logisch mathematische Untersuchung über den Begriff der Zahl, Breslau: W. Koebner; reprinted with an introduction and afterword by J. Schulte, Stuttgart: Reclam 1987; trans. by J. L. Austin as The Foundations of Arithmetic: A Logico-Mathematical Enquiry into the Concept of Number in Frege 1953; selections in Frege 1997. 1891a: "Funktion und Begriff", Jena: Hermann Pohle, 1891; reprinted in Frege 1990: 125-42; trans. as "Function and Concept" in Frege 1984: 137-56, in Frege 1952: 21-41, and in Frege 1997: 130-48. 1891b: "Über das Trägheitsgesetz", in Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik 98: 145-61; reprinted in Frege 1990: 113-24; trans. as "On the Law of Inertia" in Frege 1984: 123-36. 1891c: Letter to Husserl of 5/24/1891, in Frege 1976: 94-98; trans. in Frege 1980: 61-64. 1892a: "Über Sinn und Bedeutung", in Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik 100: 25-50; reprinted in Frege 1990: 143-62; trans. as "On Sense and Meaning" Frege 1984: 157-77, as "On Sinn and Bedeutung" in Frege 1997: 151-71, and as "On Sense and Reference" in Frege 1952: 56-78. 1892b: "Über Begriff und Gegenstand", in Vierteljahresschrift für wissenschaftliche Philosophie 16: 192-205, reprinted in Frege 1990: 167-178; trans. as "On Concept and Object" in Frege 1980: 182-94, in Frege 1952: 42-55, and in Frege 1997: 181-93. 1892-95: "Ausführungen über Sinn und Bedeutung", in Frege 1983: 128-36; trans. as "Comments on Sense and Meaning" in Frege 1979: 118-25, and as "Comments on Sinn und Bedeutung" in Frege 1997: 172-80. 1893: Die Grundgesetze der Arithmetik, vol. I, Jena: Verlag Hermann Pohle; reprinted in Frege 1998b; incomplete translation in Frege 1982. 1903: Die Grundgesetze der Arithmetik, vol. II, Jena: Verlag Hermann Pohle; reprinted in Frege 1998b; trans. in Frege 1982. 1906a: "Einleitung in die Logik", in Frege 1983: 201-18; trans. as "Introduction to Logic" in Frege 1979: 185-96, and in Frege 1997: 293-8. 1906b: "Brief an Husserl, 9.12.1906", in Frege 1976: 105-6; trans. in Frege 1997: 305-307. 1914: "Logik in der Mathematik" in Frege 1983: 219-70; trans. as "Logic in Mathematics" in Frege 1979: 203-50. 1918: "Der Gedanke", in Beiträge zur Philosophie des deutschen Idealismus 1 (1918-9): 58-77, reprinted in Frege 1990: 342-78; trans. as "Thoughts" in Frege 1984: 351-72, and as "Thought" in Frege 1997: 325-45. 1919a: "Die Verneinung", in Beiträge zur Philosophie des deutschen Idealismus 1 (1918-19): 143-57, reprinted in Frege 1990: 362-78; trans. as "Negation" in Frege 1984: 373-89 and in Frege 1997: 346-61.

1998a: Begriffsschrift und andere Aufsätze, ed. by I. Angelelli, Hildesheim: Georg Olms Verlag (2nd ed. reprint); trans. by T. W. Bynum as Frege 1972. 1998b: Die Grundgesetze der Arithmetik I/II, Hildesheim: Georg Olms Verlag (2nd reprint of the 1893/1903 editions); trans. as Frege 1982.

nemlétet tulajdonítani az elemeknek? Minden, amit létnek vagy nemlétnak nevezünk, az elemek közötti kapcsolatok fennállásában, illetve fenn-nem-állásában rejlik. A minták a nyelv egyik szerszámai, amelynek segítségével a kijelentéseket tesszük. Nem ábrázolt dolgok a játékban, hanem az ábrázolás eszközei. Ha azt mondjuk, hogy ha nem létezne, akkor neve sem lenne, csak annyit mond, hogy ha nem létezne, nem tudnánk a nyelvi játékban használni. Aminek – látszólag – léteznie kell, az a nyelvhez tartozik. Egy ilyen táblázat szerszám, melyet a nyelv használata során alkalmaznak.

Ha egy ilyen táblázatot a nyelvjáték egyik szabálya kifejezésnek nevezzük, akkor az, amit a nyelvjáték szabályának hívunk számtalan szerepet játszhat a játékban: lehet segédeszköz a játék oktatása során; lehet magának a játéknak egy szerszáma; vagy sem így sem úgy nem használják, hanem megfigyelik őket a játék gyakorlatából anélkül, hogy az le lenne fektetve. „Amit a nyelvben a nevek jelölnek, annak elpusztíthatatlannak kell lennie.” Lehetséges ellenvetés: a leírásnak önmagát feltétlenül ki kell rekesztenie a pusztításból. De az, ami a leírás szavainak megfelel, és aminek így nem szabad elpusztulnia, az nem más, mint ami a szavaknak jelentésüket adja. Az ember elpusztítható, de a neve nem veszi el a jelentését, ha a hordozó elpusztul. - Mi van, ha nem tartozik ilyen minta a nyelvhez? Ha például azt a színt, melyet egy szó jelöl, megjegyzünk. „Ha megjegyezzük, akkor felmerül lelki szemeink előtt, valahányszor kimondjuk. Elpusztíthatatlannak kell lennie, hogy az emlékezés lehetősége fennálljon.” De mit fogadunk el helyes emlékezésnek? Nem mindig fogadjuk el fellebbezhetetlennek, amit emlékezetünk mond. - „Valamit, ami piros el lehet pusztítani, de a pirosat mint olyat nem.” Ha azonban elfelejtjük, hogy melyik az a szín, akkora neve számunkra elveszíti a jelentését. - „Csak azt nevezem névnek, ami 'X létezik' kapcsolatban nem szerepelhet.” Helyesebben: X létezik = X-nek van jelentése. Ez a mondat nem X-ről szól, hanem X szó használatáról. Valójában helyesen mondjuk, hogy egy bizonyos szín létezik; és ez annyit jelent: létezik valami, aminek ilyen a színe. „Nevék csak olyasvalamit jelölnek, ami eleme a valóságnak. Amit nem lehet elpusztítani; ami minden változás közepette azonos marad.” Egy mondat értelmében korábban rejtőzködő összetettséget felszínre hoz az elemzett mondat. De ugyanazt fejezi ki az elemezett mondat, csak bonyolultabban. Mindkettő megteszi ugyanazt a szolgálatot. Ez csupán a játék két különböző formája. Ugyanazt teszik-e a két játékban? Igen és nem. A két parancs poénja ugyanaz. De nem mindig világos mi a parancs poénja. A lényeges és lényegtelen nem mindig válik el egymástól! {Pl.: A lámpa lényege, hogy világít; lényegtelen, hogy díszíti a szobát, stb.} Esetleg azt gondolhatjuk, hogy aki az elemezhetlen formát használja, annak számára elsikkad az elemzés. De nem állíthatom-e, hogy ennek a számára is elvész a dolog egy aspektusa? Mi az ami közös ezekben a folyamatokban? Mi a nyelv és a mondat általános formája? Nem közös dolgok vannak bennük, hanem hasonlóságok. Egymást átfedő/keresztező hasonlóságok. „Családi hasonlóságok” A játékok egy családot alkotnak. Mint a számok is családot alkotnak. A szám fogalmának azonban lehet világos határokat húzni, a játéknak nem. Akkor hogy lehet elmondani

valakinek, hogy mi a játék? Körülhatárolhatatlan, elmosódott körvonalú fogalom. De így fogalom-e valóban? „Frege szerint világosan körül nem határolt síkbeli alakzatot nem tarthatunk síkbeli alakzatnak.”) Azonban egy játékot példákból magyarázunk meg. A példálózás nem közvetett eszköz. Hogy néz ki egy olyan levélnek a képe, ami minden levélformában közös? Milyen színárnyalatú a zöld színnek az elmében fellelhető mintája? Ezeket a sémákat, mint sémákat fogjuk fel. Mit jelent tudni mi egy játék, de nem tudni megmondani? Hogyan lehetséges az életlen kép alapján rekonstruálni az éleset? A rokonság ugyanis így éppannyira tagadhatatlan, mint a különbség. Ilyen helyzetben van az, aki az esztétikában, vagy az etikában olyan definíciókat keres, amelyek fogalmainknak megfelelnek. Ezt kell kérdezni: hogyan milyen nyelvjátékokban tanultuk meg a szónak a jelentését? Ekkor látod, hogy a szónak jelentések egy családjával kell rendelkeznie. Tudni – mondani. Például Mózes esetében. Russel szerint a Mózes névnek több leírása létezhet. Hol a határ, ahonnan valami mellékesnek számít? Van-e szabály arra, ha valamely leírás megdő, akkor még egy dolgot annak lehet-e nevezni, aminek azelőtt neveztük? Ramsey²⁵ szerint „a logika normatív tudomány”. A filozófiában a szavak használatát gyakran világos szabályokat követő játékokkal, kalkulusokkal vetjük össze. De nem állíthatjuk, hogy aki a nyelvet használja, annak ilyen játékot kell játszania. Ha azt mondjuk, megközelítünk, ilyen kalkulusokat akkor félrevezetően sugallhatjuk, hogy csak a logikában használunk ideális nyelvet. Megértés, kifejezés, gondolkodás fogalmainak kell világossá válni. Mit értünk azon: szabály, amely szerint valaki eljár? Megfigyelés útján. Hogy lehet, ha a megfigyelt magyarázatait képes vissza is vonni, majd újakkal helyettesíteni őket. A szó alkalmazását nem határolják mindenütt szabályok. Milyen egy olyan játék, melyet mindenütt szabályok határolnak? Mi a szabályalkotás szabálya? Az útjelzők néha nyitva hagyják néha nem a kétely lehetőségét. Ez a tapasztalat, nem filozófia. „Hogy segít hozzá egy magyarázat a megértéshez, ha nem a végső magyarázat? Akkor a magyarázat soha nem érne véget.” Egy magyarázat arra szolgál, hogy egy félreértést kiküszöböljünk, de nem minden elképzelhető félreértésnek vesszük így elejét. „Nagyjából itt állj meg!” – „pontatlan” magyarázat, de nem „használhatatlan”. Mi ezzel szemben az „egzakt” magyarázat? De mit nevezünk célnak, melynek fényében meghatározunk egy magyarázatot pontatlannak vagy egzaktnak. Nem egyetlen ideális pontosságot veszünk számításba. Probléma: mennyiben kifinomult a logika? Minden tapasztalatnak a

---

²⁵ Carnap, R. (1950) "Empiricism, Semantics, and Ontology," in Paul Moser and Arnold Nat, Human Knowledge Oxford University Press. (2003). Carnap, R. (1966) An Introduction to the Philosophy of Science (esp. Parts III, and V), ed. Martin Gardner. Dover Publications, New York. 1995. Carnap, R. (2000) [originally: 29 December 1959] "Theoretical Concepts in Science," with introduction by Stathis Psillos. Studies in History and Philosophy of Science 31(1). Demopoulos, W. "Carnap on the Reconstruction of Scientific Theories," The Cambridge Companion to Carnap, eds. R. Creath and M. Friedman. Moser, P. K. and vander Nat, A. (2003) Human Knowledge Oxford Univ. Press. Schlick, Moritz (1918) General Theory of Knowledge (Allgemeine Erkenntnislehre). Trans. Albert Blumberg. Open Court Publishing, Chicago/La Salle, IL. (2002). Hallvard Lillehammer, D. H. Mellor (2005), Ramsey's legacy, Oxford University Press, p. 109.

fundamentumát/lényegét próbálja keresni a logika. Semmi újat nem akarunk vele megtudni, hanem azt akarjuk megismerni kendőzetlenül, ami a szemünk előtt van. Nem keresztül látunk a jelenségeken (mert nem azokat vizsgáljuk), hanem arra eszmélünk, hogy milyenfajta kijelentéseket teszünk a jelenségekről. Vizsgálódásunk grammatikai jellegű, és a félreértéseket tisztázza (a szavak használatára vonatkozó félreértéseket). Így világítja meg a problémákat. Az a hamis látszat keletkezhet, hogy a tökéletes egzaktság felé törekszünk. Mintha ez lenne a vizsgálódás célja. Nyelv, Mondat, Gondolkodás lényegére kérdezünk, de ha vizsgálódásunkban a nyelv lényegét is törekszünk megérteni, mégsem ez, amit a kérdés célba vesz. A kérdés lényege olyan, ami a felszín alatt bújik meg! A lényeg rejtve van előttünk. Mi a nyelv? „A mondat a világ legmindennapiabb dolga.” „A mondat – az valami nagyon különös.” A második félreértés, úgy tűnik, mintha a mondat valami különös lenne. Benne van az a hajlamunk, hogy a mondatjel és a tények közt valamiféle merőben köztes létezőt tételezzünk fel, és a készítés, hogy a mondatjelet magát akarjuk megtisztítani, szublimálni. „A gondolkodásnak valami páratlannak kell lennie.” Ha úgy gondoljuk valami így és így áll, akkor nem állunk meg valami tény előtt, hanem úgy véljük, hogy ez és ez – így és így – van. Vagyis képesek vagyunk azt gondolni, aminek az esete nem áll fenn. A tévedéshez mások is csatlakoznak: A gondolkodás, a nyelv a világ egyedülálló korrelátumaként, képként jelenik meg előttünk. Mondat, nyelv, gondolkodás, világ mindegyik ekvivalens egymással: De hiányzik az a nyelvjáték, amelyben alkalmazhatók. Gondolkodást nimbusz veszi körül: a logika nem más, mint a világ a priori rendje: A lehetőségek azon rendje, mely a világban és a gondolkodásban közösnek kell lennie. E rend fölöttébb egyszerű, minden tapasztalat előtt van; minden tapasztalatot át kell hatnia. Kristálytisztá; nem absztrakció, hanem konkrét! A vizsgálódás azért fontos, mert a nyelv lényegét igyekszik megragadni. Rendet. Felettes-rendet felettes-fogalmak közt. DE: előbbi szavak használatának ugyanazon a szinten kell lennie, mint átlagos szavainké. Világos: nyelvünk minden mondata úgy ahogy van, rendben van. Nem valamilyen ideálra törekszünk. De a tökéletes rendnek ott kell rejtenie a leghomályosabb mondatban is, mert ahol értelem van, ott teljes rendnek kell lennie. A mondat értelme ezt-azt nyitva hagyhat, de kell, hogy legyen a mondatnak meghatározott értelme. A körülhatárolás, melyen rés van, annyi, mintha egyáltalán nem volna körülhatárolás. – Vajon igaz-e ez? Mi van, ha homály van a játékszabályban? Attól nem játék? – Talán az, de nem tökéletes játék. A logikában nem lehet homály. – Az ideálnak megtalálhatónak kell lennie a valóságban. Nem tudjuk hogyan, nem értjük a „kell” lényegét, de már látni véljük a valóságban. A mondat szabályai úgy jelennek meg előttünk, mint a háttérben – a megértés közegében – rejtőzködő dolgok. Az ideál szigorúan ül a gondolatainkban. Ezen a szemüvegen keresztül nézzük a világot. A dolgról állítjuk azt, ami az ábrázolás módjából fakad. Elégedetlenek leszünk, ha a rendet és ideált a valóságos nyelvben akarjuk megtalálni. A mondatnak, a szónak, melyről a logika szól, valami tisztának és szigorúnak kell lennie. De mi azon gondolkodunk, hogy mi a tulajdonképpeni jel lényege. Nehéz belátni, hogy meg kell maradni a mindennapi gondolkodás dolgainál, ha nem akarunk kerülőútra tévedni. Minél inkább szorosan a tényleges nyelvre irányul

a vizsgálatunk, annál élesebb lesz az ellentét a nyelv és követelésünk között. Hogyan vesztetheti el a logika a szigorúságát? A kristálytisztaság előítéletét csak úgy lehet kiküszöbölni, ha egész szemléletünket megfordítjuk. A logika filozófiája semmilyen más értelemben nem beszél mondatokról és szavakról, mint mi a mindennapi életben.²⁶ Mi a nyelv térbeli és időbeli jelenségéről beszélünk; nem egy téren és időn kívüli, testetlen képtelenségről. Ám úgy beszélünk a nyelvről, hogy játékszabályokat adunk meg, s nem a fizikai tulajdonságait írjuk le. Vizsgálódásainkban semmi hipotetikusnak nincs helye. A magyarázatoknak el kell tűnnie, csakis leírásnak szabad a helyére kerülnie. A leírás célját a filozófiai problémák adják meg. Nem empirikus problémák, hanem úgy oldjuk meg őket, hogy bepillantunk a nyelv munkájába, mégpedig azért, hogy e munkát megértsük és ne félreértsük. Nem új tapasztalatokat vonultatunk fel, hanem azt rendezünk, amit régóta ismerünk. A filozófia harc az ellen, hogy nyelvünk a maga eszközeivel értelmünket megbabonázza. A nyelv valami egyedülálló dolog; Ezt a babonát a grammatikai tévképzetek idézték elő. Nyelvi formáink félreértelmezéséből erdő problémák mélyek. Mélyen gyökereznek bennünk. „De hát ez nincs így” – „De mégis így kell lennie.” Az ember azt hiszi, hogy a természetet követi, holott csak a forma mentén halad, melyen keresztül a természetet szemléljük. Egy kép tartott fogva bennünket, mely benne rejtett a nyelvünkben.

Amikor a filozófusok egy szót használnak és a dolog lényegét igyekeznek megérteni, meg kell, hogy kérdezzék maguktól: valamikor is ténylegesen használják a szót így abban a nyelvben, ahol honos? A szavakat metafizikai használatuktól újra visszavezetjük mindennapi alkalmazásukra. Mintha a jelentés atmoszféra volna, melyet bármilyen alkalmazásába magával cipel. Ha valaki számára egy mondatnak van jelentése, akkor kérdezze meg magától, hogy milyen sajátos körülmények közepette használják ténylegesen; e körülmények között azután lesz értelme. Csak légvárakat rombolunk le, nem azokat a dolgokat, melyek fontosak. Szabaddá teszik a nyelv alapját. Filozófia eredményei: felfedezni valamiről, hogy értelmetlenség. Ha a nyelvről beszélek, akkor, a mindennapok nyelvét kell beszélni. Ha nem megfelelő, akkor hogyan képezzünk másikat? És milyen furcsa, hogy a miénkkel tudunk valamit kezdeni. A nyelvről szólva csak külsődleges dolgokkal tudok előhozakodni. A kérdések eleve ezen a nyelven fogalmazódtak. Értelmetlenségünk egyik fő forrása, hogy szavaink használatát nem látjuk át. Filozófiai probléma formája: „Nem ismerem ki magam.” A filozófiának a nyelv tényleges használatát nem szabad érintenie, tehát végső soron csak leírhatja. Nem tudja megalapozni sem. Mindent úgy hagy,

---

²⁶ Neumer Katalin: Határutak. Ludwig Wittgenstein késői filozófiájáról, MTA Filozófiai Int. 1991. ISBN 963-7450-38-6; Michael Nedo: Ludwig Wittgenstein: Életrajzi Vázlat In. MFSZ 2001.3 [1]; Tillmann J. A.: „Messzi odakint foglaltuk el megfigyelőállásunkat”. Wittgenstein filozófiai és építészeti perspektívái; Wittgenstein: Filozófiai vizsgálódások, Atlantisz Könyvkiadó, 1998. ISBN 9637978941; Wittgenstein: Logikai-filozófiai értekezés, (ford: Neumer Katalin) Atlantisz Könyvkiadó, 2004. ISBN 9639165743; Wittgenstein: Észrevételek, (ford: Kertész Imre) Atlantisz Könyvkiadó, 1995. ISBN 9637978585

ahogy van. A matematikát is úgy hagyja, ahogy van. A filozófia dolga: nem az ellentmondás megoldása, hanem az ellentmondás előtti állapot áttekinthetővé tétele. Tény: szabályokat állapítunk meg, technikát rögzítünk egy játékunk számára. De nem úgy megy a dolog, ahogy akartuk. A saját szabályaink ejtenek foglyul. Hogy történik ez? Ellentmondás: „Nem így értettem” A filozófia mindent pusztán ábrázol és nem magyaráz, nem következtet semmit. Minden nyíltan előttünk van, nincs mit magyarázni, ami rejtett, az nem érdekel bennünket., Filozófus munkája: emlékek összegyűjtése egy bizonyos célra. Ha a filozófiában téziseket akarnánk felállítani, akkor nem lenne vita, mert azokkal mindenki egyetértene. A dolgok legfontosabb aspektusait mindennapiságuk rejti el. Világos és egyszerű nyelvjátékaink nem előtanulmányok a nyelv majdani megrendszabályozásához. De hasonlítási objektumok, melyek hasonlóságukkal, vagy a hasonlóság hiányával vetnek fényt nyelvünk viszonyaira. Nem szabad a dogmatizmus bűnébe esnünk. A mintát mércének hasonlítási objektumnak kell vennünk, nem előzetes ítéletnek, melynek meg kell, hogy feleljen a valóság. Egy meghatározott célra szolgáló rendet akarunk vinni a nyelvhasználatról szóló tudásunkba. Azok a zavarok, melyek foglalkoztatnak bennünket, akkor keletkeznek, amikor a nyelv üresjáratban fut, nem amikor dolgozik. A világosság, melyre törekszünk, csakugyan tökéletes vagyis a filozófiai problémáknak tökéletesen el kell tűnniük. Tulajdonképpen felfedezés: képessé tesz arra, hogy akkor hagyjak fel a filozofálással, amikor csak akarok. Problémákat oldunk meg, s nem egyetlen problémát. A filozófiának nincs egyetlen módszere, de igenis vannak módszerek, mondhatni, különböző terápiák. Hogyan képes egy szabály megtanítani arra, hogy ezen a helyen mit kell tennem. - Vajon bármely cselekedetem összeegyeztethető valamilyen módon a szabállyal? Mi a kapcsolat a szabály és a cselekedet közt? Betanítottak, hogy reagáljak egy jelre? – Ez csak kauzális magyarázat. Nem annak magyarázata, hogy miben áll a jelkövetés. Nem lehet egy szabályt csak egyszer követni. Szabályt követni, közölni, parancsot adni: szokások. Egy mondatot érteni egyenlő egy nyelvet érteni ami egy technikát uralni. A Paradoxon az a szabály, ami nem tudja megmondani, miképpen cselekedjünk, hiszen minden cselekvésmódot összhangba lehet vele hozni. Válasz: akkor mindegyiket szembe is lehet vele állítani. Így nincs sem összhang, sem ellentmondás. Félreértés: ebben a gondolatmenetben értelmezést értelmezés mögé állítunk. De van a szabálynak olyan felfogása, mely nem értelmezés; alkalmazása során megmutatkozik abban, amit szabálykövetésnek, illetve amit a szabállyal szembeni cselekvésnek nevezünk. A szabálykövetés gyakorlat. Azt hinni, hogy követjük a szabályt nem azonos azzal, hogy valóban követjük. A szabályt nem lehet privatim követni. Az intencióban az a fura, hogy nem előfeltétele a szokás és technika. Szabályt követni ugyanaz, mint parancsot követni. Kinek van igaza, ha az egyik így a másik úgy reagál a parancsra és a betanításra? Egy idegen ország nyelvét illetően mi alapján mondanád, hogy ott parancsokat adnak, értenek meg? A közös emberi cselekvésmód az a vonatkozási rendszer, mely segítségével egy idegen nyelvet értelmezünk. Fontos a szabályszerűség, ahhoz, amit mi nyelvnek nevezünk. Azt, hogy mit jelent parancs és szabály azt a szabályszerűséggel magyarázom. Hogyan magyarázzuk el valakinek: szabályos, egyforma,

ugyanolyan? Annak, aki nem rendelkezik ezekkel a fogalmakkal példák és gyakorlás révén. És nem közlök vele kevesebbet, mint amennyit én magam tudok. Az olyan oktatás, mely meg akar maradni a bemutatott példáknál, különbözik attól, mely túlmutat rajtuk. Rendelkezem-e többel, mint amennyit a magyarázatban nyújtok? Valóban megmagyarázom a másinak, amit magam értek? Nem kitaláltatom vele a lényegeset? Honnan tudja, hogyan kell folytatni egy sormintát? Én honnét tudom? Van rá alapom? Vannak indokai. Egy dolog önmagával való azonosságában látszólag az azonosság tévedhetetlen paradigmájával rendelkezünk. Egy dolog azonos önmagával, vagyis minden dolog illik önmagába, így minden dolog beleillik a saját formájába. Az azonosság speciális formája az, amikor minden színfolt pontosan illik a környezetébe. Hogyan vagyok képes egy szabályt követni? Mi van, ha kimerítettem az indokokat? Hajlamos vagyok azt mondani: „Így cselekszem, és kész.” Honnét támad az a gondolat, hogy a megkezdett sor egy végtelenbe futó sín pár látható darabja? A szabály az egész teret behálózza vonalakkal. Amikor a szabályt követem, nem választok. A szabályt vakon követem. Egy szimbolikus mondat. A vonal azt sugallja nekem, hogyan kell mennem. – Ez csak kép. Nem várjuk feszülten, hogy a szabály mit fog mondani nekünk, hanem mindig ugyanazt mondja, mi meg tesszük, amit mond. Az összhang és a szabály szó rokonok. Ha valaki megtanulja az egyik használatát, ezzel a másikat is. A szabály szó használata összeszövődött az ugyanolyan szó használatával. Aki mindennap az mondja „Holnap meg foglak látogatni”, ugyanazt mondja mindennap vagy mást? Értelmes lenne azt mondani: „Aki minden alkalommal mást tesz, nem mondanánk, hogy szabályt követ”? A vonal megsúgja nekem, hogyan kell mennem. Mi a különbség, amikor egy inspirációt vagy egy szabályt követek? Az inspiráció esetében várok az útmutatásra. A mintha nem szabály! A konklúciónak magától értetődőnek kell lennie. Honnét kell tudnia, hogy a piros szó hallatán melyik színt válassza? – Amelyiknek a képe eszébe jut, mikor a szót hallja. Honnét tudja, melyiknek a képe jutott eszébe? Az „A piros azt a színt jelenti, amely a piros szó hallatán eszembe jut” – definíció volna és nem a megjelölés lényegének a magyarázata egy szó segítségével. Az emberek közti megegyezés dönt arról, hogy mi az igaz és a hamis. Ahhoz, hogy a nyelv segítségével megértsük egymást, nemcsak a definíciókban kell egyetérteni, hanem az ítéleteinkben is. Ez nem érvényteleníti a logikát. El lehet képzelni olyan embereket is, akik csak monologikusan beszélnek. E nyelv szavainak arra kell vonatkozniuk, amiről csak a beszélő tudhat; az ő közvetlen privát érzeteire. Más ezt nem értheti. Hogyan vonatkoznak a szavak érzetekre? Szavakat kapcsolunk össze az érzés eredeti, természetes kifejeződésével, és annak helyére állítjuk őket. De hogyan akarhatok pl. a nyelvvel a fájdalom kifejeződése és a fájdalom közé becsúszni? Mennyiben is privátok érzeteim? Másokról van értelme azt mondani, hogy kétségeik vannak afelől, hogy nekem vannak-e fájdalmaim; ám önmagamról helytelen ezt mondanom. Az érzetek privátok mondat összevethető ezzel: A pasziánszot egyedül játsszák. Melyik az én fájdalmam? Fizikai tárgyak esetében mi teszi lehetővé, hogy azt mondjuk: a kettő pontosan ugyanolyan? Ha értelme van azt mondani, hogy az én fájdalmam ugyanolyan, akkor lehetséges, hogy mindkettőnknek ugyanolyan fájdalma legyen. A filozófiában ugyanolyan

egyenlő azonos. Hogyan jelölöm érzeteimet szavakkal? – Érzetszavaimat összekapcsolom érzeteim természete megnyilvánulásaival. De ebben az esetben nyelvem nem privát. Mi lenne, ha érzeteimnek nem lennének természetes megnyilvánulásai? – Ekkor csak neveket asszociálok velük, és ezeket egy leírásban alkalmazom. Aki egy privát szómagyarázatot adott önmagának, annak belül el kell határoznia, hogy a szót így és így fogja használni. Hogyan határozza el? „Ha egyszer tudod, hogy a szó mit jelöl, akkor érted, ismered egész alkalmazását.” Vannak bizonyos viselkedési kritériumai annak, hogy: valaki egy szót nem ért; annak, hogy érteni véli; annak, hogy helyesen érti. A privát nyelv olyan hangok, melyeket senki más nem ért, én azonban érteni látszom. A privát élményben nem az a lényeges, hogy mindenki saját példánnyal rendelkezik, hanem, hogy senki sem tudja, hogy vajon a másik is ezt birtokolja-e vagy pedig valami mást. A piros szó. Valami rajtunk kívüli. És ezen kívül mindenki rendelkezik még egy szóval, mellyel saját pirosérzetét jelöli. A Piros szó valami olyat jelöl, amit mindannyian ismerünk és valami olyat, amit csak mi magunk. Valami olyanra vonatkozik, amit csak mi ismerünk. A szavak használatakor rámutatok-e érzeteimre? Hogy döntöm el azt érzem-e amit csak én egyedül tudok, vagy azt, amit más? Csak élő emberről lehet mondani, hogy érzetei vannak. Honnan vesszük a gondolatot, hogy a tárgyak képesek érezni valamit? Csak arról tudjuk mondani, hogy fájdalmi vannak, ami úgy viselkedik, mint egy ember. Testről kell mondani, illetve a lélekről, amellyel a test rendelkezik. Hogyan rendelkezhet egy test lélekkel? De nem abszurd a testről mondani, hogy fájdalmat érez? Hiszen nem a test érzi. Honnan tudjuk? Ha valakinek fáj a keze, akkor nem a kéztől tudjuk meg és nem is a kezét vigasztaljuk. Mi a részvét tárgya? Egy szót igazolás nélkül használni nem jelenti azt: jogtalanul használni. Amit leírásoknak nevezek, azok nem mások, mint szerszámok, melyek különös alkalmazásokra szolgálnak. „Nehogy azt hidd, hogy szavaidat mindig tényekről olvasod le; hogy a tényeket szavakra képzéd le, szabályok szerint! Hiszen az egyes esetben mégiscsak irányítás nélkül kellene alkalmaznod a szabályt.” Ha azt mondom: Csak saját példámból tudom, mit jelent a fájdalom szó. Nem kell-e ezt mondanom másokról is? Ez azt jelenti: ha az érzet kifejezésének grammatikáját a ’tárgy és megjelölés’ mintájára konstruáljuk, akkor a tárgy, mint irreleváns kihullik a vizsgálódásból. Ha azt mondjuk, hogy a fájdalom képe a ’fájdalom’ szóval lép be a nyelvi játékba, akkor tévedünk. A fájdalom képzele valamilyen értelemben belép a nyelvjátékba, csak nem mint kép. A képzet nem kép, de egy kép megfelelhet neki. Én csak hinni tudom, hogy a másoknak fájdalmi vannak, azt viszont tudom, ha nekem vannak. Az érzet nem valami, de nem is semmi. Eredmény: a semmi megtenné ugyanazt, mint egy olyan valami, amiről semmit sem lehet állítani. Csak a grammatikát vetettük el, amely ránk akarja tukmálni magát. A paradoxon akkor tűnik el, ha szakítunk azzal az eszmével, hogy a nyelv mindig egyetlen módon funkcionál, és mindig ugyanarra a célra szolgál: gondolatokat közvetít. Amit tagadunk: a belső folyamat képe segít helyes képet alkotni az ’emlékezni’ szó használatáról. A kép származékaival inkább megakadályoz bennünket abban, hogy a szó használatát olyannak lássuk, amilyen. Nem tagadjuk, hogy szellemi folyamat van jelen. Tagadnunk kell egy folyamatot, melyet nem értünk. Úgy tűnik, mintha a szellemi folyamatokat

tagadnánk, melyeket nem akartunk tagadni. Mi a célod a filozófiában? – Hogy megmutassam a légynek a kiutat a palackból. A kép, amit mi alkotunk egy tényről, a valóság modellje. A tárgyak egyenlőek a kép elemei a képben. Kép viszont képelemek viszonya egymáshoz, meghatározott módon. Képelemek viszonya, dolgok viszonya egymáshoz. Képelemek összefüggése a kép leképzési formája. A kép így van kapcsolatban a valósággal. A képhez a leképzési viszony is hozzátartozik. Leképzési viszony: egymáshoz rendeli a kép elemeit és az objektumokat. A hozzárendelések segítségével „érinti a kép a valóságot”. A képben és leképzettben kell valami hasonlónak lennie: kép leképezési formájának. A kép olyat képezhet le, aminek formájával rendelkezik. Leképzési formáját a kép csak megnyilvánítja. A kép objektumát kívülről ábrázolja, de nem helyezheti magát ábrázolási formáján kívülre. Minden képben közösnek kell lennie a valósággal a logikai formának, a valóság formájának. Akár igaz, akár nem. A képben a leképzés logikai formája közös a leképzettel. Lehetséges tényállást rajzol a logikai térben. De a kép lehet hamis vagy igaz. Amit a kép ábrázol az a kép értelme. Ha értelme egyezik a valósággal, akkor igaz. Magából a képből nem állapítható meg igazsága vagy hamissága. Nincs a priori igaz kép. A tények logikai képe a gondolat. Az igaz gondolatok összessége a világ egy képét alkotja. Ami elgondolható (kép alkotható róla), az lehetséges. Nem gondolhatunk el alogikusait. Ami ellentmond a logikának, azt nem lehet nyelvben kifejezni. A priori igaz gondolat lenne az, amelynek lehetősége biztosítaná igazságát. Ha magából a gondolatból fel lehetne ismerni igazságát. A kijelentésben a gondolat érzékileg felfogható módon jut kifejezésre. Kijelentésjel az a jel, amivel gondolatot kifejezünk. Kijelentés egyenlő a kijelentésjel a világhoz való vetületi viszonyában. A kijelentés nem tartalmazza saját értelmét, csak lehetőséget arra, hogy azt kifejezze. Csak értelmének formáját tartalmát nem tartalmazza. A kijelentésjel elemei (szavak) meghatározott módon viszonyulnak egymáshoz. A kijelentésjel maga a tény, nem szavak halmaza, de tagolt. Csak tények fejezhetnek ki értelmet, a nevek egy osztálya nem. Leírva, kinyomtatva elrejtőzik a kijelentésjel tény-volta, mert nem látszik, hogy különbözik a szótól. Mert a tényállást csak leírni lehet, nem megnevezni (Név = pont; kijelentés = nyíl.). Kijelentés: a gondolat tárgyainak a kijelentésjel elemei felelnek meg.

A kijelentésjel elemei azok egyszerű jelek (nevek = tárgyak). A kijelentés teljesen elemzett.

A név a tárgyat képviseli a kijelentésben. A tárgyakat csak megnevezni lehet, de kimondani őket nem. A kijelentés csak azt mondja meg, hogy milyen a tárgy, de nem azt, hogy mi. Egy kijelentésnek csak egy teljes elemzése van. A nevet nem lehet tovább elemezni: alapjel. Ami a jelben nem jut kifejezésre, azt alkalmazása mutatja meg. Az alapjelek jelentését magyarázat világíthatja meg. A gondolat értelemmel bíró kijelentés. Kijelentések összessége a nyelv. A köznyelv része az emberi szervezetnek. A nyelvből nem lehet kivenni a logikát. A nyelv áruhába öltözteti a gondolatot. A filozófia legtöbb problémájára adott leírás nem hamis, hanem értelmetlen. A nyelv logikájának nem megértéséből fakad. Russel szerint a kijelentés látszólagos logikai formája nem egyenlő a valódi formájával. A kijelentés a valóság egy képe: modellje,

ahogy azt magunknak elgondoljuk. Valamennyiünknek közös a logikai felépítése. A leképzés logikáján alapul mindenféle hasonlóság, és a kifejezésmód képbeliségének lehetősége. A kijelentés mutatja az értelmét, hogy állnak a dolgok, ha igaz. A kijelentés a valóságot belső tulajdonságai szerint írja le. Megérteni a kijelentést, azaz tudni minek az esete áll fent, ha a kijelentés igaz. Alkotórészeit is érteni kell. (Fordítás: csak az alkotórészeket fordítjuk le.) A kijelentésnek a régi kifejezésekkel kell új értelmet közölnie. Kijelentés lényegi összefüggésben van a tényállással vagyis a kijelentés e tényállás logikai képe, de csak annyiban, amennyiben logikailag tagolt. A valóságot a kijelentéssel hasonlítjuk össze. A kijelentés csak akkor igaz, ha a dolog úgy áll, mint ahogy azt általa állítjuk. Ahhoz, hogy azt mondhassam, hogy p igaz vagy hamis előzőleg meg kell határozni a feltételeket, melyek közt p-t igaznak, illetve hamisnak nevezem. Minden kijelentésnek már értelemmel kell bírnia. A tagadó kijelentés más logikai helyet határoz meg, mint a tagadott kijelentés. A kijelentés a körülmények fennállását vagy fenn nem állását ábrázolja. A kijelentés ábrázolhatja az egész valóságot, de nem a logikai formát. Ehhez a logikán kívülre (a világon kívülre) kellene helyezkedni. A forma csak tükröződik a nyelvben, ami maga fejeződik ki a nyelvben, azt mi nem fejezhetjük ki általa. A kijelentés mutatja a valóság logikai formáját. Amit közlünk, az nem hasonmása a világnak, hanem a teljes igazság maga. A logika alkalmazása arról dönt, hogy milyen elemi kijelentések vannak. Nem juthat összeütközésbe saját alkalmazásával. Nyelvem határai világom határai. Amit nem tudunk elgondolni, azt mondani sem tudjuk. Amire a szolipszizmus utal az helyes, de nem lehet mondani. Csak megmutatkozik. Hogy a világ az én világom, az abban mutatkozik meg, hogy a nyelv határai amit én értek, az én világom határai. A világ maga az élet. Én vagyok az én világom.

A nyelv a társadalomnak a lelki funkcióit végző szerve²⁷, melyet a társas élet hozott létre s a társas élet tart fön, a nyelv, a beszéd. Humboldt²⁸ azt tartja, hogy az első embereket ösztönük sarkalta érzelmeik közlésére, s hogy szellemi természetük csakhamar átváltoztatta a kezdetleges tagolatlan hangokat tagoltakká. De ha már föl kell tennünk, hogy tagoltalan hangokkal értették meg egymást az első emberek s közleményeik érzelmeikre szorítkoztak, arról nem is szólva, hogy idevágó ösztönük sem keletkezhetett egyszerre a semmiből, úgy azzal a nyelvnek fölötte hosszú fejlődési útjára mutatunk. Sok-sok ezer év múlhatott el, míg a nyelv, az érzelmi hangképektől határozott hangbeli fogalommegjelölésig jutva, ahhoz a végtelen sokhoz, melyet kifejezni hivatott, nemcsak szavakat teremtett, de ezeket mondatba foglalni is képes lett. A mit a Biblia magától értetődően állít oda, tudniillik, hogy az első emberpár a földön való megjelenésével azonnal kész nyelven beszélt, az ellentmond évezredes történelmi tapasztalatainknak. Mert az ember, ellentétben Minervával, ki teljes fegyverzettel emelkedett ki

---

²⁷ Leszner Rudolf, A nyelvről. H.Sz, 1900.Bp. 83. old.

²⁸ Wilhelm von Humboldt válogatott írásai; jegyz., utószó Telegdi Zsigmond, ford. Rajnai László; Európa, Bp., 1985; Plan einer vergleichenden Anthropologie, 1797;

Jupiter fejből, minden esetben apránként, tapogatózva és nehéz küzdelemmel haladt előre. Mint a fa, mely jelentéktelen kis csirából hajt ki, sejtet sejtire rakva, végre csodás magasságba nyúl, úgy a nyelv is csekély kezdetből fejlődött lassankint mai tökélyére.

Már nem is az itt számbavehető idő legelején, de mikor még igen kevés közleni valójuk volt az embereknek, társas életük alaktalan volt még, életviszonyaik pedig az állatokétól nem sokban különböztek, meztelenül barlangokban vagy a földbe ásott odvakban lakva, az érzelmek által a hangképző készülékből kiváltott tagoltalan hangok valószínűleg megfelelő hangárnyalatú fölkiáltásokká lettek mindenek előtt, hasonlókká azokhoz, melyek a legkülönbözőbb népeknél mind a mai nap is az öröm, a harag, a bosszú, a bánat, a bátorítás, az ijedelem, a meglepetés kifejezéséül hallhatók. Hogy könnyebben értethessék meg magukat az őse emberek, segítségükre lehettek jellemző hangutánzatok, továbbá bizonyos, idővel megállapítottakká vált jelek, nevezetesen fej, kéz-, vagy testmozdulatok, mint azok a vad népeknél, de részben művelteknél is, a beszéd értelmének világosabbá tételére még használatosak.

Ama tagoltalan hangokénál határozottabb jelentőséggel bíró, ámbár csak kevésnek kifejezésére alkalmas fölkiáltások, melyek az állati hangoktól már is nagyban elütöttek, átmenetet képezhettek a tagolt hangokhoz. Ez átmeneti folyamat az okból is szükséges volt, hogy a tagolt hangoknak szervi feltételeit előkészítse.

A tagolt hangok, melyek összetételéből lesznek a szavak, lesz a beszéd, először az érzelem szülte hangokból képződhettek, azon érzelméből, melyet a szemlélt vagy kívánt tárgy az emberben keltett. Későbbiekben a hangutánzatokból is keletkezhetek tagolt hangok, melyek az idők folyamán, bármely forrásból származtak legyen, a hallás finomodásával és a hangképző készülék tökéletesedésével mindinkább differenciálódtak s így szaporodtak.

A kezdet nehézségeiből kifolyólag az első szavak csak egytagúak lehettek. S eleinte bizonyosan egyes szavakkal közölték egymással érzelmeiket, vágyaikat, akaratukat az emberek, az egyes szónak, mint a beszélni kezdő gyermek, a mondat értelmét kölcsönözvén (Jeruzsálem Vilmos²⁹). Például e szóval –vad- majd azt fejezték ki: menjünk vadászni. Majd azt: vigyázz, jön a vad! Majd azt: leterítettem a vadat! Nagy haladást jelentett az, mint a beszédüket tökéletesítő gyermekeknél is, mikor két képzetet két szóban egy gondolattá összekapcsoltak s még nagyobb, jóval nagyobb volt a haladás, mikor a szavak főnevekké, melléknevekké, igékké, határozókká, névmásokká stb. különváltak, hogy egymáshoz viszonyba lépve, a ragozás és a hajlítás segítségével a mondatot felépítsék.

A mondat, ragozással egymáshoz illesztett szavakból készült mozaikkép. Írásban megőrzött legrégebb példái kevés változatosságot mutatnak alakjaikban; annál többet a modern irodalom

---

²⁹ an Austrian Jewish philosopher and pedagogue

termékei. Tökéletesség felé haladt a mondat a szóképzők megteremtésével, miután azok a szó értelmét abban az árnyalatban tüntetik fel, mint azt gondolatunk tárgya megkívánja. E szóképzők nagy serege nem keletkezhetett egyszerre, mint maguknak a szavaknak a sokasága vagy a mondat elemeinek nagy száma sem.

Több tagú szavak eleinte az egytagúak kettőzött kiejtése vagy különbözőek összetétele által jöttek létre; később ragozással és szóképzőkkel lettek a szavak több tagúvá vagy mármint ilyenek léptek életbe. Elvont fogalmakat tartalmazó szavak csak utóbb kerülhettek sorra, mikor az emberek gondolatvilága, kiszélesedve, mélyre hatolni kezdett.

A nyelvvel egyidejűleg fejlődött az ember szelleme: fölfogó képessége és a fogalmak szaporodó számával növekvő értelme. Képzeljük el csak, hogy az ősemberek egyike véletlenül éppen durungot fogott a kezével, mikor egy vad megrohanta. Most, mert ideje sem volt a durungot eldobni, azzal ütötte fejbe a vadat s tán oly erővel és szerencsével, hogy megölte. Így nemcsak a támadás és védelem fogalmai tágultak, hanem a fegyver képzete is megszületett a lelképben. De ezt szóban kellett rögzítenie, hogy maradandó szellemi tulajdonává lehessen. A kész szó állapítja meg a fogalmat, a kész szó ébreszti újból mindig a hozzácsatolt képzetet, a kész szó kapcsolható csak más szavakhoz és szolgálhat a gondolat tovább fűzésére. S amit egyszer szóba foglalt az ember, azt átszámaztathatja s vele embertársának szellemére hathat.

A nyelv ilyenképpen nemcsak eszköze a szellemi munkának, hanem egyúttal eredménye is, segédje is. A szellemi munkában tett előmenetel vezetett eszközének tökéletesedésére s eszközének tökéletesedése nagyobb és sikeresebb munkára képesítette a szellemet. Nem eléggé fejlett nyelvben, például, sokat nem lehet vagy csak nagy nehezen kifejezni, mire a kultúrnyelvekben kész szólamok vannak s azért nem lehet azt a sokat kifejezni, mert a kik e nyelven beszélnek, a szellemi érettségnek kellő fokát még nem mérték el. Fejlettebb nyelv, mert gyakorlottabb gondolkodásnak szolgál, logikusabb szerkezettel bír és rendszerint s azért éppannyira határozottabbak, mint világosabbak kitételei.

A nyelvnek az értelemmel történt együttes előhaladása abban leli magyarázatát, hogy a beszélő tehetség agyvelőbeli központja szoros összeköttetésben van az értelmi tehetség központjával s hogy a szülőknek elért szervi fejlettsége, mint ma is átöröklődik, mindenkoron átöröklődött az ivadékra, vagy legalább képesítette az ivadékokat az ahhoz vezető lépcsőzet meghaladására. Az értelmi tehetség központja az agyvelő homlokrésze. Annak tekinti ezt örök idők óta a világ minden népe, bizonyosan számos összehangzó tapasztalatból következtetve s annak derítették ki az orvosi tudományok, nevezetsen az élettan és a kórtan. A köztudatban élő nézet szerint magas, széles és meredek homlok mögött gondolatok forrnak; alacsony, keskeny és hátrahajló homlok mögött pedig szellemszegénység lakozik, s az élettan e feltevések helyességét mutatja ki. Itt, az értelmi tehetség központjának tőszomszédságában van a beszélő tehetség központja. A

homlok bal oldalán lévő alsó agyvelő tekeredés, a körülötte fekvő agyvelőtekeredések egy részével szüli azokat az ingereket, melyek a beszédet eredményezik és kormányozzák. Hogy ez valóban így van, a mellett bizonyítanak az agyvelő e részét ért sérülések, melyek minden esetben és kizárólag a beszédnek megzavarodását vagy éppen a beszélő képességnek elvesztését okozzák.

A közös nyelv az összetartozottság érzetét kelti az emberekben. Ha szűk családi vagy pártkörben úgy tetszik is, hogy a közös vallás vagy a közös politikai meggyőződés köti össze legszorosabban az embereket, mégis, amint a világba kilépünk, bizonyossá lesz előttünk, hogy az igazi kapcsolatot az emberek között a közös anyanyelv képezi. Anyanyelvünk ritmusának varázsa. A nemzeti érzés hasonlóképpen a közös nyelvből származik. A folytonos alkotás, bővülés, fejlődés az ismertető jelei az élő nyelvnek.

II. Fejezet

Irodalom, költészet

„A mesék egyszerűekre és szövevényesekre oszlanak, mert ilyenek szoktak rendesen a cselekedetek is lenni, melyeknek képmásai a mesék. Egyszerűnek nevezem pedig a cselekedetet, ha a sorsváltozás, mint meghatározott, az egységes és összefüggő mesében fordulat és ráismerés nélkül történik, szövevényes pedig az a mese, melyben a sorsváltozás vagy ráismerés vagy fordulat, vagy mindkettő által eszközöltetik.”

Arisztotelész, A Költészetről

„A totemek írásjegyek. A totemek kizárólag írásjegyek voltak és azok is maradtak. Viszont a totemekhez bizonyos babonás, természetfölötti, transzcendentális népmeggyőződések és szokások fűződnek, és az ehhez kapcsolódó irodalmi hagyományokhoz is. Az eredetileg írásjegyekül szolgáló totemekből istenek, hősök, legendák, mítoszok, mesék, irodalmi alkotások lettek: költészet. A totemizmus egyúttal nagy harcosok és törzseik dicsőítő regéi.”

Der Ursprung des Totemismus. Geschichtstheorie. K. Hoffmann,
rechtswissenschaftlicher Verlag, Berlin

Mielőtt az egzotikus Oriens irodalomtörténetének mélyrehatóbb taglalásába kezdenénk, első lépésben mintegy kijelölve az értelmezési kereteket mindenképpen szükségszerű lépésnek tűnik a határok kijelölése előtt a literis és a litteralis differenciálása -nehogy valaki egy sajátságos írástörténeti tanulmányt vélelmezzen az alábbi analízis mögött meghúzódn.

Bár természetesen az írásnak a históriája és annak alakulása nyelvészeti perspektívában szemlélve az irodalomtörténet alakulásában döntő szereppel bír, mégis, úgy gondoljuk, hogy maga a klasszikus értelemben vett irodalom nézőpontjából sokkal fontosabb a históriánál a kultúrtörténeti geschichte, mármint a litteralis megragadása. További vizsgálni szándékozott tudományelméleti kérdés az aktuális esszé tematikája kapcsán, hogy mennyit fejlődött az elmúlt évtizedekben a klasszikus értelemben vett Kelet irodalmának kutatástörténete, annak is specifikusan a magyar vetülete... Ennek megfelelően az alábbi esszé egy olyan rövid kirándulás a folyamvölgyi kultúrák kulturális interakciói mentén, mely kalandozás valamikor az i.e. 5-4. évezred sumer világából indul, majd az egyiptomi egységes territoriális államon keresztül (i.e.2900) bibliai „vizekre” evez, feltérképezve napjaink mítoszainak és mitológémáinak ősképeit annyira meghatározó héber, szír, illetve etióp irodalmat (Meroe). S bár ezen irodalmak határfoka kimutatható az európai kultúra örökségeként számon tartott görög-római irodalomban, ez utóbbiak az általunk Oriens-ként definiált vonulaton kívül esnek, s ezért jelen elmélkedésben nem adtunk neki létjogosultságot.

A sumer mitológémák alapjai a paradigma keretkonszenzusának megfelelően az i.e. 4-3. évezred történelmi eseményeiben gyökereznek. Ezen irodalom legfőbb csapásvonalai a világ eredete és annak berendezkedése, illetve a hódítások, határháborúk eseménytörténetének elbeszélése. Közhely, hogy a sumer irodalom egy jelentős része a királyi udvarhoz „kapcsolódót”, mármint annak lejegyzése.[1] A ma leginkább ismeret irodalmi alkotásait egyébként az i.e. XIX-XVIII. század körül manifesztálódtak abba a bizonyos négyzet majd később téglalap alakú 2-4 cm vastagságú puha agyagba, melyet Napon szárítottak meg, illetve kemencében égettek ki.[2] Szinte bizonyos, hogy csupán az értelmiségi, szociológiai aspektusból szemlélve a papi írások közigazgatási tudós réteg, vagyis az elit (Edubba) értette és élvezhette igazán a költői szöveg didaktikus jelentőségét –írja Komoróczy Géza.³⁰[3] S bár a vizsgált időszakban a lakosság beszélt

---

³⁰ Gilgames. Ékirásos akkád eposzok, vál., jegyz., utószó Rákos Sándorral (1960); Hat héber kézirat a holt-tengeri tekercsek közül (1961); Bábel tornya. Az ókori Közel-Kelet mítoszai és mondái: Héber mítoszok és mondák (1964) (lengyelül, litvánul is); Az ókori Mezopotámia történetének sumer és akkád nyelvű forrásai (1965); Gilgames – Agagtáblák üzenete. Ékirásos akkád versek Rákos Sándorral (1966); Mezopotámia története az őskortól a perzsa hódításig, egy. jegyzet (1967); „Fénylő ölednek édes örömeiben...”. A sumer irodalom kistükré, ant., összeáll., ford., bev., jegyz. (1970); Sumer és magyar?, tan. (1976); A sumer irodalmi hagyomány, tan. (1980); Az ókori

nyelve az akkád volt, mégis, az igazi irodalmi nyelv státusa a sumert illette meg. Műfaját tekintve érdemes differenciálni a királyhimnuszokat a szent nászi énekektől, mely utóbbiak kontinuitásának tekinthető témájában a bibliai Énekek Éneke. Ugyanakkor külön értékelendő az Édubba művészeti produktumai, az udvari szórakoztatást szolgáló poétika, mely egyszer-egyszer -az uralkodó társadalmi paradigmával picit szembehelyezkedve- próbálta differenciálni az államot és az egyházat, felszabadítva és így világivá téve az irodalmat szétválasztva a szentet, és a profánt. (Komoróczy 1983, 12) Egy-egy epikus téma ugyanakkor számtalan adaptációban megjelenik, melynek eredményeképpen rendkívül nehéz a fejlődéstörténeti azonosítás, a történeti rekonstrukcióval, vagyis a történelmi megfeleltetéssel együtt.[4] A sumer irodalomban az epika, azon belül is a hősi vonulat[5] az igazi reprezentatív műfaj, viszont az elégia igencsak hiányzik. A sumer vers „kötetlen számú, hangsúlytalan szótagot kapcsol össze egy-egy ütemképző hangsúlyos szótaghoz. A sorok ritmusa felező, s az egy 1+1, 2+2 ütemszám tekinthető jellemzőnek. A ragrim igen gyakori, de sohasem zenei, mivel kizárólag logikai funkciója van azzal, hogy a hosszú felsorolásokat igyekszik egységessé tenni. Jellemző még a gondolatritmus, illetve a verstagok párhuzamossága.”(Komoróczy 1983, 15) Mindamellet a sumer költészetre igencsak jellemzőek az ismétlések. Ez egyik típusú a változtató, mely csupán néhány elemet cserélt fel; s a másik a bővítő, mely utóbbi során az alaptéma fokozatosan, lépésről-lépésre bonyolult mondattá alakult.

Az ókori Egyiptomban az első leghosszabb irodalmi textus az óbirodalomhoz köthető (i.e. 2781-2240). Legfőbb forrásaink ezen időszakból a singularis 1. személyben elbeszélt monográfiák, illetve előkelők sírfeliratai a sírkamrák falára felírt piramisszövegekkel; valamint: istenhimnuszok, filozófiai jellegű iratok, bölcsmondások, és olyan gyűjtemények, mint Ptah-hotep intelmei.[6] Dobrovits Aladár szerint az első átmeneti korszak (i.e. 2240-2000) irodalmi jelentőségének egyik aspektusa az olyan alkotások, mint az „életunt beszélgetése lelkével” költeményciklus, mely az óbirodalmat siratja; illetve az úgynevezett „hárfás dalok”, melyek egy sajátos hedonista szemlélettel az élet élvezetére buzdítanak a túlvilág tagadásával együtt:

Mezopotámia vallásai (1988). Bezárkózás a nemzeti hagyományba. Az értelmiség felelőssége az ókori Keleten, tan. (1992) [2. jav. kiad., 1995]; A zsidó Budapest. Emlékek, szertartások, történelem, 1-2.; szerk. Komoróczy Géza; Városháza–MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Bp., 1995 (Hungaria Judaica) (angolul is); Mitológia és humanitás. Tanulmányok Kerényi Károly 100. születésnapjára; szerk. Szilágyi János György, Komoróczy Géza, ford. Bencze Ágnes, Karsay Orsolya, Sajó Tamás; Osiris, Bp., 1999 (Osiris könyvtár. Történelem); Héber mítoszok és mondák. A Bibliából; feldolg., tan., jegyz. Komoróczy Géza; jav., átdolg. kiad.; Móra, Bp., 2000. Holocaust. A pernye beleég a bőrünkbe; Osiris, Bp., 2000 (Osiris zsebkönyvtár); Shlomo J. Spitzer–Komoróczy Géza: Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig; MTA Judaisztikai Kutatócsoport–Osiris, Bp., 2003 (Hungaria Judaica); A zsidók története Magyarországon, 1-2.; Kalligram, Pozsony, 2012; Zsidók az Északkeleti-Kárpátokban Kárpátalja, a 16. századtól a 19. század közepéig; Aposztróf, Bp., 2013 (Hungaria Judaica) "Nekem itt zsidónak kell lenni". Források és dokumentumok (965-2012); Kalligram, Pozsony, 2013; Zsidók a magyar társadalomban. Írások az együttélésről, feszültségekről és az értékekről, 1790-2012, 1-2.; gyűjt., szerk., bev. Komoróczy Géza; Kalligram, Pozsony, 2015; Holocaust; Ab Ovo, Bp., 2016

carpe diem...[7] Az egyiptomi irodalom klasszikus korszakaként értékelt középbirodalom (i.e. 2000-kb. 1680) viszont a novellairodalomban, illetve az intelmekben (l. Amenemhat) csúcsosodott ki. Ez tekinthető az u.n. Halottak könyve genezisének (mindez utóbbi erősen a koporsószövegekre támaszkodva, kopírozva). A hükszoszi korból (kb. i.e. 1680- 1580) a jelentős ókorász irodalomtörténész, Dobrovits Aladár³¹ a Khufur és a varázslók c. prózai elbeszélést emeli ki, mint kor specifikus jellemzőt.[8] Az egyiptomi irodalomtörténet nyelvújítási időszaka, vagyis az új egyiptomi nyelv keletkezése a nagy hódítások időszakában következett be, ami az újbirodalom ideje (i.e. 1580-1085). Ekkor lendül fel igazán a próza mellett a vallásos és a szerelmi líra, melyet természet közelség jellemez.[9] Ugyanakkor, sokak szerint ezen periódushoz köthető a reflexiós, kritikai vitairodalom is. Az új írásjeleket felvonultató démotikus jelzővel illetett korszak (i.e. 1085-1030) már a kulturális interakciók jegyében értékelendő. Nem csupán azért, mert ennek virágzása még a makedón hódítás korszakát is túlélte, hanem azért is, mert a vizsgált korszak szövegei a görögségen keresztül az európai irodalom fejlődésére is rendkívüli hatást gyakorolt. A kulturális interakciók szempontjából talán a legjelentősebb –a great man-ek által elemzett- „két fivér” története: Batáé (a föld lelke), és Anubiszé (a világ útjainak sakálfejű vezetője).[10] Az elbeszélés egyik alapmotívuma a Bibliából ismert Putifárné[11] és József légyottja kapcsán közkeletű, mely az arab Korán XII. szúrájában is helyet kapott. Itt természetesen a görög Phaidra történet is visszaköszön, Euripidész Hippolütosza, vagyis Hippolütosz, Thézeusz, és Aphrodité története, amely ugyancsak megtalálható az Elkunirsa (felesége Asertu) hettita mítoszban.[12] Visszakanyarodva az egyiptomi változatra, a fiatalabb fivér sorsa az Ozirisz-legendával mutat párhuzamot (testvére Széth, felesége Ízisz). Ő bikában születik újjá, s persze saját magával közösül. A két fivér vitája kori kasztrálás motívuma, mely az ártatlanság bizonyítására szolgált a csalfa asszony ellenében egyébként nem egyiptomi vonásként értékelendő, hanem inkább a történet elő ázsiai eredetét mutatja, és a hettita mitológiai kört. Gondoljunk az Attisz mítoszra, mikor a szépséges fiúba beleszeret a hermafrodita Agdisztisz.[13] Egyébként itt a herélés és a halál után a véréből ibolyák fakadnak. Egyesek szerint ezért a „két fivér” a XIX. dinasztia alatti hettita háborúk idején keletkezhetett. További elő ázsiai eredetre utal az egyiptomi elbeszélésben szereplő cédrusvölgy –ami ugye Egyiptomban nincsen, Libanonban viszont igen; a bibliai Putifárné motívumról nem is beszélve... Összegezve az ókori Kelet irodalmában a tényleges alkotó általában ismeretlen, kifejezetten háttérbe szorul: az írói név fiktív szerzőt/szerzőket jelöl (lásd a bibliai Mózes esetében). Míg az eposz csaknem hiányzik az egyiptomi irodalomból, addig a sumerből az elégia nem léte okoz

³¹ A római császárkori Osiris-vallás megértéséhez (Bp., 1934); Egyiptom és a hellénizmus (Bp., 1943); Egyiptom festészete (Bp., 1944); A fáraók művészete (Bp., 1947); A paraszt panasza. Óegyiptomi novellák (ford., utószó és jegyz. Kákossy Lászlóval, Bp., 1963); Babel tornya (Kákossy Lászlóval–Komoróczy Gézával, Bp. 1964); Egyiptom és az ókori Kelet világa (I-II., összegyűjtött tanulmányok, Bp., 1975) Válogatott tanulmányok: Egyiptom és az antik világ (válogatta Kákossy László, Szilágyi János György, szerk. Kákossy László, Bp., 1979); Irodalom és vallás az ókori Egyiptomban (válogatta Kákossy László, Szilágyi János György, bibliográfiával, Bp., 1979)

hiányérzetet. Egyébként érdekes nyomon követni mondjuk József története kapcsán, hogy pár évszázad elteltével, arab kultúrkörben mennyit racionalizálódott az egyik legrégebbi ókori keleti irodalmi motívum a középkori Korán³² közegében. Míg a biblia Putifárné a megtépett ruhával igazolni tudja az erőszakot és börtönbe veteti Józsefet ahol isteni segítség, illetve az álomfejtés adománya menti meg, addigra a koráni adaptációban a józan ész, vagyis mikor megvizsgálják a megtépett ruhát, akkor látszik, hogy úgy van kiszakadva hátul, hogy Putifárné azt József előle történő menekülése közben téphette meg a hátulján, s nem elől, a szándékolt erőszakos aktus közben, árulkodva Putifárné hazugságáról.

S ha már a bibliai József történeténél tartunk, a héber irodalom kezdetét sokan az i.e. 14. századtól számítják, a Tel-el-Amarna „mellett” felhozható kánaánita zsoltárok fordításától (mikor is kánaánita populáció élt még a Földközi-tenger keleti partvidékén). A héber irodalom első periódusában (i.e. 1200- i.sz. 200) még a bibliai héber dialektusában beszélhettek, s a misnai héber formát jóval később használhatták irodalmi kontextusban. A héber irodalom második korszakában viszont (i.sz.-200-1880) a diaszpórában héber csupán irodalmi nyelvként funkcionált, melyet pusztán az írástudók beszéltek, akik természetesen más nyelveken is írtak. Ebben az időintervallumban az irodalom központja a Mediterrán terület, ÉNY-Európa, illetve Közép-Európa keleti része, valamint a 19. század közepétől a tengerentúli Amerika. A héber nyelv státusát tekintve valamikor az 1880-as évektől tér csak vissza a beszélt nyelvek közé, mégpedig Levante közepében. Természetesen jelen analízisemben a héber irodalom nem a zsidó irodalom szinonimája. Hiszen a héber írásbeliség a samaritánusok kapcsán is felhozható, a 17. századi protestánsokról nem is beszélve. S természetesen a zsidók szintén számtalan irodalmi alkotást hoztak létre görög, arameus, arab, judeo-spanyol, jiddis, és még számos egyéb nyelven. Tulajdonképpen i.e. 1200-i.e. 586 között a bibliai költészet a kiemelendő, mint a zsoltárok, Jeremiást és a Deuteronomiumot pedig magas szintű retorika jellemzi. A második templom időszakában (i.e. 539-i.sz. 70) a prófétai szövegek: Zakariás, Malakiás, Jónás, Ezra-históriák, Nehemiás és a Krónikák a számomra kiemelendők, illetve a 19. században felfedezett apokaliptikus irodalom, a Holt-tengeri tekercsek. A klasszikus talmudi irodalom viszont már Júdea sajátja, s itt a héber irodalmi fogalom mindenképpen misnaiként értékelendő, mely korszaknak szintén lenyomataként kezelendő az 1960-1961-ben felfedezett Bar-Chochba betűk. Az innen eredeztethető Midrash, mint műfaj, hellén retorikával ellátott korai rabbinikus irodalomként definiálható. A talmudi irodalom műfaját tekintve két fő rétegződésre bontható: a rituális gyakorlatot tükröző halachára, illetve a teológiai-etikai kérdéseket elbeszélő Haggadah-ra. A Tannaita periódus (i.e. 100 –i.sz. 200) legfőbb csapásvonala a Mishnah, a zsidók törvények és rituálék ismételése, mely 63 értekezés 6 rendeletben. A Mishnah egyébként kifejezetten közel

---

³² Simon Róbert: Iszlám kulturális lexikon (2009) (ISBN 978-963-13-5788-2); Simon Róbert: A Korán világa (Helikon Kiadó, Budapest, 1987, 449. oldal) ISBN 963-207-854-3; Mircea Eliade: Vallási hiedelmek és eszmék története. Budapest: Osiris. 2006. 751. o. ISBN 9633898056

áll a halachához. Azokat az elbeszéléseket pedig (haggadah), melyek a Mishnah utasításait követik, a Toszeftában (betoldások) rendezték össze. No, de mi a helyzet az apokrifekkel, azon belül is a legutóbb felfedezett etióp közegű Júdás evangéliummal?

Az etióp irodalmárokat egyébként a görögök nevezték el (Abyssina) olyan sötétbőrű emberekről szólva, aki Dél-Egyiptomban éltek. Egyébként Hérodotosz két csoportra osztotta őket: egyenes hajú fajúakra, és a göndörökre (wooley-haired). A régészet alapja a későbbi Kusita királyság (Napata), majd a Meroe birodalom (i.e. 8-i.sz. 4.sz). A negyedik századtól keresztény ország, melynek irodalmát klasszikus geez nyelven írták. Egyébként végigpásztázva irodalomtörténetüket kijelenthető, hogy kifejezetten sokat fordítottak görögről és arabról. A modern irodalmi nyelvük az amhasic. Igazából az ősi geez nyelvet sémi bevándorlók használták, akik Dél-Arábián át utaztak. Ez idő tájt még a sabaeusi írás volt elterjedve, melyet jobbról-balra írtak. Első irodalmi alkotásaik görög fordítások voltak valamikor az 5. század végén. Az első etióp Ótestamentum fordítások szíriaiak által történtek. Szinte biztos, hogy az alexandriai verziót használták, és valószínűleg ezzel együtt a héber maszoréta szöveget. Az etióp irodalom a görög fordítások miatt egyedülálló módon az apokrif irodalmat is integrálta, gondoljunk csak a nem is oly régen felfedezett Júdás evangéliumára, de itt említendő Hénok, vagy a Jubileumok Könyve is, mely utóbbit, melynek sehol sincs teljes verziója James Bruce fedezett fel valamikor 1821-ben.

A klasszikus szír irodalom nyelvezete a kelet-arámi kategóriába sorolható, különösen a szíriai ortodox. A szír egyébként mind a mai napig a liturgia nyelveként él, bár számtalan Shakespeare és Dickens fordítással találkozhatunk. Egyébként két orientalista irányzat létezik: az asszír nesztoriánus; illetve a szíriai jakobita illetve monophüsista. A szír irodalom három nagy periódusa közül az első az „aranyévek” (3-7. század), a második az arab periódus (1300-ig), harmadik pedig 1300-tól napjainkig.

Az első szíriai Újtestamentum 1555-ből, míg a Peshitta a 17. századból való (két ótestamentumi könyv egyenesen héberről lett fordítva). Egyébként a hivatalos paradigma keretkonszenzusában elfogadott, hogy egyenes ági nyelvi kapcsolatnak kell lennie a Peshitta és az arámiai Targumim között. A legrégebbi irodalmi Ótestamentum fordításai az első századra vezethetők vissza. Görögből Alexandriában a Syrohexapla-t fordították le valamikor i.sz. 615 tájékán, pontosabban Paul of Tella ültette át szírré. Vagy gondoljunk Eusebius Theophania-ájára, melynek görög eredetije elveszett. Ezen kezdeti irodalmi vonalhoz tartozik a teológus Philoxenus 6. század eleji nesztoriánus magyarázata a Mat. 1:1'-hez, illetve az 1:18-hoz. A korai szír kereszténység a klasszikus értelemben volt sémi kereszténység, melyet a vallási költészet jellemzett. A legkorábbi jegyzett szír írók Aphrahat és Ephrem a 4. századból (Akiket nem befolyásolt annyira a görög kultúra.). A szír irodalom rendkívül nagyszámú költeménnyel rendelkezik, melyek közül kiemelkedő az Edesszában 373-ban meghalt Niszibiszi Ephrem, pontosabban az ő madarasha

vallási himnusza. Ephrem költészetét egyébként a líra jellemezte, azon belül is az asszociációs, paradox, álmodozós szimbolista teória. A szír költészetet két kategóriába lehet besorolni: az egyik a madarasha (stanzaikus vers, 4+4, 5+5, 6+6, 7+7); a másik a memra (nem stanzaikus, 5+5, 6+6, 7+7, 12+12 syllable). A stanza (4, 5, 6, 7+7) szótagfelezős, melyet nyolc soros versszakok jellemeznek. Az első hat sornál kereszttrím, míg az utolsó két sornál páros rím található. A szír irodalom jelentősége a kultúrhídként betöltött szerepében mérhető, elsősorban a görög filozófia korai ismeretében. Az Arisztotelész fordításokban, pontosabban a szír keresztények ötödik századi bagdadi tevékenységében. A kilencedik századi leghíresebb fordító, a 873-ban meghalt Hunain Ibn Ishag a görög szövegeket szírre majd arabra fordította. Kiemelendő még a Damaszkuszi Nicholas fordítása a Lélekről, Szókratész és Erosthophos között; valamint néhány Aisopos állatmese.

Irodalom

[1] Ez igaz a népköltészet, mint például a közmondás irodalom vonatkozásában is, lásd az Édubbát („tábla háza), a sumer „írás-írnok” iskolát, mint tudásszociológiai momentumot.

[2]Milkau, Geschichte der Bibliotheken im alten Orient. Leipzig. 1935.

[3] Komoróczy Géza, A sumer irodalom kistükré. Európa. Bp. 1983. 11. old.

[4] Például hol Enmerkurnak, hol Gilgamesnek tulajdonítják az uruki városfalak építését

[5] Gilgames és az Agga mítosz, mely nem nélkülözi az eposzi kellékeként is számontartott igencsak csodás elemeket sem.

[6] Ptah hotep az V. dinasztia idején, vagyis Amra király idejében vezérként funkcionált.

[7] Dobrovits Aladár, Egy paraszt panaszai. Kossuth. Bp. 1963. 115. old.

[8] Frank D. Dániel, A társadalmi státus problematikája az ókori társadalmi paradigmákban. Társadalomkutatás. 2008. 26. kötet. 4. szám. 537-538. old.

[9] Például IV. Amenhotep naphimnusza; A gyönyörűség dalainak kezdete. Óegyiptomi szerelmes versek. Európa. Bp. 1976.

[10] In: A.H. Gardiner, Late Egyptian Stories. Bibliotheca Aegyptia. I. Bruxelles. 1932., valamint Világirodalmi antológia. I. Budapest. 1952.

A sensus communis a démiourgoszban és a poézisben

Ismeretes, hogy a középkorban nem tudták igazán integrálni a szépség metafizikai kategóriáját (daimón) a művészet tisztán technikai (pratein) osztályozásával, melyek, mint egymással nem korreláló (corrélacion) aktusok manifesztálódtak a kollektív ízlésítéletek gondolatvilágában.³³

Vajon az általunk a középkori jelzővel címkézett kollektívumok mentalitásában miért kellett a szépségnek egybeesnie a jóval s az igazzal, illetve az isteni létezés attribútumaiként definiálódnia a köztudatban? Ez a momentum is talán az első Sáhpur udvarában tevékenykedő Jézus utáni utolsó nagy próféta, Máni gondolati öröksége lenne (mármint a duális gondolkodásé), mely „egyszerű”, mintegy sematikus filozófiaként könnyen adaptálódhatott a szélesebb népi rétegekben?³⁴ Mert ugyan a qumráni közösség vallásfilozófiai textusai hasonló nyomokról tanúskodnak, mint például „a fény fiainak harca a sötétség fiai ellen” szöveg hagyománya, de ezek az írások közvetlenül mégsem fejtették ki akkora hatást, leszámítva a Vespasianus alatt tevékenykedő Josephus Flavius egynémely corpusát –ha csak nem a jézusi kereszténység premisszájaként értékeljük a qumráni életvilágot, mint a zsidó illetve keresztény és egyéb történeti horizontok összeolvadását (és itt nem a huszadik századi ezoterikus kereszténység new wave-jére gondolok). S miért ne tennénk?³⁵ Egyébként az egész olybá tűnik, mintha a skolasztika

---

³³ Il problema estetico in San Tommaso (1956 - English translation: The Aesthetics of Thomas Aquinas, 1988, Revised); "Sviluppo dell'estetica medievale", in Momenti e problemi di storia dell'estetica (1959 - Art and Beauty in the Middle Ages, 1985); Storia figurata delle invenzioni (1961 - English translation: The Picture History of Inventions, 1963); Opera aperta (1962, rev. 1976 - English translation: The Open Work, 1989); Diario Minimo (1963 - English translation: Misreadings, 1993); Apocalittici e integrati (1964 - Partial English translation: Apocalypse Postponed, 1994); Le poetiche di Joyce (1965 - English translations: The Middle Ages of James Joyce, The Aesthetics of Chaosmos, 1989); La Struttura Assente (1968 - "The Absent Structure"); Il costume di casa (1973 - English translation: Faith in Fakes: Travels in Hyperreality, 1986); Trattato di semiotica generale (1975 - English translation: A Theory of Semiotics, 1976); Il Superuomo di massa (1976); Dalla periferia dell'impero (1977); Lector in fabula (1979); The Role of the Reader: Explorations in the Semiotics of Texts (1979 - English edition containing essays from Opera aperta, Apocalittici e integrati, Forme del contenuto (1971), Il Superuomo di massa, Lector in Fabula).

³⁴ 1938, Fouilles de Sialk, près de Kashan, 1933, 1934, 1937. Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris (in two volumes).; 1954, Iran: from the earliest times to the Islamic conquest. Penguin books. (A French version was published in 1951 by Payot, Paris). 1963, Perse. Proto-iraniens, Mèdes, Achéménides. Gallimard, Paris. 1970, Le Pazuzu et les fibules du Luristan. Impr. Catholique, Beirut. 1971, Persia, the immortal kingdom. (Coauthors: Minorsky, V.F., and Sanghvi, R., Greenwich, Conn., New York Graphic Society. 1976, L'Iran des origines à l'islam. Nouv. éd. rev. et mise à jour. Paris. 1977, L'Iran et la migration des Indo-Aryens et des Iraniens. Leiden. 1979, Tombe princière de Ziwiyé et le début de l'art animalier scythe. Soc. Iranienne pour la Conservation du Patrimoine, Paris.

³⁵ Plutarkhosz, Párhuzamos életrajzok. OSIRIS KIADÓ KFT. Budapest, 2005. ISBN 978-963-389-808-6. Flavius József ó-kori héber történetírónak a zsidó háborúról írt hét könyve; ford. Istóczy Győző; Buschmann Ny., Bp., 1900 Flavius József vitairata a zsidók ősrégi voltáról; ford. Istóczy Győző; Istóczy, Bp., 1903 Paulik János: Jeruzsálem pusztulása. Josephus Flavius után az evangélikus híveknek templomi használatra; Hornyánszky Ny., Bp., 1910 (A Luther-Társaság kiadványa) A zsidók története; ford. Révay József; Renaissance, Bp., 1946 A zsidó háború; ford.

önönmaga is titkon, akaratlanul táplálta volna azt a gnóvizst, amely ellen harcot hirdetett...

(műalkotások hermeneutikája és a *sensus communis*) A műalkotás befogadója a *sensus communis*-on keresztül próbálja az objektumot sajátos projekcióin keresztül nem csupán episztemológiailag befogadni, mely aktus során a különböző doxák, előítéletek mint egy sajátos előzetes tudásfajtaként befolyásolhatják az interpretációt (ettől is lesz az ecoi nyitott mű maga, az, ami, csakúgy, mint Mallarmé befejezetlen regénye). Melyet bárki szabadon folytathat, úgy, mint a huszadik századi amerikai tömegkultur-kultuszeposizált fogyasztói filmművészet akció, vér, szex, és adrenalin áradatában, ahol a mellőzött vagy butított epilógus, mint üzenet nélküli üzenet újra nyitva hagyja a kérdést. S nem csupán a szabad befogadói magatartás továbbgondoló habitusának céljából, hanem hogy előkészítse terepet a folytatásnak, ahol 437. rész még mindig befejezetlen marad, tovább gerjesztve az információéhségben manifesztálódó megismerési vágyat és az irreális vágyálmokat.

Egyébként, ha már Econál tartunk, felfedezhetünk Eco és Schleiermacher között némi analógiát. A schleiermacheri nyelvi megértés grammatikai volta mellett a szerzői szándék megragadása nem pusztán technika, ez csak dolgok egyik fele; inkább az életégység elemének pszichológiai analíziseként van jelen. Ez tulajdonképpen a részek és az egész megértésének kölcsönös feltételezettségén alapul (hermeneutikai kör), ami Aquinói Tamásnál a *De Divine Nominibus* kapcsán (c.IV. lect. VI.): „...először is szükséges, hogy a részek megfeleljenek egymásnak, ahogy a sok kő, melyekből összeáll a ház, megfelel egymásnak a létezés fogalmában... mindennek mindenben mindegyik sajátossága szerinti egyesülései is... Másodszor szükséges, hogy a részek különbözőségük ellenére is megfeleljenek egymásnak, amennyiben egy rend alá eshetnek, és ez

---

Révay József; Káldor, Bp., 1948 A zsidó háború; 4. jav. kiad.; Gondolat, Bp., 1963 A zsidók története; ford. Révay József, vál., utószó Hahn István, jegyz. Karsai György; Európa, Bp., 1980 (Clio) Apión ellen, avagy A zsidó nép ősi voltáról; ford., jegyz., utószó Hahn István; Helikon, Bp., 1984 (Prométheusz könyvek) Baktay Ervin. India Bölcsessége – Szánátana Dharma (Reprint). KönyvFakasztó, 245-248. o.. ISBN ISBN 963-9302-45-7 (1943) Szanszkrit líra. Szerkesztette Vekerdi József (Budapest : Európa könyvkiadó, 1988, ISBN 9630745186) A teremtés himnusza in Fórizs László: Rigvéda – teremtéshimnuszok (Budapest : FLI, 1995, ISBN 963-853-4915) Boyce, Mary (1975), *History of Zoroastrianism*, I, Leiden: Brill, ISBN 90-04-10474-7. Boyce, Mary (1983), "Āb-Zōhr", *Encyclopaedia Iranica*, 1, Costa Mesa: Mazda Pub. Dhalla, Maneckji Nusservanji (1938), *History of Zoroastrianism*, Oxford University Press. Drower, Elizabeth Stephens (1944), "The Role of Fire in Parsi Ritual", *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 74 (1/2): 75–89, doi:10.2307/2844296, JSTOR 2844296 Kellens, Jean (1989), "Avesta", *Encyclopaedia Iranica*, 3, Costa Mesa: Mazda Pub, pp. 35–44. Kotwal, Firoze M.; Boyd, James W. (1991), *The Yasna: A Zoroastrian High Liturgy*, *Cahiers de Studia Iranica*, 8, Leuven: Peeters. Malandra, William (2006), "Yasna", *Encyclopaedia Iranica*, online edition, New York: iranicaonline.org. tauserberg, Michael (2004), *Die Religion Zarathushtras* (Band 3), Stuttgart: Kohlhammer, ISBN 3-17-017120-8. Bar-Adon, Pessah, "The Hasmonean Fortresses and the Status of Khirbet Qumran", *Eretz Israel* 15 (1981): 349–52. Bar-Nathan, Rachel, "Qumran and the Hasmonaean and Herodian Winter Palaces of Jericho", in *The Site of the Dead Sea Scrolls: Archaeological Interpretations and Debates*, (Studies on the Texts of the Desert of Judah, Vol. 57), ed. by Katharina Galor, Jean-Baptiste Humbert, and Jürgen Zangenberg, (Leiden: Brill, 2006), 263–277. Boccaccini, Gabriele, *Beyond the Essene Hypothesis: The Parting of Ways between Qumran and Enochic Judaism* (Grand Rapids: Eerdmans, 1998).

az, amiért azt mondja: és megfeleléseik alkalmazkodásaik: a részek összefüggése lokális, létrejövők szakadatlan egymásra következése...”

De. A megértés tényleg azonosulás lenne (das identitat)? Visszatérve a fejtegetésünk fő csapásvonalára, a műalkotások ízlésítéletekben történő interpretációjához, illetve dekódolásukhoz, keletkezésükhöz, struktúrájuk ittlétének leírásához, és a phantásiához, melyet én nem differenciálok a klasszikus arisztotelészi rendszernek megfelelően a sensus communistól, és a percepció szerveitől. A phantasia, az intuíció mozgatója, Croce³⁶ szerint a művészeti alkotás kifejeződése. Azé az intuícióé, mely az egyedi közvetlen megragadása. Ez az intuíció egy egységes oszthatatlan potenciálból és a phantasiából táplálkozik, mely a megismerés és az ízlésítélet aktusának milyenségében fontos.

Egyébként a pareysoni³⁷ forma, a pratein és techné összemosása, a mesterember, mint művész paradoxona. Az isteni utánzásáé, mint mesterségé, a műalkotások hermeneutikájában. Mert a szubsztanciális forma Istentől ered, míg az accidenciális formát a művész hozza létre: „Forme, dans un sens large, ce qui détermine un être quelconque á être tel être plutôt que tel autre la forme, dans les êtres simples, ne se distingue pas de la nature, et elle contstitue encore la nature des êtres composés. Chaque forme substantielle est immédiatement unie à la matière qu’elle actualise (forme substantielle). Forme accidentelle, se dit de la forme qui s’ajoute à l’être déjà complet. Une forme accidentelle n’est pas à elle -même sa puissance; elle est la puissance du composé dont elle est la forme.” (Somme Théologique)³⁸

Ez a vitatott „mesterség” Arisztotelésznél a Δημιουργία. A paradoxon egyik feloldása, hogyha

---

³⁶ L'Estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale (1902), commonly referred to as Aesthetic in English. Benedetto Croce, (1908) Philosophy of the Practical Economic and Ethic, Douglas Ainslie (trans.) (1913) Macmillan and Co., Limited, London. Croce, Benedetto (1909). Logica come scienza del concetto puro, Edizione 2. Bari, Italy: Gius. Laterza & Figli. Croce, Benedetto (1912). La Rivoluzione Napoletana del 1799 : biografie, racconti, ricerche. Terza Edizione Aumentata. Bari, Italy: Gius. Laterza & Figli. Breviario di estetica (1913) Croce, Benedetto (1915). What is Living and What is Dead of the Philosophy of Hegel.

³⁷ Esistenza e persona, Torino: Taylor, 1950 (IV ed. Genova: Il Melangolo, 1985); L'estetica dell'idealismo tedesco, Torino: Edizioni di «Filosofia», 1950; Fichte, Torino: Edizioni di «Filosofia», 1950 (new ed. Fichte. Il sistema della libertà, Milano: Mursia, 1976); Estetica. Teoria della formatività, Torino: Edizioni di «Filosofia», 1954 (new ed. Milano: Bompiani 1988); Teoria dell'arte, Milano: Marzorati, 1965; I problemi dell'estetica, Milano: Marzorati, 1966; Conversazioni di estetica, Milano: Mursia, 1966; Il pensiero etico di Dostoevskij, Torino: Einaudi, 1967; Verità e interpretazione, Milano: Mursia, 1971

³⁸ De fallaciis, 1244; De propositionibus modalibus, 1244/1245; Contra impugnantes Dei cultum et religionem, 1257; Super Boethium de hebdomadibus, 1258; Summa contra gentiles, 1258–1264; Summa theologiae, 1265–1272 Magyarul: A teológia foglalatá I-II. (Bp., 2002, 2003); Officium de corpore Christi 1264; De perfectione vitae spiritualis, 1269; Contra pestiferam doctrinam retrahentium homines a religionis ingressu, 1270; De aeternitate mundi contra murmurantes, 1270; De substantiis separatis, 1272–1273; De mixtione elementorum ad magistrum Philippum, 1273

elválasztjuk a természeti szépet (Dei) a művészeti széptől (faire). A természeti szép egyik legtökéletesebb leírása az isteni teremtés aktusa a héber Bibliában, Genézisben, ahol a héber „Bárá” kifejezés szerepel, ami kifejezetten a semmiből való teremtésre utal. A későbbi keletkezésű görög Pentateuchusban viszont már a δημιουργός elnevezés a jelölő, ami a valamiből való csinálásra utal, ugyanúgy, mint az a 10. századi zsidó hermeneutikai szöveg, mely a bibliai teremtést próbálja magyarázni (Széfer Yecirá). Mint az corpus címéből is explicite megnyilvánul, ez a textus „csinálásról” beszél, a héber „Yecira” kifejezést használva. Platónnál a terminus már a mesteremberekhez kapcsolódik (δημιουργικός): „sokféle poézisz, alkotás van, mert minden, ami a nem létezőnek létezőbe való átmenetét eredményezi, alkotás, és minden munka, ami a művészetek közé esik, alkotás, és mindenki, aki ennek mestere, alkotó, vagyis poétész.” Platón szerint a semmiből való teremtés is poézisz, és így Isten egy költő. (Lakoma, 205b-c).

(Gadamer³⁹ és Habermas⁴⁰) Lehet, hogy egyesek számára meglepő lesz, hogy Gadamer hermeneutikai interpretációja kapcsán –téve mindezt a sensus communis analízisében– szekunder irodalomhoz, Habermas egyetemi jegyzeteihez nyúlok, én, kinek, a derridai önéletrajzi lénynek a lingua primigenia a hitvallása, mármint az eredeti nyelven történő elsődleges, minden egyéb, szekunder sztereotípiától megfosztott „csak tiszta forrásból” corpus. De. Habermas határozottan közelebb van. Ő nem csak tudja Gadamer nyelvét, hanem ő benne él. Igen. Habermas Gadamer és Heidegger nyelvében, nyelvezetében él: akár tetszik ez kedves „frankfurti” barátunknak, akár nem. A közöttük lezajló személyes interakciókról, és egyéb vonatkozású tanulmányokról nem beszélve –ezen a ponton Habermas kommentárja most nélkülözhetetlen.

Egyébként számomra az egész Igazság és Módszer üzenete a sensus communisban összefoglalható. Az igazság, mint az előzetes tudás premisszáit tartalmazó kanti szubjektív értékítélet, illetve a műalkotások ízlésítélete, és módszer. Ez utóbbi az általános tudomány

---

³⁹ Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik (1960, magy. Igazság és módszer, 1983); Platos dialektische Ethik (1968); Über die Verborgenheit der Gesundheit (1993); Der Anfang der Philosophie (1996, magyarul: A filozófia kezdete, 2000); Der Anfang des Wissens (1999); Historik, Sprache und Hermeneutik (Reinhart Koselleckkel, 2000); Wege zu Plato (2000)

⁴⁰ A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban; ford. Endreffy Zoltán, utószó Papp Zsolt; Gondolat, Bp., 1971 (Társadalomtudományi könyvtár); A kommunikatív cselekvés elmélete; összefoglalások Némedi Dénes, Somlai Péter, vál. Rényi Ágnes, Somlai Péter; ford. Felkai Gábor, Király Edit; röv. kiad.; ELTE, Bp., 1985; Kommunikatív etika. A demokratikus vitákban kiérlelődő konszenzus és társadalmi integráció politikai-filozófiai elmélete; vál., ford., előszó Felkai Gábor; Miskolci Egyetem, Miskolc, 1995 (Politológiai füzetek)

kategóriáján kívül eső művészet megértésének mégis tudományos módszertanát kínálja, valami empirikusan megragadható, az angolszász józanész filozófiájaként címkézett common sense-ként, egy sajátos objektivizmus (Módszer) függvényében. Ugyanakkor ez az objektivizmus elfedheti a történeti tudatban a hatástörténeti korrelációt. „A hatástörténeti a múltbéli értelmezések lánc, ami objektíven közvetít az értelmező előzetes megértése és tárgya között, még ha ennek nincs is tudatában. A dokumentumok és a történelmi események értelmüket nem az utánuk következő eseményektől és értelmezésektől függetlenül nyerik. Az értelem az újabb és újabb visszatekintésekből adódó jelentésrétegek aggregátuma.” (Habermas 1994, 222)

(Előítélet és hagyomány) Az alábbi összehasonlításban megpróbálom megérteni, hogy az éppen aktuális, relatív idő függvényének egy koordinátraponton lévő horizontja a tizenötödik században hogyan tudta ugyanazt az interpretációt létrehozni a vizsgált Arisztotelész részlet kapcsán, mint a huszadik században Gadamer; s nem Heidegger, vagy Hanna Arendt, esetlegesen Aquinói Tamás. A szellem története szüntelenül, konstans alakulásában s eltérő módozataiban miként tehetné próbára két, több száz év különbséggel élt szerző előítéletét úgy, hogy a régmúlttal való találkozásukkor (Arisztotelész) az általuk képviselt korból származó történeti horizontjuk úgy olvadt össze az ókori görög, Arisztotelész corpusának történeti horizontjával (a megértés függvényében), hogy ugyanúgy interpretálták ugyanazt a hagyományt, melyből egyébként mindketten származnak, származtak. Itt a relatív idő és a történeti horizont distinkciója, az abszolút időtől, valamint a szellem abszolút történeti horizontjától nem egyszerű csúsztatás, hanem az általam felvetett problémának a megoldásához vezető kulcs. Vagyis, az eltérő korokból származó történeti horizontok összeolvadása egy ugyanolyan és ugyanaz, másik időmátrixból származó szöveggel: egy és ugyanazon corpus értelmezési hagyományával, mely Danto-nak igencsak ellentmondva egy és ugyanazon „új” előítéleti hagyományt teremti/teremtette meg, immár a történelemben másodszor. Illetve pusztán egyes, meglévő előítéletek rehabilitálásáról lenne szó, mint azt Habermas Gadamer szemére veti? (Habermas, 1994, 240) Biztos, hogy nem. Hiszen Gadamer nem ismerhette Albo munkásságát.⁴¹ Szemléltető példában a két főszereplő, a relatív illetve abszolút történeti horizontok kapcsán: a tizenötödik századi zsidó neoplatonikus hermeneutikus Albo, és Gadamer. Az interpretálandó előítélet-halmazok hagyományainak keresztmetszete pediglen Arisztotelész Etikájának egy magvas egysége.

Köztudott, hogy a zsidó hermeneutika a kabbala kifejezést használja a hagyományra, fogalmilag megkülönböztetve a szokásjogtól, ami a hagyománynak a részhalmaza. Ábrahám Ibn Dâud (1110-1180) azt írja a hagyományról: „bölcsünknek 'Zil'-nek (Maimonidész) a beszédét úgy

---

⁴¹ Albo, Sefer Ha-'Ikkarim Book of Principles (Husik)– 1946

fogadják nálunk, mint a próféta szavait.” A szokásjog és a hagyomány *distinctio*-ja döntő jelentőséggel bír Albo-nál. Többek között azért is bírálta a kiváló filozófus Maimonidest (1135-1204), mert kihagyta a hagyományt (=’kabbala’) az alapelvei közül, pedig „annak igazsága nélkül a kinyilatkoztatott tan el sem képzelhető” –írja. Itt Maimonidész tizenhárom alapelvére céloz, melyet az arabul írt Sziráds-ban (1168), a Szanhedrin traktátusának utolsó fejezetéhez írt kommentárjában fejtett ki. A neoplatonikus Albo Maimonidész kritikája megmutatja, hogy „a hermeneutikus megértésnek megvan az a sajátos teljesítménye, hogy a tradíciók sikeres elsajátításával arányosan az értelmező kiinduló helyzetéhez tapadó előítéleteket –mint a tradícióból keletkezetteket- átláthatóvá teszi és így reflexióba beemeli.” (Habermas 1994, 231) Az arisztotelianus Maimonidész és Aquinót Tamás kapcsolata láttán, a vonatkozó episztemológiai részhez írt kommentárjukon keresztül, még jobban kidomborodik az abszolút-relatív történeti horizontok megkülönböztetésének igénye, különösen az Albo-Gadamer kontextusban.

(Albo és Gadamer) Arisztotelész Nikhomakoszi Etikájának a VI. 3-10-részához írt kommentárok alábbi fejtegetéseim tárgyai. Ebben a vonatkozásban Gadamer hermeneutikus megértése mindenképpen egy alkalmazó, gyakorlati tudás (héber *maasze*). Egy reflexszív, önmaga tudása, mely szemben áll a külsődleges technikai ismerettel (görög *techné*, héber *Jácár*). Ez a bensővé integrált, ösztönöket rögzítő dolog, az érzelmi-indulati cselekvést alakító erő, mely gyökeresen ellentétes a tiszta, előfeltételezés/előítélet mentes, elméleti tudással (héber *szechel*). A „*maasze*” az előítélet struktúrához globalitásában kapcsolódik, melyben benne van a heideggeri preontologikus megértés (Habermas 1994, 233). Az elméleti tudás (poézis, episztemé, héber *szechel*), differenciálása helyes a tervezéssel párosuló cselekvéstől, a gyakorlati tudástól (*pratein*, *praxis*, héber *maasze*), és persze a *techné*-től, a mesterségtől (héber *jácár*). Tulajdonképpen ez az arisztotelészi „két fajta tudás,” a létrehozás (poészis) és a cselekvés (*pratein*) gadameri megközelítése (Nik. Etika.1140a,b. 1971). Egyébként R. Bubner, H. Arendt, Heidegger, és Gadamer értelmezései fellelhetők Felkai Gábor Habermas monográfiájában (1993, 22-24). A zsidó hermeneutika szóbeli hagyománya, a Talmud ebben a kérdésben így nyilatkozik: „az elméleti tudás előfeltétele a gyakorlati cselekvő észnek; viszont bár tanulni mindenki tud, a cselekvéshez (*pratein*) képesség kell.” (Talmud. Kiddusin. 40b.) Megjegyezendő, hogy Albo interpretációját nagyban befolyásolta az az 1413-ban megrendezett vita Tortosában, melyet XIII. Benedek pápa (Pedro da Luna) hívott életre, melynek során a Religio Universalis Jézust a Talmudból akarta bizonyítani. Albo ellenfele a disputában a kitért Lorki Jozsua (Hieronymus de Santa Fé) volt, a pápa házi orvosa. Albo tapasztalatait a „*Szefer ha-Ikkárim*” elnevezésű könyvében összegezte, melyből kiderül, nem ismerte Arisztotelészt elsődleges forrásból. Albo az Ikkarimot a vonatkozó Arisztotelész idézettel kezdi, a két-fajta tudásról. S bár ugyanazt az értelmezést írja le a tizenötödik században, mint Gadamer, de a Lélekről szóló

munkára hivatkozik: “ahogyan a nagy filozófus írja, a Lélekről szóló könyvben” (“beSzefer al ha-Nefes”), pedig ez a Nikhomakhoszi Etikában van. Valószínűleg a vitán hallhatta, csak nem jegyezte meg a forrást pontosan. Ezen nem kell meglepődni, hiszen Maimonidész is tulajdonított olyan dolgokat Arisztotelésznek, ami nem is tőle származik.⁴² Ráadásul Maimonidész ezt így adta tovább Aquinói Tamásnak, kinek révén ez ennek megfelelően épült be az európai skolasztikába.⁴³

A fenti kulturális interakciókban jól látszik az előzetes tudás, és a megértett körkörös explikációjának viszonya. Foucault⁴⁴ az ehhez hasonló interakciókról és relációkról a tudás archeológiájában a történeti a priori-t emeli ki, a megerősítésekkel, cáfolatokkal, a plágium kérdésével, melyet sokszor egymás tudta nélkül követnek el szerzők. Ez, a különböző alakzatoknak és proposícióknak az egybefonódása, vagyis a pozitivitások a priori-ja a történeti témák, eszmék, fogalmak, ismeretek, a foucault-i archívum, mely a kultúra múltja dokumentumainak és kijelentés-dolog működésének rendszere. A szavak és a korpusz között rejlő kijelentések kialakulásának és átalakulásának általános szisztémája, a formális a priori, az az empirikus előítélet, mely a történelemben történő kapaszkodási pontként funkcionál. Ennek függvényében kijelenthető, hogy a hermeneutikus megértés a már megvalósult kulturális folyamatok horizontjából vezet új kulturális előítéleteket előállító aktusokhoz. Vagyis, szocializáció, mely elsajátítva folytatja a tradíciót.

(Hegel⁴⁵ és az értelmezés művészettanának történeti perspektívái) Az alábbiakban megkísérlem az értelmezés művészetét történeti perspektívában szemlélni, Hegel objektív egységes szellemének fejlődését az egymásra épülő előítéletekben nyomon követni. Mint látni fogjuk, igazi cultural pattern-ről van szó, különösen, ha a kínai filozófiáról szóló előadásait is górcső alá vesszük. A paradigma keretkonszenzusa szerint a kultúrgépben történő értelmezések egyrészt prezentisták, ahol az identifikáció, vagyis az előítélet struktúrával felállított Ho hipotézis⁴⁶ igazolása-e a cél a szöveg magyarázatában. A szöveginterpretáció ahistorikus attitűdű, identifikációs megközelítésének történeti fázisaiban, a zsidó-keresztény hermeneutika kapcsán a

---

⁴² Goldziher Ignác, Az iszlám kultúrája. Gondolat. Bp. 1981. 919. old.

⁴³ Joseph Albo, Szefer ha-Ikkarim. Vienna 1859-60.

⁴⁴ A szavak és a dolgok. A társadalomtudományok archeológiája; ford. Romhányi Török Gábor; Osiris, Bp., 2000 (Osiris könyvtár. Filozófia) ISBN 963-379-514-1; A tudás archeológiája; ford., jegyz. Perczel István; Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2001 (Kísértések), ISBN 9639165530

⁴⁵ A szellem fenomenológiája; ford. Szemere Samu; Akadémiai, Bp., 1961 (Filozófiai írók tára)

⁴⁶ Earl Babbie, A társadalomtudományi kutatás módszertana. Balassi. Bp. 2017

legkorábbi szövegek értelmezése a teológiai szinten történik (Ókor). Ezt követi a második, metafizikai szint, a skolasztikus corpusok, melyek Heideggert idézve igazából nem az Istent eldöntendő igazoló-cáfoló kérdéskörhöz tartoznak. A harmadik történeti-hermeneutikai egység a szövegek értelmezése kapcsán a pozitív felvilágosodás, mely a teológiai és a metafizikai hermeneutikai szinteket kiküszöbölendő előítéletekké alakítja. Ez a mezsgye az ész mítoszáat hirdető pozitív korszak.

Szerintem valami hasonló problémás tévutat rejt Dante ezoterikus értelmezése, a részösszefüggések kiragadása. Ez a mítoszkeltés, aminek igazából semmi köze a kulturális antropológiai szemléletű hermeneutikához. Én először a mítoszkeltéssel kutatásom során Aquinói Tamás és Albertus Magnus kapcsolódási pontjainál találkoztam, a csillagfejtéshez és a keresztény misztikához kapcsolódóan.⁴⁷ Ennek az az oka, hogy sokszor nem elsődleges középkori forrásokra támaszkodtam, hanem a hozzájuk kapcsolódó reneszánsz kori hagyományokra és kommentárookra, a humanizmus idejéből. Ezek közül is először egy magyar vonatkozásút emelnék ki, a XVI. századi zágrábi születésű Likai Skalich Pál munkáját, amely Bécsben jelent meg 1556-ban „A titkok titkának titka, avagy a misztikus filozófia” tételei címmel. A másik, ennél sokkal nagyobb nemzetközi jelentőséggel bíró, hírhedt tanulmány Agrippa okkult filozófiája ami az okkultizmusra hatalmas hatást gyakorolt. Agrippa tette Aquinói Tamást és Albertus Magrust az általunk vélelmezett középkori keresztény misztika alapjává. Agrippa kedvencei közé tartozott Albertus Magnus *Speculuma*, a négy megfelelésről; és Aquinói Tamásnak a szellemi teremtményekről írott munkája. De vajon mennyire tükröznek valós képet a középkori misztikáról ezek a reneszánsz kori alkotások? Vizsgálódásaim során felismertem, hogy rengeteg olyan hivatkozás van a reneszánsz kori forrásokban, melyek az eredeti középkori szövegekben sehol sem találhatóak (Legalábbis mikor megpróbáltam visszakeresni őket, körülbelül a felét nem találtam). Agrippa és kortársai új mítoszokat teremtettek, néhol átköltve a forrásokat. A mai ember pedig ezen a reneszánsz szemüvegen keresztül szemléli és értékeli a középkori misztikát, az ókorival együtt. Többek között ezért is minősíti a hivatalos paradigma a XX. század ezoterikus szerzőit tudománytalannak. Ez talán azt is megmagyarázza, hogy Hamvas Béla az *Anthologia Humana*-ban középkori *Tabula Smaragdina* 13 mondatát miért datálta i.e. háromezerre. Mi van akkori a történeti horizontokkal? Az egy dolog, hogy Danto gondolatát megidézve Aquinói Tamás nem kívánt írásaiban Agrippa előfutára lenni, de mi van akkor, ha egyáltalán nem is írt le olyan „dolgozat,” vagyis Agrippa saját történeti horizontjából létrehozva derivált egy másikat. Ezért itt nem összeolvadásról kellene beszélnünk (horizontok keresztmetszet halmaza), hanem olyan komplementer halmazról, amelynek virtuális elemei mégis egy halmazok közötti fiktív uniót projektálnak. Abszolútak, vagy relatívak-e az így kapott, ezoterikus tradíciót teremtő történeti horizontok?

⁴⁷

Frank Dénes Dániel, *Nem az égből van*. Püski. Bp. 2006.

Minden korszaknak megvannak a maga mítoszai, a múlt átértékelése, ami napjainkban is folyik: gondoljunk csak a múlt században élt Rudolf Steinerre.⁴⁸ Mindenesetre a reneszánsz mítoszkeltése azért is kiemelendő, mert napjaink közfelfogását tükrözi mind az ókor, mind a középkor, mind a misztika és az ezoterikus tanok vonatkozásában. És ez bizony csapda. A reneszánsz csapdája. Annak ellenére, hogy a reneszánsz embere korban közelebb élt a középkori emberhez, és így másképp értékelhette ugyanazokat a szövegeket, mint mi - ráadásul sokkal gazdagabb irodalom állt rendelkezésükre, mivel a források nagy része a XX. századra már elveszett. Ezzel csak azt akarom mondani, hogy figyelembe kell venni ezeket a szövegeket is, a korban közelebbi szemléletük miatt. Dilthey⁴⁹ is rávilágít erre, mármint hogy a megismerés mindig a megismerő történelmi helyzetétől függ. Bár nem kell ahhoz Caesarnak lennünk, hogy megértsük Caesart, a kutatásokban fontos szerepe van a beleérző cselekvés általi megértésnek.⁵⁰

Így az írástörténet szöveginterpretációhoz viszonyuló magyarázatakor sokan megkülönböztetik a filozófiai, illetve a filológiai írásmagyarázatot. A filozófiai írástörténeti zsidó hermeneutika a bibliatudomány kapcsán mindenképpen a PÁRDÉSZ-ben⁵¹ nyilvánul meg, mely az írásértelmezés szó szerinti (Psát); allegorikus (Remez); „kutakodó”(Drás); illetve (Szod) titkos, rejtett értelmezését hivatott magyarázni –csakúgy, mint Dante-nál. Ezzel ellentétben a filológiai szemléletű (nem lingvisztikai) írástörténeti hermeneutika maga a nyelvi historikus struktúraképzés, igazi rendszeralkotás. Az egész diszciplína orientációja egy sajátságos, mesterségesnek tűnő valami. A nyelvtudományon belül ezt legjobban a középkori arab hatására kialakult (gyökmássalhangzókra épülő) héber nyelvoktatási struktúra jellemzi. Ugyanakkor nem elhanyagolható a kulturális antropológiai szemléletű hermeneutika (Strauss, Lacan), mikor is a beszélt nyelv, s így bizonyos szociológiai élethelyzetek (Gunkel) visszahatnak –minden nyelvészeti, grammatikai logikát nélkülözve- önönmagára az írásra, és annak fejlődésére. Nem lehet figyelmen kívül hagyni a mítoszkeltést sem, mint hermeneutikai szemléletű írástörténeti halmazt. Mint már említettem gyakran megesett a tizenhatodik században, hogy az antik

---

⁴⁸ A világ, a föld és az ember lénye, fejlődése és tükrözése az egyiptomi mítosz és a jelenlegi kultúra összefüggésében Rudolf Steiner 11 előadása, Stuttgart, 1908 augusztus 4-11.; ford. Szilágyi Jenőné; fordítói, Bp., 1908; A szellemvilág küszöbén; ford. Telekes Béla; Kultúra, Bp., 1922 (Az okkultizmus könyvei); A világ és az ember szellemi megismerésének alapelemei; Genius, Bp., 1939; Sors, kegyelem, szabadság a világ, a föld és az ember életében; Genius, Bp., 1941 k.; A magasabb világok megismerésének útja; Génus, Bp., 1941; Az emberi fejlődés útjai. 1906-1921. között tartott előadások; Genius, Bp., 1942; Steiner Rudolf előadásai János evangéliumáról. Hamburg 1908. május 18-31.; Genius, Bp., 1943; Megismerés a halál. Két előadás; Génus, Bp., 1945

⁴⁹ A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban; vál., ford., jegyz. Erdélyi Ágnes; 2., átdolg. kiad.; Gondolat, Bp., 2004 (Társadalomtudományi könyvtár)

⁵⁰ Max Weber, Tudomány mint hivatás

⁵¹ Alexandriai Philón, Mózes élete

tudományok felfedezése újraírásba csapott át. Megint mások, a bontakozó Biblia-fordítások és az ezzel szükségszerűen együtt járó nemzeti nyelvfejlődések nyomán új lingvisztikai kapcsolatokat véltek felfedezni. „Keresvén sidókkal atyafiságunk?” Gyönyörű mesék. Az első héber Bibliafordításoknál számottevő magyar nyelvi analógiákat alkalmaztak, a könnyebb tanulhatóság végett –melyeket sokan nyelvi rokonságként interpretáltak. Természetesen ebbe a kategóriába tartozik az abszolút tudománytalan sumer-magyar rokonítás esete. De akkor mi a különbség a kulturális antropológiai szemléletű hermeneutika és a mítoszkeltés között, illetve hogyan szemléltethető? Míg az előbbi Róma története kapcsán a Romulusz-Rémusz legenda, addig az utóbbi szerint a rómaiak a Trójából elmenekült Aeneas leszármazottai.

Fenti szöveghagyományok megértésében- elválasztva a megértés művészettanának Gadamer⁵² által kínált módszerét a mítoszkeltéstől- nem árt szem előtt tartani az úgynevezett értelmező/tradíciót teremtő kör interszubjektív, megegyezéssel előítélet struktúráját az úgynevezett objektív (már ha létezik ilyen) tünetjeitől. Ilyen az Eco által kínált kiskapu a hamis interpretációk kiszűrésére. Eco receptje a betegségre Popper falszifikációs elmélete, vagyis a szöveg koherencia elsődlegessége, a pontos történeti horizontok feltárása és a belehelyezkedés kicsit a nietzschei értelemben, a logikai kontextus szintézisében. A koherencia-tan szerint az igazság egyáltalán nem függ valamely megfigyeléstől, hanem egyedül a kijelentések összeegyeztethetőségétől. Hozzá kell venni egy elvet, melynek alapján elő kell állítani az összeegyeztethetőséget, és ez lenne a tulajdonképpeni kritérium. A koherencia-tan logikai lehetetlensége, hogy nem ad egyértelmű kritériumot az igazságra vonatkozólag. Teljesen kontingens, hogy egy bizonyos kijelentéshalmazból, melyben ellentmondók is vannak, melyiket korrigálom.⁵³

Visszakanyarodva Hegelhez, első szövegértelmezési szempontja külsődleges, compilatív, a rövid jellemzések, a kronológiai sorrendek, és a kivonatolás. Ezt követi grammatikai, filológiai-szemantikai szempont, úgy, mint a belső jelentéstartam és az értelem megragadása. Az immanens fogalma a szövegek kapcsán, és az igaz kijelentés vizsgálata a valóságról, mármint, hogy igaz-e, amit a szerző írt. Ez az általa tudományos jelzővel illetett megközelítés aspektusa, ami nagyban eltér tudáspszichológiai-alkotáslélektani megközelítéstől. Valami olyasmi, ahogyan

---

⁵² Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik (1960, magy. Igazság és módszer, 1983); Platos dialektische Ethik (1968); Über die Verborgenheit der Gesundheit (1993); Der Anfang der Philosophie (1996, magyarul: A filozófia kezdete, 2000); Der Anfang des Wissens (1999); Historik, Sprache und Hermeneutik (Reinhart Koselleckkel, 2000); Wege zu Plato (2000)

⁵³ Schlick, Az ismeret fundamentumáról, III., VIII., verifikáció

Mannheim az ideológiát léthez kötötte.⁵⁴ Az ideológiai-kritikai megközelítés létjogosultsága szintén nem vitatható, mármint a mű esetleg része lehet, illetve képviselhet valamilyen ideológiát. Ezeknek a szempontoknak egyik a kapcsolódása az előítélet struktúrához az Erinnerung, vagyis az emlékezés, amikor a szellem kilép önmagából, de már valami más. A történelem így az előítélet-tradíciók fejlődésének története. A szellem fenomenológiája vezérelve szerint a különböző filozófiai iskolák/nézetek a tudat különböző állapotainak felelnek meg, melyek a szellem fejlődésének különböző fázisait fejezik ki. Ebből következően a gondolatok nem igazak vagy hamisak, hanem inkább vagy kevésbé kiforrottak. A megértés aktusaiban az elültetett tradíciók előzetesen történetileg strukturáltak. „A hermeneutika feladata, hogy úgy tegye meg visszafelé Hegel szellem fenomenológiájának az útját, hogy minden szubjektivitásban mutassa ki az azt meghatározó szubsztancialitást. (Habermas kiem. 1994, 241)

(A szépség, mint az isteni nevek egyike) Nevek.⁵⁵ Modern korunk embere számára maximum letűnt idők mítoszainak hordozói, egyfajta homályosan felsejlő szimbólumok kollektív tudatalattink ösvényein. Talán csak egy érzés, valami régi derengő történet, egy megmagyarázhatatlan emlékfoszlány, lenyomat. Az európai tudat számára leginkább az ókori misztériumvalláshoz kapcsolódó tükör, esetleg egy híres történelmi személy; dicső tettek, hősök, regék, olykor csak egy fohász, ahogy középkori elődeink szentjeinket segítségül hívták a nagy veszedelmek idején: Mária, segíts! Egy meghatározhatatlan –sokszor minden racionális magyarázat szükségtelenségét hirdető ösztönszó, mintegy varázslat- kapcsolat a transzcendenssel. A középkor embere szerint a szépség fogalma tulajdonképpen Isten egy nevével való összekeveréséből eredeztethető.⁵⁶

Egyébként az Albertus Magnus és Aquinói Tamás által kommentált, a kilencedik század első feléből származó Dionüosz Aeropagita nevével fémjelzett corpus nem az Apostolok Cselekedeteiből (17:34) ismert szereplőt fedí. Mégis, ennek ellenére kanonizált hősünk a neveket négy nagy csoportra osztotta. „A neveket in concreto vagy in abstracto mondjuk.”

Vannak olyanok, melyek az isteni esszencia egységéhez és az isteni személyek elkülönüléséhez tartoznak (a teremtmények körében nincs ehhez hasonló). Továbbá külön kategóriát képeznek

---

⁵⁴ A gondolkodás struktúrái. Kultúraszociológiai tanulmányok (ford. Lissauer Zoltán, Adamik Lajos), Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1995 (Mesteriskola), ISBN 9637978593; Ideológia és utópia (ford. Mezei I. György), Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1996 (Mesteriskola), ISBN 9637978739

⁵⁵ Frank Dénes Dániel, Nem az égből van. Valóság. 49. évf. 8. sz. / 2006. 52-66. old.

⁵⁶ Pseudo. Dionüosz Aeropagita, De Divinis Nominibus

azok is, melyek Isten és a teremtmények valamiféle hasonlósága alapján tulajdoníthatók a világ első okának, s eképpen valami olyan perfekciót szignálnak, mely elsődlegesen Istenben van meg (jószág, bölcsesség, szépség). Ez a De Divinis Nominibus. A nevek harmadik csoportja valami hasonlatosság alapján illetik meg Istent, de elsődlegesen a teremtményekről állíthatók, és Istennek szimbolikusan, vagy metaforikusan felelnek meg. Ez a középkori zsidó hermeneutika egyik legnagyobb problémája, hogy a praxisban nincs igazán differenciálva az allegória (költészet), a szimbólum, és a metafora. Ilyenek az ókori görögök mítoszainak istenei is, igazi emberarcúak. A nevek negyedik csoportja a De Mystica Theologia, a Magasságos mérhetetlen tökéletessége, mikor is a Névtől minden attribútumot tagadunk. Ez utóbbiak esetleg mágikus nevek, talán varázsszavak lettek volna? Derrida úgy jeleníti meg ezt a problémakört az „Esszék a névről”-ben, hogy az „abszolút titka az egyszeri és lényeginek, a titok nevének, az EL-Nevezésnek,” s itt Derrida az El-nevezésben Elohim-ra utal, a sémi isteni gyűjtőnévre. Egyébként a vonatkozó témában Derrida szintén Dionüosz Aeropagitát boncolgatja, csak úgy, min Aquinói Tamás, illetve Klima Gyula.⁵⁷ Goethe bölcsessége az alábbi pár sorban kikristályosodik: „Az embereknek nevet adtok, S a nevekké nagyra vagytok, pedig a lélek zúgáin, Valami mindig anonym.” Más aspektusból megvilágítva -az egyetemes összehasonlító kultúrantropológia részeként- a névhasználatnak, mint mágikus gyakorlatnak talán az egyik legrégebbi emléke az „öreg kontinensen” kívül az amerikai indián tradíciókban érhető tetten. A legtöbb mezo-amerikai indián törzsi szerveződésnél az egyének párhuzamosan több nevet is viseltek, melyek a mindennapi praxis vonatkozásában funkcionálisan különültek el. Indián hőseink a hétköznapi, születéskor kapott nevük mellett egy állandósult becenevet is viseltek, mely valamely genotípus illetve fenotípus sajátosságukat tükrözte (pl: Fűrge Szarvas). S akinek ez nem elég, birtokoltak egy mágikus nevet is, mely utóbbit az ősökkel való kapcsolatteremtésre, szellemidézésre, a transzcendentális világgal való interakcióra használták. Ők ezzel is varázsoztak, így differenciálva –a hétköznapi illetve mágikus nevekben- a szentet a profántól. Ahogy Durkheim írja A vallási élet elemi formáiban az ausztrál őslakos törzsek kapcsán: „az elsődleges jegy a szent és a profán szétválasztása.”⁵⁸ Derrida szerint (1995, 21-22) a névadás szertartás-rituálé, az adott vagy a kapott név felelősége a narcizmus haszna paradoxonjával, amely eleve megvan fosztva a (revenir) a haszontól (a priori). Ez utóbbit, a mágikus nevet gyakran tabu övezte: pusztán kimondása egyenértékű volt a mágiával. Valószínűleg sokszor csak önmagukban mormogták nehéz helyzetekben, segítségül hívva ezzel a felmenők erejét, esetleg hangosan kajabálva, rikoltva, fenyegetően, átkozódva, elrettentésül. Valahogy úgy, ahogy az egri vár védői kiabálhatták Jézus, az Istenember nevét -Gárdonyi Géza regényében- a török ellen vívott honvédő harcban. Ennek a mágikus indián névnek a tabu jellege valami hasonló lehetett, mint a

⁵⁷ Magyar Filozófiai Szemle 1984/3-4. 454-473

⁵⁸ le premier caractéristique division bipartite des choses en sacrée et en profane

zsidóság viszonya a kimondhatatlan „JAHVE”-jéhez, a tetragrammonhoz, a „seregek urához,” Izrael félelmetes jutalmazó és büntető istenéhez. Ahhoz az Istenhez, kinek a „neve, mely nem nevez meg semmit, se ezt, sem azt. 'Istenét', mely a nyelv végeérhetetlen ELSIVATAGOSODÁSÁNAK a neve. Itt titok van. Van titok? A Megnevezhetetlen megnevezhető titka”... Derrida szerint ez a mi és ki vagyok viszonya a platóni „epekeina tész ousziász”-hoz, a transzcendencia mozgásához.

Valószínűleg az ókori keleten is ugyanez lehetett a helyzet a nevekkel. Mezopotámiában az emberek személyneveiben benne voltak az isteneik nevei, mint Baál, Marduk, Istár, Sin, etc. Ezt a szokást a Babilónia és Assíria fennhatósága alatt oly sokat tartózkodó héberek is átvették, egy igaz Istenük vonatkozásában. Izrael Istenét akkora mágikus hatalom övezte, hogy a neve tabunak számított (Jahve), és ezért tilos volt kimondani. Helyette rengeteg jelzőt használtak, melyek közül a leggyakoribb az Úr (Ádonáj; Él=Elohim/Isten), de persze sok egyéb is szerepel a régi szövegekben, mint: örökkévaló király, seregek ura -melyek mindegyike egy-egy isteni attribútum közvetítője. Ez megnyilvánult és megnyilvánul napjainkban is a zsidó személynevekben -mind a jahvista, mind az elohista (Jahve/Él-elohim) változatúakban. Néhány példa erre: Gedalja, Gemarja, Hananja ('Jahve irgalmas'), Jehólakim, Jesája, Jirmjáhu (Jeremiás); vagy az elohista nevek: Daniel, Gabriel, stb. Így a nevek funkcionalitását vizsgálva az ókori keleti népeknél kijelenthető, hogy benne a népcsoport istenének nevével nem csak identitást hordozott (meg lehet a névből mondani a benne lévő istennév alapján, hogy melyik etnikumhoz esetleg „felekezethez” tartozott), hanem mágikus gyakorlatot is, ugyanúgy, mint a mezo-amerikai indián népeknél. A névben szereplő választott isten védelmet nyújtott, és biztosította a transzcendentális kapcsolattartást. A név nem csupán a felmenőktől kapott jelölő, differenciált regisztráció (Gondoljunk az ókori népszámlálásokra, például a Heródes-féle Jézus születése idején, vagy az asszír „zsákmánylistákra” a meghódított embertömegekkel). A név geno- illetve fenotipikus sajátság, egyfajta öröklött és szocializációból eredő tulajdonság, identitás, vallás, etnikum; és végül –de nem utolsósorban- mágia, babona, átok, a Mauss-i ima, maga a teremtető erő: VARÁZSLÁS.⁵⁹

Visszakanyarodva az eredeti problémafeltevés, ami a szép, mint Isten egy nevével való összekeverésére vonatkozott, azt hiszem, hogy a középkor embere egyszerűen nem merte a köznyelvben (parole) egységes fogalomban ábrázolni Őt. Így különböző isteni attribútumokkal kísérelte meg leírni a világ ok nélküli ősokát, az örökkévalót, a „felhőkön lovaglót”, a magasságost, s ezért transzcendentálta úgy, mint az Egy, Igaz, Jó, és a Szép...

---

⁵⁹ Frank Dénes Dániel, *Nem az égben van*. Püski. Bp. 2006. 287. old.

(Gadamer és a *sensus communis*) Mint már boncolgattam, számomra Gadamer Igazság és módszere a *sensus communis*ban körülírhatónak tűnhet. Az egyik legáltalánosabbnak tartott meghatározása az európai tradícióban mindenképpen Aquinóra nyúlik vissza: „sens commun désigne le sens interne où viennent se réunir les perceptions des sens externes; il les compare et les juge.”⁶⁰ Mégis, napjainkban leginkább a common sense filozófiáját az angolszász racionalista empirizmus lenyomataként józan észként értelmezik, mely kifejezetten cáfolja az idea innata-t (Locke). A központja az az érzékelő, mely nem a velünk született elvekre épít, hanem a képesség nevelés általi kibontakozását tűzi zászlajára. Reflexió, intencionalitás, és ráció. Az alkalmazható ítélet, illetve az ítélet alkalmazhatósága, melynek legfőbb kritériumai az értékesség, illetve a hasznosság.⁶¹ Stenlay Jevous, ebbe olyan nem objektív értékszempontokat próbál belevinni (maximák), melyek segítségével elvégezhetjük a szövegértelmezést. Kitétel, hogy ne külső transzcendens értékszempontot rendeljünk a kutatáshoz. Garfinkel common sense-e viszont az életvilág struktúráit olyan általános interpretációs szabályokként foglya fel, amelyekkel a mindennapi helyzetet és önmagát meghatározza. (Habermas 1994, 163) A „mindennapi tudat világa” (common sense world) a közönséges, mindennapi nyelvi kategóriák használatában közölt jelentések, valamint a nem nyelvi jellegű, közös kulturális tapasztalatok (common sense), a közös mindennapi jelentések. (Habermas 1994, 154)

Gadamer (2003, 50- 74) vélekedése szerint „Arisztotelész a platóni ideáljával szemben dolgozta ki ezt a motívumot, s tárgyilag erre utal vissza Vico hivatkozása a *sensus communis*ra.” Viconál a helyes, közjó iránti érzék, csakúgy, mint a régi Rómában. Gadamer ezt episztemológiailag közelíti meg, a az arisztotelészi „két fajta tudás” felől, illetve az erkölcsi tudás létmódja vonatkozásában. A jó tényleg a szép tudása lenne? Gadamer számára mindenestre sztoikus-természeti jogi csengése van (common sense, bon sens). Filológiai vonalon elindulva mindenképpen Oetingeré a helyes meghatározás, a tudás forrásaként, mint a közös tapasztalat, értelem, esetleg ízlésítélet. Az esztétikai ízlésítélet mindenképpen kapcsolódik az előzetes bíráshoz (Vorhabe), így a szubjektivitás fogalom ontológiai premisszái a *sensus communis*ban is felismerhetők. S bár a szépséget, a művészetet érzékszerveinkkel ragadjuk meg, elsősorban a látással;⁶² de ez a percepcióból eredő esztétikai élmény még nem a megértés (*sensus communis*).

„Az indoklás nélküli helyes véleményalkotás a tudás-megértés szempontjából az okosság és az oktalanság között van. Helyes véleményalkotás indoklás nélkül nem tudás, de nem is

---

⁶⁰ Somme Théologique, Paris, 1862.

⁶¹ A szabadságról; bev., jegyz. Egyed Péter, ford. Pap Mária; Kriterion, Bukarest, 1983 (Téka); Mill János Stuart: A deductív és inductív logika rendszere, 1-3.; ford. Szász Béla; Ráth Mór, Bp., 1874-1877

⁶² Platon, Phaidón 250d

tudatlanság, ha a valóságot eltalálja, mint a költészet esetében.⁶³

A Francia Követség konstantinápolyi diplomatája (1536) és a föníciai betűk⁶⁴

Postellus Barentonius a tizenhatodik század szülötte, mégpedig a klasszikus értelemben. Igazi reneszenánsz ember. Nyelvész, ugyanakkor csillagtudós, talán egy kicsit kabbalista, esetleg katedratudós? A héber nyelv társadalmi helyzetén a protestáns mozgalmak komoly változást szándékoztak eszközölni Postellus korában, mikor a lingua sancta pozíciójából a lingua primigenia státusával kívánták megajándékozni a bibliai nyelvet. S hogyan viszonyult ehhez Postellus? Vallási értelemben ugyan mindenképpen univerzalista volt (catholicus), ugyanakkor rendkívüli toleranciával megáldott ember: Unus est Deus. Annak ellenére, hogy a sémi nyelvekben (különösen az arabban, a héberben illetve a szírben) rendkívül jártos volt – a klasszikus ógörögről és a latinról nem is beszélve, mégis, a hébert szent nyelvként és nem elsődleges forrásként definiálta a *De Foenicum Literis...*-ben a következőképpen: „...hogya a nyelv a legelső és egyben szent nyelv, amelyen az első és egyben szent írást, a Szentírást írták, szent föníciai – szent héber...”. Postellus a reneszánsz tudományelméleti paradigmájának megfelelően már rendelkezett némi természettudományos racionalista metodológiával: „de a betűk a régi kor emlékeit szolgáltatják, akár a történelem, akár az érmék vagy feliratok révén.” Így ő volt talán az első, aki a numizmatikát integrálta a modern írástörténet-kutatásba, júdeai pénzérmékre írt karakterek vizsgálatán keresztül. Ebben a vonatkozásban is Postellus legfőbb tekintélye Plinius, mindamellett előszeretettel hivatkozik Hérodotoszra, Josephusra és Eusebiusra is. Postellus kéziratgyűjteményei, fordításai, kiadványai között ott szerepel Euklidész elemei, Nazir al-Dín al-Túsi munkái, valamint a Zohár és a Szefer Jecirá latin fordításai. Tulajdonképpen minden kijelentése mögött ott lapul Plinius, az a Plinius, aki Néro császár rémuralma alatt mélyült el igazán a tudományokban, és magas rangú tisztként részt vet Vespasianus júdeai hadjáratában (i. sz. 70), egy ideig Szíriát is kormányozva – mint arról Postellus is beszámol Plinius kapcsán, keleti utazásaira fókuszálva. Így élt tovább Plinius Enciklopédiája Postellusban (1510-1581). Természetesen Postellus is – mint dicső példaképe, Plinius – bejárta a Szentföldet, Szíriát, s közben folyamatosan kéziratokat gyűjtött. A *De Foenicum Literis...* tanúsága szerint egyik ilyen utazását a keresztény hebraista, Bomberg Dániel (meghalt 1549-ben) szponzorálta, akinek az első komplett Talmud-kiadás is köszönhető (1520-1523). Postellus eszmeiségét elemezve a *De Foenicum Literis*-en keresztül szót kell ejtenünk a természetjogi gondolkodásról, megemlítve Aquinói Tamás *Summa Theologiae*-t (lex

---

⁶³ Platón, Lakoma 202a

⁶⁴ Postellus Barentonius, *De Foenicum literis, seu de prisco Latinae et Graecae linguae caractere, ejusque antiquissima origine*

divina, lex humana, lex naturalis, lex aeterna). Postellus ezt a gondolatot egyébként zsidó-keresztény teológiájába is következetesen beépítette a természeti törvényeket Ádámtól; az emberi-társadalmi törvényeket Mózesztől; míg az isteni-kegyelmi törvényeket Jézustól eredeztetve.

(Guilielmus Postellus és a modern nyelvtudomány) Postellus és a sémi filológia – hangzott volna az eredeti szándékomat tükröző munkacím az alábbi tanulmány elé. Sajnos azonban ez csupán magánakvaló maradt, ugyanis Postellus és kortársai még nem használták ezt az elnevezést. A sémi, mint terminus technicus a kutatástörténetben az 1781-es esztendőhöz kapcsolódik -természetesen szigorúan bibliai alapokra támaszkodva (Gen. 10-11). Vajon az ominózus szöveghelyen Noé fia, Sém, tényleg megmutatja az ókori nyelvi kapcsolatokat? Postellus a De Foenicum Literis-ben így nyilatkozik: „a görögök a héberektől vették át betűik használatát, a héber betűk pedig azonosak a föníciaival.” Így a Postellus alapján felállított kialakulási sorrend az írás-történet kapcsán: föníciai, görög, és latin. S természetesen itt is, mint minden egyéb kérdésben, Postellus legnagyobb támasza Plinius. Felmerül bennünk a kérdés, hogy Guilielmus barátunk miért nem nyúlik vissza régebbi időkhöz, mondjuk az akkádok emlegetve, esetleg külön értekezést szentelve az ékjeleknek? A válasz rendkívül egyszerű. Egyrészt Postellus és társai számára a legrégebbi kútforrásként rendelkezésre álló (és ugyanakkor autoritást élvező) forrásanyag Hérodotosz volt, aki könyvében az első évezred eseményeitől tárgyalja az emberiség történelmét – ami a föníciaiak ideje. Másfelől, hol vannak még a tizenkilencedik századi ásatások, a nagy tudományos eredményekkel? Folytatva a kérdések sorát, vajon Postellus kora óta fejlődött-e valamilyen az írástörténet? Vajon miként viszonyul az írás a nyelvhez? S ugyanakkor a beszélt nyelvből mi juthat át az írásba? – teszi fel a hermeneutika a szükségszerű kérdéseket. Az írástörténet ugyanis szorosan összekapcsolódik a szöveginterpretációval. „Hermeneutikailag szemlélve az egész emberi univerzum nyelvi szerkezetű, nyelvileg közvetített.” (Gadamer) Így az írástörténet szöveginterpretációhoz viszonyuló magyarázatok sokan megkülönböztetik a filozófiai, illetve a filológiai írásmagyarázatot. A filozófiai írástörténeti hermeneutika a bibliatudomány kapcsán mindenképpen a PÁRDÉSZ-ben nyilvánul meg, mely az írástértelemezés szó szerinti; allegorikus; „kutakodó”; illetve titkos, rejtett jelentését hivatott magyarázni. Ezzel ellentétben a filológiai szemléletű írástörténeti hermeneutika maga a nyelvi struktúraképzés, igazi rendszeralkotás. Az egész diszciplína orientációja egy sajátságos, mesterségesnek tűnő valami. A nyelvtudományon belül ezt legjobban a középkori arab hatására kialakult (gyökmássalhangzókra épülő) héber nyelvoktatási struktúra jellemzi. Ugyanakkor nem elhanyagolható a kulturális antropológiai szemléletű hermeneutika sem (Strauss, Lacan), mikor is a beszélt nyelv, pénzérmék (Postellus), néha bizonyos szociológiai élethelyzetek (Gunkel) visszahatnak minden nyelvészeti, grammatikai logikát nélkülözve önönmagára az írásra, és annak fejlődésére. Nem lehet figyelmen kívül hagyni a mítoszkeltést sem, mint írástörténeti

halmazt. Gyakran megesett Postellus idejében, hogy az antik tudományok felfedezése újraírásba csapott át, mikor is sokan megpróbálták mások által réginek vélt rendszereket létrehozni, s ezért képesek voltak olykor forrásokat is hamisítani. Megint mások, a Postellus korábanigencsak virágzó Biblia-fordítások és az ezzel szükségszerűen együtt járó nemzeti nyelvfejlődések nyomán új lingvisztikai kapcsolatokat véltek felfedezni. „Keresvén sidókkal atyafiságunk?” Gyönyörű mesék. Az első héber Bibliafordításoknál számottevő magyar nyelvi analógiákat alkalmaztak, a könnyebb tanulhatóság végett, melyeket sokan nyelvi rokonságként interpretáltak. Természetesen ebbe a kategóriába tartozik az abszolút tudománytalan sumer-magyar rokonítás esete. De akkor mi a különbség a kulturális antropológiai szemléletű hermeneutika és a mítoszkeltés között, illetve hogyan szemléltethető? Míg az előbbi Róma története kapcsán a Romulusz-Rémusz legenda, addig az utóbbi szerint a rómaiak a Trójából elmenekült Aeneas leszármazottai. Visszakanyarodva Postellushoz, bizonyos, hogy számára az írás isteni eredetű volt („duos tabulos testimonii lapideos, scriptos digita Dei...”). S természetesen nála szóba sem jöhettek olyan íróistenek, mint Nabu,

Hermész, vagy esetleg Thot. Bár az iszlám legenda-változatot Postellusbiztosan ismerte, mely szerint „a betűket Isten teremtette, de csak az embert tanította meg...” Postellus mellesleg ezzel a kérdéssel már a kifejezetten a héber nyelv kapcsán is foglalkozott, a *De originibus seu de Hebraicae linguae et gentis antiquitate*-ben (Párizs 1538). Szem előtt tartva Postellus kalandozásait Plinius útleírásaival együtt, mindössze három területen beszéltek sémi nyelveket a régi Közel-Keleten: Észak-Mezopotámiában, Szíria-Palesztinában (É-NY), és természetesen az Arabiai félsziget délnyugati részén. A sémi nyelveknek három osztályozása van. Napjaink kutatói előszeretettel megkülönböztetik a Kelet (akkád, babilóni, asszír); a Nyugat (kánaánita, mely magába foglalja a hébert, a föníciait, a moabitát, az ammoritát, és talán az ugaritit; illetve az arámit), és Dél-sémi (Dél-Arab, etióp, arab) nyelveket. A Kelet sémi nyelvek írásbeliségük vonatkozásában igazából nem a sémi, hanem a sumer ékíráshoz kapcsolódnak – ennek megfelelően sémi írás csak a Nyugat, illetve Dél sémi nyelveknél lehetséges. Naveh József a megvizsgált abc-jegyzékek és feliratszövegek sajátos jegyei alapján a sémi írásbeliség kialakulását a proto-kánaaniból vezette le (Kr.e. 1700). Ebből alakult ki egy proto arab elágazás (Dél-Arab, Etióp, Kr.e. 1300), illetve az archaikus görög (Kr.e. 1100). A proto-kánaáni vonal a föníciai írásban folytatódott (Kr.e. 1000), ami a Krisztus utáni első századig létezett. A héber és arámi írásbeliség a protokánaáni-föníciai csoportból alakult ki. A klasszikus arab szintén Dél-sémi nyelvnek számít, melynek írásbelisége ugyancsak egy arámi elágazás. Az arab írás tulajdonképpen az arámiból fejlődött ki, melyet a nabateusok által kristályosodott ki. A sémi írás minden betűje mássalhangzó, leszámítva azokat, melyeket kiműveltek mutató magánhangzóknak (*matres lectionis*). Eleinte ezeket a szavak végén használhatták, de a későbbiekben mediális pozíciókat is felvettek. A görögök voltak azok, akik néhány betűt megváltoztattak magánhangzóvá (Az alef-ből így lett A, az ayin-ből O, stb.). Ez a későbbiekben

döntő különbségnek bizonyult: míg a görög és a latin írás alfabetikus, addig a sémi írás szótag rendszerű (minden sémi betű a mássalhangzón kívül egy hozzá kapcsolódó magánhangzót is reprezentál). A dologhoz az is hozzá tartozik, hogy a legrégebbi állandosult abc-rendszerben íródott dokumentum, egy ugariti levél (Ras-eš-Šamra), már Kr.e. 14. században megvolt. Postellus írástörténeti értekezése kapcsán a másik legnagyobb probléma az általa használt föníciai-héber terminológia. Tekintsünk végig a következő elnevezéseken: antik (ó)héber, vagy föníciai-héber; egy másik oldalról nézve „négyzetes” (square) héber, és még sorolhatnám... Azt hiszem, abban megegyezhetünk, hogy Postellus arra az írásra használhatta a héber kifejezést, mely általános gyakorlati használatban volt a héberek által Izraelben és Júdeában az első illetve a második templom (Plinius) periódusában. A másik talmudi terminus az asszír írás, ami ma „négyzetes” héberként ismert, melyet a zsidók az arámi írásból fejlesztettek ki. Postellusnak mindenesetre igaza van abban, hogy a mi írásunk is a vonalas föníciai abc-ből származik. Föníciából, a Földközi-tenger keleti partvidékéről, vagyis a mai Libanonból. Az első írott emlékek erről a vidékről a Kr.e. 4. évezred végéről, esetleg a 3. évezred elejéről valók. Az egyiptomi feliratokban egyébként fanachu (vagy mantu) névvel jelölték a helyi lakosokat, mely előbbi elnevezésből alakult ki a görög Foiniké tájnév, vagyis a Fönícia szó. Európa népeinek írása pedig föníciai eredetű a göröggel együtt, mely utóbbiból a latin, a ciril, és a gót kialakult. Azt hiszem, kijelenthetjük, hogy Postellus kimagasló nyelvtudása,

rengeteg utazása, és legnagyobb igyekezete dacára megfeledezett egy, a sémi nyelveket is magába foglaló nagyobb rendszerről, az afroázsiai nyelvek csoportjáról. Arról a körülbelül 250 nyelvet magába foglaló rendszerről, melyet legalább 175 millió etnikailag különböző ember beszél a Közel-Keleten, Észak-Afrikában, Észak-Kelet-Afrika nagy részén, és természetesen Közép-Afrika északnyugati sarkán –bár Postellus a De Foenicum Literis-ben a punokat és Karthágót is megemlíti. A középkorban Dél-Spanyolországban és Szicíliában is afroázsiai nyelvet beszélő arabok voltak, mely nyelvcsaládot napjainkban már csak a Máltaiak reprezentálják Európában. Az afroázsiai csoportba tartozik az egyik legnagyobb antik civilizáció nyelve, az egyiptomi; valamint a mintegy 40 nyelvet magába foglaló kusita, melyet körülbelül 15 millió ember beszél Etiópiában (Dzsibuti), Szomáliában, illetve ÉNY-Kenyában. Ilyen nyelv többek között a Bedzsa, melyet mintegy 200.000 muszlim beszél. Az agau is hasonló, mely Etiópia uralkodó nyelve volt a semita előtt. Jellegzetessége a bedzsával együtt, hogy az állítmány felismerhető a mondat végén. További afroázsiai csoport az omotikus (körülbelül 35 nyelv-járás); a berbero-lybiai (É-Afrika, Egyiptom, Szahara, Sineai-félsziget keleti része, Tunisz-Karthágó, Kanári-szigetek, Marokkó, Atlasz-hegység); a semi (É-Afrika, Egyiptom, Mezopotámia, Jordán-Arab félsziget, Szudán, Dzsibuti, Kis-Ázsia), valamint a Csád. Természetesen van néhány olyan nyelvi kapcsolat, mely mindenhol megtalálható. Ilyen például a 't', mint a nōnem (sokszor második személy) jele. Valamint néhány kifejezés szóképzletének a gyöke is megegyezik, mint például a 'mut' (= halál) esetében. Azért oda kell figyelni azokra a jellegzetességekre is,

melyek csak néhány csoportnál találhatók meg. Ilyen szógyök a 'sim' = név, mely mindenhol megtalálható –csak nem az egyiptomiban. Az előképzős (prefix) ragozás segítségével bizonyító erejű igazolást nyert a sémi, kusita, berber; míg a toldalék-képzős (suffix) ragozás által a sémi, egyiptomi, berber rokonság. Mindezek ellenére nem szabad dogmatikusan elhinni, hogy a régebbi datálás szükségszerűen sokkal archaikusabb állapotot tükröz. Néhány, az utóbbi időben felfedezett nyelvi jelenség valószínűleg egyenes túlélője a legrégebbi időknek...